

Jog

történeti szemle

2016
3. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

Állam- és Jogtudomány jogtörténet nélkül?

A TARTALOMBÓL

Jogtörténet – jogi kultúra

Büntetőjog-történeti
dogmatikai alapkérdések.
Rendszertani kísérletek
a korai magyar büntetőjogi
kodifikációban

Jogtörténet – kultúrtörténet

Közjogi hagyományok
és jogtörténet

A szovjet típusú
diktatúra korszakának jogtörténeti
kérdései

Összehasonlító jogtörténet:
egy módszertani kísérlet

A jelenkori jogtörténet-tudomány

Börtönügy a jogtörténet tükrében
(európai adaptációk, modellek)

A jogtörténet,
mint tantárgy pozíciójáról,
feladatairól és jelentéséről

Hajnik Imre

TARTALOM

MÁTHÉ Gábor – Jogtörténet – jogi kultúra	1
BALOGH Elemér – Büntetőjog-történeti dogmatikai alapkérdések. Rendszertani kísérletek a korai magyar büntetőjogi kodifikációban	3
SZABÓ Béla – Jogtörténet – kultúrtörténet	12
SZABÓ István – Közjogi hagyományok és jogtörténet	20
HORVÁTH Attila – A szovjet típusú diktatúra korszakának jogtörténeti kérdései	23
FÖLDI András – Összehasonlító jogtörténet: egy módszertani kísérlet	30
STIPTA István – A jelenkori jogtörténet-tudomány	36
MEZEY Barna – Börtönügy a jogtörténet tükrében (európai adaptációk, modellek)	40
OGRIS, Werner – A jogtörténet, mint tantárgy pozíciójáról, feladatairól és jelentéséről (Fordította: MIREISZ Tímea)	47

A címlapon: Hajnik Imre

(Pest, 1840. április 5.– Budapest, 1902. augusztus 3.)

Jogtörténész, az MTA tagja. A személyéhez kötődik a tudományos igényű magyar jogtörténetírás megteremtése, valamint kiemelkedő szerepet töltött be a magyar jogtörténet módszertanának kidolgozásában.

Jog

történeti szemle

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Közszolgálati Egyetem támogatja.

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Ujvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna

Szerkesztő: Dr. Losonczy Eszter

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatástörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. A jogtörténet mint a jogi kultúra foglalatja nem pusztán több ezer jogi norma, hanem fejlődéstörténeti elemek és értékek összessége.

Az európai jogi kultúra profilját, kontúrjait igazán szellemenesen, lényeglátó teljességgel Werner Ogris professzor esszéje közvetíti a jogtörténészekhez.²

„Hier also ein paar Elemente, von denen ich glaube, dass sie in ihrem Zusammenspiel und/oder in ihrem Zusammenspiel die europäische Rechtsentwicklung entscheidend geprägt und gekennzeichnet haben. An erster Stelle stehen wohl das antike Erbe, besonders jenes Griechenlands, und das römische Recht. Ich nenne ferner das (bes. lateinische) Christentum, zu dem später Naturrecht und Aufklärung hinzutrat. Weiter sind zu erwähnen und zu bedenken: die Monarchie und ihre ständischen Bindungen; Herrschaft und Genossenschaft in ihrem Wechselspiel; Lehnrecht und Beamtenstaat; die Anerkennung des Individuums und die grundsätzliche Justiziabilität von Ansprüchen und Rechten; Absolutismus und Konstitutionalismus; etablierte Ordnung und Revolution; Zentralismus und Föderalismus; Staatsverwaltung und (autonome) Selbstverwaltung; Kodifikation und Dekodifikation und vieles andere mehr.

Vor allem aber scheint mir der demokratische Rechtsstaat ein zutiefst europäisches Erbe und eine genuin europäische Errungenschaft zu sein, zu der sich gerade auch die Staaten des ehemaligen Ostblocks bekennen und das auch in viele junge Staaten der Dritten Welt mit mehr oder mit weniger Erfolg – meist leider mit weniger Erfolg! – „exportiert“ wurde und wird. Übernimmt nicht, wer sich zu dieser Staatsform bekennt, auch ihre Geschichte?

Grundrechte Gewaltenteilung, Wahlrecht, Minderheitenschutz, Verfassungs – und Verwaltungsgerichtsbarkeit: Sie alle sind nur durch ihre Geschichte in ihrer vollen Dimension zu begreifen und zu verstehen. Nicht zu vergessen die abendländischen Universitäten, die durch die an Sachlogik und Systematik orientierte Art und Weise, in denen Recht an ihnen gelehrt wurde und wird, viel und entscheidend zur Entwicklung dessen beigetragen haben, was wir heute europäische Rechtskultur nennen (können).”

2. Mindezekből következik a tudomány napi téma aktualitása, azaz a jogtörténeti diszciplína, a jogtörténet-tudomány iránti elkötelezettség és aggodás hangsúlyozása. Korunkban ugyanis egyre meghatározóbbá válik a poszt-

Máthé Gábor

Jogtörténet – Jogi kultúra¹

modern, a történetiség tagadása. Jelenünk csak a saját lehetőségeinek feltételeiről gyárt elméleteket, amelyek a változások pusztá felsorolásából állnak. Fredric Jameson, az USA jelentős kortárs gondolkodója ezen úgy próbál változtatni, hogy megkísérel történetileg gondolni a jelenre, amely elfelejtette, miként kell a történetiséget használni vagy érteni a mátt.³

Az elmúlt két évszázad sajátos körivet futott be. A 19. század az újjászületett tudományok szintézisének megértése igényével újra felfedezte a történelem fontosságát. A historizmus az emberiség egységét az egyes, önmagukban jellegzetes korszakok összességében látta. Ez az új szemléletmód új kategóriák kialakítását tette szükségessé a kultúra mint olyan megközelítéséhez (H. Coing). Így a 18. század végén, 19. század elején kialakult az ismert tényeket kritikailag megközelítő történettudomány. Köztudott, hogy az első eredményeket Niebuhr *Römische Geschichte* műve képviseli.

3. Az Einleitungban csupán néhány axióma felvillantására vállalkozunk a továbbiakban. Így nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a jog történeti felfogása a francia forradalommal szembeni ellenállásból fejlődött ki. A történeti jogtudomány elméletét tudományos alapokra Savigny helyezte. A jog az összkultúra része, azaz egyben a nemzeti kultúra része, és ezáltal a néplélek kifejezője is. Savigny két feladatot állított a tudomány elé: a jogot filozofikusan és történetileg kell értelmezni. A jog egyedi jelenségei bizonyos intézmények-

hoz kapcsolódnak (pl. tulajdonjog, öröklési jog, házasság stb.). Ezekről a népből bizonyos nézetek élnek. A jogász munkája lényege ezeket az intézményeket kidolgozni és rendszerbe foglalni. E tétel summája: A helyes jogot nem a reformáló törvényhozástól, hanem egy tudományosan képzett jogászrendtől lehet elvárni. Az alapeszmék történetileg fejlődtek ki, s a történeti vizsgálat szolgáltatja az alapot a szisztematikus elemzéshez. Ez a történeti jogi iskolai tanítás ma is alapja a jog kultúrtudományi felfogásának.

Werner Ogris (1935. július 9. – 2015. január 13.)

hoz kapcsolódnak (pl. tulajdonjog, öröklési jog, házasság stb.). Ezekről a népből bizonyos nézetek élnek. A jogász munkája lényege ezeket az intézményeket kidolgozni és rendszerbe foglalni. E tétel summája: A helyes jogot nem a reformáló törvényhozástól, hanem egy tudományosan képzett jogászrendtől lehet elvárni. Az alapeszmék történetileg fejlődtek ki, s a történeti vizsgálat szolgáltatja az alapot a szisztematikus elemzéshez. Ez a történeti jogi iskolai tanítás ma is alapja a jog kultúrtudományi felfogásának.

A másik jelenség a filozófiai pozitivizmushoz köthető, melynek talaján létrejött a 19. századi jogi pozitivizmus, melynek három tételét emeljük ki:

- csak a pozitív jog tekinthető jognak,
- ez feltétlen engedelmisséget is követel, s mindenképpen alkalmazandó,
- és végül a törvény értelmezése csupán nyelvtani és logikai szempontú lehet, mivel az értékorientált vizsgálat megengedhetetlen.

A harmadik axiómát pedig Niklas Luhmann rendszerelméleti és evolúcióelméleti megközelítése reprezentálja. Luhmann rendszerként fellépő folyamatokat, struktúrákat vizsgál, és a „jogot egy adott társadalmi rendszer olyan struktúrájának tekinti, amely normatív magatartáselvárások általánosításán alapul”.

Hangsúlyozza, hogy „korának joga olyan evolúció terméke, amely az archaikus rendszerektől az ókori magaskultúráig és végül társadalmi formáink újkori magaskultúrájáig zajlott”.⁴ Jellemzője továbbá a komplexitás, melynek biztonságot kell nyújtania a normatív elvárások számára.

Helmut Coing *A jogfilozófia alapjai* című örökbecsű monográfiájában a különböző irányzatok és képviselőik munkásságát mélyenszántó alaposan elemzi. Külön kiemeli Luhmann tételét, s köztük főként azt, hogy „az evolúció döntő lépését a jog pozitívizálódása szolgálta: Ezt a pozitív jogot pedig a modern állam törvényei képviselik olyan társadalomban, amelyben a gazdaság elsődlegessége uralkodik a politika korábbi primátusával szemben. Luhmann szerint: „a természetjog és az igazságosság eszmék már nem elegendőek egy modern normarendszer meghatározásához és irányításához.” A klasszikus természetjog egy örök világrend lenyomataként kezelt, s az igazságosság eszme egy tökéletes rendet tételezett, melyeknek a komplex modern társadalom keretei között nincsenek meg a feltételei. Ezért szakítani kell ezekkel az értékekkel, s helyükbe egy rendszerelméleti interpretációnak kell lépnie. S ebben a szisztémában a jogi normák és intézmények csak a rendszerben betöltött funkciójukra tekintettel bírnak jelentőséggel.”⁵

4. A rendszerhez kötöttség az intézmény–funkció relációban még bonyolultabbá válik a 21. században, amikor az európai integráció okán a nemzeti jogrendek, az egyes

tagállami jogok egymásra hatásával egy különös jogi térségbe kerülnek. Ennek megfelelően az EU-tagság a résztvevő államok államiságának lényegi és meghatározó jellegzetességévé válik, közigazgatásuk az egész térség közigazgatási részévé alakul, s így jogrendjeik is egy tágabb jogi keret részévé válnak. Ezért a nemzeti jogrendszereket egy tágabb kontextusban kell újragondolni – fogalmazta meg az új jogtudományi feladatot Armin von Bogdándy professzor az ún. heidelbergi manifesztumban.⁶ Ebben a miliőben a területhez és népességhez kötött normavilág megkettőződik, s ez teljesen más minőséget jelent a ius commune értékvilágában.

Talán nem túlzás egy új szemléletű történeti jogi iskola igénye, mely segítheti a tudományos identitások minőségi átalakulását a globalizálódó világban (például a kibertér, az atlantizálódó jogrendszer, a bírói hatalom megkettőződésének kezelésével).

5. H. Coing jogfilozófiájában erre az új helyzetre immanens választ ad.

– „A jog a történelem világához tartozik. Mint minden történeti alkotás sokféle egyedi formában létezik. Ezzel a sokrétűséggel szemben megvalósíthatatlannak látszik a 18. században megfogalmazott azon gondolat, amely szerint axiómákba lehet foglalni egy egyedüli, mindenütt helyes, hiánytalan jogrendszert.

– A jog nem megkövült, hanem az állandó fejlődésben, az élet követelményeihez való alkalmazkodásban van a lényege.

– A jogtörténetet nem lehet sematizálni sem a kis, akaratlanul bekövetkező változások folyamataként értelmezve, sem a »korszakok« szükségyszerű sorozataként felfogva.

– A jog a kultúra egészének részét képezi, de saját szerepe van ezen belül, mégpedig sajátos

alaptendenciája miatt, amely nem más, mint a béke, a biztonság és az igazságosság szolgálata a rend megteremtésén keresztül.

– A jog elsősorban a társadalmi rendben felmerülő meghatározott problémák megoldását jelenti, és emiatt nagymértékben tárgyhoz kötött. Ezért van széles körben lehetőség arra, hogy az egyik jogi kultúra megoldásokat vegyen át a másiktól.⁷⁷

A fentiek alapján is meggyőződéssel vallom, hogy mindez a jogtörténet-tudomány nélkül megvalósíthatatlan feladat.

Helmut Coing
(1912. február 28. – 2000. augusztus 15.)

- ¹ A Jogtörténeti Szemle e különszáma az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Állam- és Jogtudományi Bizottság Jogtörténeti Albizottsága által 2016. november 16-án Állam- és jogtudomány jogtörténet nélkül? címmel megrendezésre került tudományos ülésen elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza.
- ² Werner Ogris: Über Stellung, Aufgaben und Bedeutung der Rechtsgeschichte als Studienfach. In *Quaestiones de qualitate vitae Studia Interdisciplinaria*. Red: Arkadius Wudarski. Frankfurt–Czestohowa–Osnabrück, 2014. 676 o.
- ³ Fredric Jameson: *A posztmodern avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*. Noran Libro Kiadó, 2010.
- ⁴ Nikolaus Luhmann: *Rechtssoziologie*. I–II. 1972.
- ⁵ Helmut Coing: *A jogfilozófia alapjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 85–89. o.
- ⁶ Armin von Bogdándy: A nemzeti jogtudomány az európai térségben – Kiáltvány. Ford. Jakab András. *Magyar Jog – Európai és Külföldi Jogi Szemle*, 4. sz. 2012.
- ⁷ Helmut Coing: i. m. 163–165. o.

A büntetőjog története valószínűleg egyidős a jog történelmével, hiszen legkorábbi egyetemes és hazai forrásaink egyaránt bőven tartalmaztak pönális tartalmú rendelkezéseket. Szándékosan nem használom a 'büntetőjog' kifejezést, hiszen arról csak a fejlődésnek egy magasabb fokán beszélhetünk. Ha csak a magyar középkor gyér forrásanyagát tekintjük, feltűnő az okleveles anyagban az elméleti szemléletmódra törekvés gyakorlatilag teljes hiánya. Még inkább mint a tőlünk nyugatra elhelyezkedő országokban, a társadalom arra 'érdemes' tagjaival szemben alkalmazandó fenyítő eljárást lényegében mindenféle elvi szempontrendszer nélkül alkalmazták. A büntetéseket mint pusztán a bűnözőkkel szembeni fellépés célszerű eszközét a hatalom birtokosai funkciójukkal szükségképpen együtt járó feladatgyakorlásnak tekintették, amivel kapcsolatban az elméleti megközelítés eléggé fölöslegesnek tűnt. Különösen a gonosztevőkkel szembeni nyilvános eljárásra állt ez a megközelítés, akiket a közfelfogás törvényen kívülieknek tekintett (a nemesek is ide kerültek *ipso facto*: Werbőczy!), akiknek alanyi jogaik alig voltak, az eljárás őket ténylegesen tárgyiasította. Pedig jogtörténetileg látnivaló, hogy éppen ezekből a *crimenek*ből fejlődött ki az új- és legújabb kori, modern közjogi büntetőjog. Amiként nem a nemesi és az egyházi rend privilégiumai szélesedtek ki a polgári átalakulás idején, hanem azok eltöröltettek, és a törvény előtti egyenlőség eszméje talaján fogalmazták újra a liberális jogállam immár alkotmányos alapelveit. Ennek a büntetőjogban kitapintható eredője tehát a közbüntettekkel kapcsolatos eljárás volt.

A középkorban a büntetőjogi rendelkezésekből bár nagyon sok volt, de lényegében rendszer nélkül. Az európai jogi kultúra büntetőjogi szegmensének fejlődése pedig éppen a rendszerszemlélet talaján álló szabályozás irányába haladt. Két, egymással is szoros kapcsolatban álló motívum emelendő ki: a fogalmi gondolkodás megjelenése és a büntetőjogi kodifikáció gyors térnyerése. Meggyőződésem, hogy az európai jogi kultúrának a középkorban (sőt az antikvitásban) gyökerező előzményei után az újkorban dinamikus felgyorsuló fejlődésében a dogmatikai gondolkodásmód, a rendszerszemlélet adta meg a keretet, egyben máig eleven motorja a jogi modernizációnak. Így én ebben látom a kartális alkotmányok megjelenése iránti

Balogh Elemér

Büntetőjog-történeti dogmatikai alapkérdések

Rendszertani kísérletek a korai magyar büntetőjogi kodifikációban

igényt is, ennyiben tehát a modern alkotmányjog kialakulásának is – legalább tudománytörténeti – előzményei között tarthatjuk számon. Az első, már rendszerezett szemlélettel íródott büntető törvények és egyetemi tankönyvek megelőzték a 18. század végétől gyors egymásutánban életre kelő kartális alkotmányokat. A modern büntetőjog tehát amennyire új tudományág, annyira úttörő szerepet vitt és visz ma is a rendszerorientált jogfejlődés világában. Ennek számomra közelről szemlélt területként említhetném az 'alkotmányos büntetőjog' fogalmát, amelyhez hasonlítható más jogág még nem érte el ezt a 'rangot'. A tartalmában leginkább kiérlelt alkotmányos jogelvek sorában mind ott találjuk a büntető anyagi és alaki jog százados princípiumait: törvény előtti egyenlőség, ártatlanság vélelme, fegyverek egyenlősége stb. A büntetőjog belső dogmatikai struktúráját a 19. század végére kialakította, azóta a finomhangolás folyamatos munkája zajlik.²

Előadásomban a magyar büntetőjogi kodifikáció kezdeti századaira koncentrálok, s arról igyekszem képet adni, hogy milyen főbb dogmatikai alternatívák és próbálkozások mentén haladt jogfejlődésünk a fejlett európai megoldások irányában – egészen a Deák-féle javaslatig (1843), amely már a modern jogállami modell anyagi jogi vetületeként jelent meg (és vetélt el...).

1. A kezdetek

Az a gondolat, hogy a rendszerezett büntetőjog törvényi keretekbe illesztését, magát a jogalkotást, a normaszöveg elkészítését bizottság végezte, már Lipót idején, az

1687. évi országgyűlésen felmerült. Egy olyan kezdeményezés formájában indult el a folyamat, amely a rendek azon posztulátumára fogalmazódott meg válaszként, hogy a lényegében birtoktalan nemeseket büncselekmény elkövetése esetén – a nyilvános gonosztetteken túl is – minden további nélkül, azaz idézés híján el lehessen fogni, és törvény elé állítani. A király azt válaszolta, hogy a kérdés a büntetőjog és az eljárás egészének szabályozását kívánja meg: Eme munkálat elvégzését akarta az uralkodó egy bizottságra ruházni, melyet már eleve, propozícióiban ajánlott a hosszabb ideig húzódó kérdések kimunkálására, ekként való előkészítésére. A rendek nagyon határozottan ellenezték a bizottsági tárgyalási módot, így aztán a kompromisszumos megoldásokat kereső konferencia eltekintett az ügy erőszakolásától.

A büntetőjog kodifikálása, természetesen nem pusztán az előkészítés bizottságbeli módja miatt, kis időre elakadt, de már két évvel később, az 1689-ben készült *Einrichtungswerk*, a Kollonics bíbornok vezetése alatt álló bizottság országsszervezési javaslata felemlíti a rendszeres magyar büntetőjog hiányát. Ezt a jelentős *operatumot* is egy bizottság dolgozta ki, tehát a bizottságban való munka önmagában nem volt teljesen idegen a korabeli magyar felfogástól.

Úgy tűnt, áttörés következik be az 1712–15. évi országgyűlésen. Miután hosszas vitát követően a rendek megállapodtak a bizottsági tárgyalási módszerben, rögtön megalakítottak egy deputációt a közigazgatás, hadügy, pénzügy és igazságszolgáltatás rendezésére. A bizottság (*regnicolaris deputatio*) elnöke a nádori ítélmester lett, egyik tagja pedig Bencsik Mihály. A nagyszombati követ, ügyvéd, később egyetemi tanár Bencsik felszólalásában hangsúlyozta, hogy a tervbe vett munkálatok eredményeként olyan jogforrásokat kell alkotni, melyek a bírácoknak és az országlakosoknak egyaránt biztos, világos és egységes képet nyújtanak. E nagyon gyakorlatias szempontokból kiemelését érdemel az a maga korában igencsak újszerűnek ható mozzanat, hogy a jogalkotó számára nemcsak a jogalkalmazók, a bírác jelennek meg 'célszemélyként', hanem az állam polgárai is, akikre a normák vonatkoznak.

E gondolat kifejtését követően a rendek rögtön felállítottak egy újabb bizottságot, melynek élén Bencsiket megbízták a munka vázlatpontjainak kidolgozásával. Tíz, törvényi rendezést igénylő témakört irányozott elő a javaslat: az atyafiak, a *fiscus* és a földesurak öröklése, a végrendeletek, a patvarkodás, a bírságok, a bírói parancsok, a fellebbezés, a *nota infidelitatis*, az *uzsora*, a *praxis criminalis*, a hatályos törvények megállapítása. A gyorsan elkészült anyagokat az országgyűlés tárgyalás alá is vette, és mintegy két hónapon át foglalkozott vele. A rendi diétára már ebben a korban is annyira jellemző körülményeskedés, leginkább a főrendek részéről megnyilvánuló akadékoskodás nyomán Szirmay András zempléni táblabíró azt javasolta, hogy a tárgyalásokat megszakítva, a munkálatokat utalják vissza a deputációnak. Erre ugyan végül nem került sor, ám a javaslatcsomagból – egy kivétellel (ez az *uzsora* szabályozását tárgyzó 1715:51. tc.) – mégsem lett becikkelyezett törvény.

a) Az első próbálkozás

Az említett *praxis criminalis* valójában egy büntetőtörvény-javaslat volt, amelyet elkészítőjéről, a tudós nagyszombati követről Bencsik-féle javaslatnak nevez a szakirodalom.³ A tervezet rendszertani felépítése jellemzően mutatja a kor dogmatikai gondolkodását: az eljárásjog első helyet foglal el, mert az egykorú felfogás szerint a bírónak előbb van szüksége az elfogadás módozatainak ismeretére, mint a büncselekmények dogmatikus szabályozására. A gyakorlatiasság tehát átütő erővel van jelen, ám nagy dogmatikai haladásnak tekinthető, hogy míg Werbőczy a cselekményeket a büntetések szerint csoportosította, Bencsik a büntettek szerint. Ez már a modern jogi szemlélet terméke: a bírónak törvényes fogalomra van előbb szüksége, amely alá a tényállást bevonhatja, a büntetés kérdése csak ezután merülhet fel.

Az *operatum* alapos eljárásjogi szabályozást ad. Mindjárt az elfogadás kapcsán rögzíti azt az egész anyagon végigvonuló elvet, amely különbséget tesz nemes és nem nemes elkövetők között. A különbségtevés azonban a nemességen belül is érvényesül: a birtokos nemes csak idézés és vizsgálat után fogható el, a birtoktalan, ha nyilvános bűnöző, idézés nélkül is elfogható (*servatis servandis*), ha nem nyilvános, idézni kell. Tetten ért gonosztévőt még paraszt is elfoghat, tehát sem előzetes, sem ún. bilincsből (*ex vinculo*) való idézés nem szükséges. A törvényjavaslat arra inti a bírót, hogy ne hallgasson a besúgásra, s az idézést csak alapos gyanújelek (*indicium*) mellett hagyja el. Ha a tettes személye valószínű, de a gyanújelek távolesők (*remota*), kettő, ha a tettes nyilvánvaló és a gyanújelek közel esők, egy is elégséges az idézés nélküli elfogáshoz.

A bizonyításról szóló rész alapintézménye a tortúra. Szabályozása messzemenően rátámaszkodik a *Carolinára* épült osztrák-német jogi megoldásra.⁴ Legfőbb bizonyítéknak a javaslat a tanúk, de különösen a vádlott önkéntes vagy kicsikart vallomása (*regina probationum*) számít. Ha a vádlott tagad, a bizonyítás terhe a hatóságra mint vádlóra nehezedik – ennyiben is a nyomozó elv érvényesül. A tanúbizonyításhoz nemes ellen nyilvánvaló esetben legalább két nemes tanú kell (nem nyilvánvaló esetben még több); a tanúknak kifogástalannak kell lenniük, személyesen kell a bíróságon megjelenniük, és vallomásukról a vádlott fejére szóló esküt tesznek le (*iuramentum corporale*). Ha sem a tanúbizonyítás nem vezet kielégítő eredményre, sem beismerő vallomás nincs, végítéletet nem lehet hozni, csak közbenszólót (*sententia interlocutoria*), amely a tortúrát rendeli el.

Fontos megállapításokat tartalmaz a javaslat az ítélet végrehajtására vonatkozóan. E szerint az ítéletet végre kell hajtani abban az esetben is, ha a károsult az elkövetővel megegyezett (kivéve, ha a király megkegyelmezett). A szükséges cselekményeket a hóhér végezze, senki más. Ha az elítélt súlyos beteg, a kivégzést el kell halasztani; ha a végrehajtás előtt meghal, az ítéletnek a holttestre vonatkozó rendelkezését kell végrehajtani. A kivégzést hiba (rossz sújtás, kötél elszakadása stb.) nem gátolhatja meg.

A rendi büntetőjog korában a fellebbezés vagy a perújítás intézménye cseppet sem volt magától értetődő. A javaslat e tárgyra vonatkozó rendelkezései ezért különösen figyelemre méltók. Nyilvános gonosztevőnek nem engedhető meg fellebbezés és perújítás, a nem nyilvánosnak azonban, ha az eset kétes, az úriszéken két bíró, másutt a bírák legkevesebb egynegyed részének véleménye alapján megadható.

A Bencsik-féle javaslatnak rendszertanilag elkülönült általános része még nem volt, mindazonáltal kiszűrhetők azok az elvek, és kiolvashatók azok a jogintézmények, amelyek ezt a szerepet töltik be. Absztrakt bűncselekményfogalmat hiába keresünk, a javaslat ehelyett a rendes büntetéseket adja meg. A rendes büntetés a halálbüntetés (*poena ordinaria*): akasztás, lefejezés, tűzhalál, kerékbetörés. Ismeri a javaslat a súlyosított változatokat is, mint a felnégyelés, ló farkához kötés, tüzes fogókkal égetés stb. Bírói büntetés (*poena arbitraria*) kiszabására kerül sor nem főbenjáró perekben, ahol a szankció sohasem halál – pl. börtön, botozás.

A javaslat a sebesítés szándékával okozott halált az emberölés eseteihez sorolja (10. §), feltűnő, hogy a szándéokra különös tekintettel van, és azt fogadja el a minősítésben irányadónak. Így a *praeterintentionalis* bűncselekmények büntetése nem az eredményhez, hanem a szándékhoz igazodik: kis kavicsal okozott emberölés vagy a kitett gyermek véletlen baleset folytán beállott halála (16. §) enyhébb büntetést eredményez az emberölésnél, vagy halálos végű gyermekkitételnél. Megemlíti az előre megfontolt szándék precíz feltüntetése a gyújtogatásnál (18. §). A gondatlanság általában (emberölés, gyújtogatás) enyhébben büntetendő a szándékosságnál, a véletlen pedig büntethetőséget nem hoz létre. A beszámításra befolyással lévő körülmények sorában a jogos védelem büntetlenséget eredményez, ha a tettes a mérsékelt eszközöket kimerítette. Ez a tétel már Werbőczy-nél is általánosan érvényesülő, tehát ősi jogelv. Hasonlóan, a visszaesés büntetése mindig súlyosabb.

A Bencsik-féle javaslat legkimunkáltabb és dogmatikailag legérettebb fejezete az emberölés szabályozása. Esetei: szándékos, sebzés szándékával történt, gondatlanságból elkövetett, véletlen és szükséges védekezésből származott emberölés. A szándékos emberölés (*homicidium deliberatum*) halálbüntetést von maga után, de helye van egyezkedésnek (!), ekkor kegyelmet kell adni.

A modern terminológia szerinti halált okozó súlyos testi sértés (*homicidium animo tantum vulnerandi*) büntetése a bíró belátása szerint történik, ha alkalmatlan eszközzel követték el – fejszítés, ha gyilkos szerző használatával történt. Gondatlanságból elkövetett emberölés (*inopinatum, seu casuale culposuniqué homicidium*) tilos dolog megengedéséből vagy vigyázatlanaságból ered, de hiányzik az *animus*. Büntetése szabadságvesztés. A véletlen emberölés (*simpliciter fortuitum, seu casuale*) esetén, ha tehát az elkövetőt a legenyhébb gondatlanság sem terheli, nincs büntetés. A jogos védelemből elkövetett emberölés (*necessarie defensum*), ha minden mérsékelt védelmi eszköz kime-

rítése után történt, büntetlen. Ellenkező esetben bírói, sőt rendes büntetéssel is sújtható.

Az emberölési esetek ilyen világos és pontos megkülönböztetése sem a magyar, sem az osztrák tételes jogban nem volt megtalálható ennyire precízen. A szándékos emberölés büntetésének alapja a Hármaskönyv 1.15., a kegyelemnek megegyezés hiányában való kizárása pedig az 1563:39. tc. rendelkezéseire alapult. A halált okozó súlyos testi sértés külön szabályozása egészen figyelemre méltó. Nemcsak a szándék különös figyelembevétele, hanem az alkalmasság problémájának bekapcsolása és az inadekvát kauzalitás kérdésének megoldása is (ha ti. az eredmény az előző ténynek nem felel meg, és rendes körülmények között nem volt előre látható, a büntetés enyhébb) magasan kora fölé emeli a Bencsik-féle tervezetet, s fényt vet a magyar praxis kiváló jogi érzékére, amelyből a javaslat sokat merített.

b) További kodifikációs kísérletek

A következő állomás az 1715:24. törvénycikkkel fölláított *systematica commissio* ténykedése volt, melynek feladataként a Sigray József királyi táblai ülnök által az országgyűlésen megfogalmazott indítvány megvalósítását jelölték meg, nevezetesen hogy a következő országgyűlésre készüljön egy kidolgozott tervezet. E bizottságban, melynek elnöke Csáky Imre kalocsai érsek volt, ott találjuk Bencsik Mihályt is, akinek bizonyára fontos feladatai lehettek, bár az elkészült munkálatokban a hozzá kapcsolható büntetőjogi részeknek szinte csak periferikus hely jutott. Az e bizottság által kidolgozott *Novum Tripartitum* ugyanolyan eklektikus (némi eufemizmussal: enciklopédikus) mű lett, mint az alapul fekvő és meghaladni óhajtott Werbőczy-féle Hármaskönyv. Tendenciája okán emelhető ki annyi előrelépés, hogy az anyagi jog terén a *nota infidelitatis* eseteit csökkentették. A hűtlenség törvényi újraszabályozása az a fonál, amelynek mentén a kodifikációs munkálatok tovább dőlögnek. Az országgyűlés 1722 júliusában bizottságot küldött ki a *nota* eseteinek módosítására és enyhítésére. Ennek lett is foganatja: az 1723:10–12. tc.-ek a hűtlenségi esetek új normaszövegét tartalmazták.

A – legalább részben – bizottsági keretek közt folyó munkálkodás újabb fejezetét jelentették azok a törvényhatósági tervezetek, amelyek elkészítésére maga a király adott parancsot 1726-ban. A május 11-én kelt leiratában a hétszemélyes, királyi és kerületi tábláknak, valamint az összes vármegyének és a szabad királyi városoknak meghagyta a *Novum Tripartitum* vizsgálatát, különös tekintettel annak büntetőjogi jellegű rendelkezéseire. A kodifikációs munkálatoknak tehát afféle 'alulról építkező' változatát kívánta az uralkodó elkészíttetni, akként, hogy a törvényhatóságoktól tervezetek elkészítését kérte. E – rendszerint helyileg alakított bizottságok útján kidolgozott – tervezetek közül több elkészült, de mindmáig a helytartótanács iratai között nyugszanak, a szakma és a büntetőjog története iránt érdeklődők számára ez idáig feltáratlanul.

Az 1728–29-es országgyűlésen további próbálkozásokat konstatálhatunk a büntetőjog rendszeres szabályozására irányuló törekvések területén. A királyi *propositio* nagyon rugalmasan fogalmazott, inkább kívánalomként írta elő olyan javaslatok elkészítését és letárgyalását, amelyek sorában a büntetőeljárás kiemelt helyet kapott. Ennek megfelelően a rendek újfent bizottságot küldtek ki a törvények javítása tárgyában, mely grémium munkáját mindjárt a büntetőjog rendezésével kezdte. A *regnicolaris deputatio* vezetőjéül Csáky Zsigmond tárnokmestert, majd Eszterházy József udvarmestert neveztek ki.

A bizottságban a fentebb említett megyei és bírósági tervezeteket vették alapul. A büntetőjogi tárgyú kérdéseket szabályozó tervezet (*opus criminale*) nagymértékben hasonlít a Bencsik Mihály által készített operátumra; fontos többlet a munkálatban a büntetőeljárás alakításainak szabályozása, az enyhítő és súlyosbító körülmények külön felsorolása. Az előrelépés dogmatikai szempontból fogalmazható meg leginkább: a majdani általános részi kérdések közül több fontos elemet rögzít az *operatum*. Ez a rendszertani progresszió okából fontos körülmény, hiszen tudnivaló, hogy az újabb és újabb bizottságok első dolga mindig az volt (olykor maga a bizottságot életre hívó törvényhely mondta ki), hogy előveszik a korábban született munkálat(ka)t, és abból/arra építkeznek.

Az 1728. évi tervezetből kiemelkedik az a fejezet, amely általános büntetőjogi tartalmi elemeket hordoz: *De generibus poenarum criminalium et circumstantiis poenam capitalem adparentibus vel mitigantibus, necnon talibus etiam, que captatem poenam in temporaneam [...]*. A munkálat természetesen egységben láttatja és így szabályozza az anyagi és az alaki jogot, prioritást adva a törvénykezés gyakorlati szempontjainak. Az 1728-ra datált *opus criminale* címet viselő bizottsági munkálatból sem lett tehát törvény. Elkézdtek ugyan a rendek tárgyalni, de egy másik, a polgári törvénykezési jogra vonatkozó javaslatot fontosabbnak ítélték a büntetőjoginál, így emezt ejtették.

2. Az 1795. évi tervezet

A 18. század elejének próbálkozásai után hosszú évtizedek teltek el anélkül, hogy említést érdemlő eseményt jelezhetett volna fel a krónikás a büntetőjog kodifikáció-

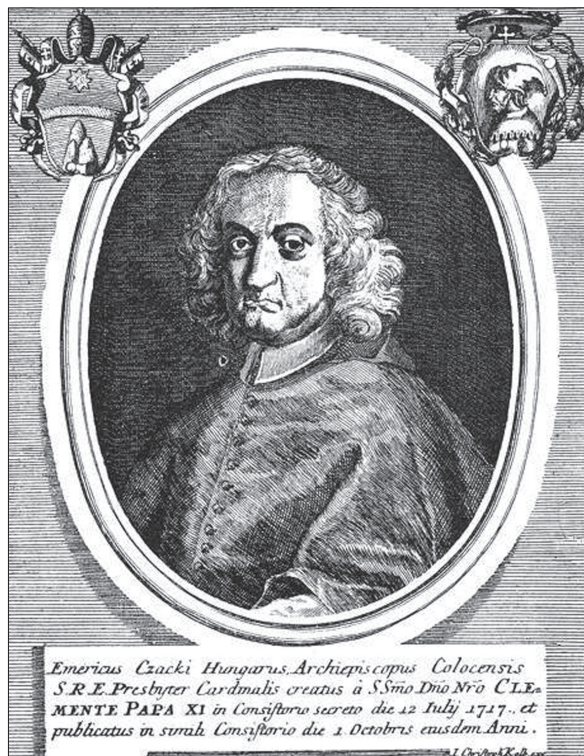
jának történetében. A francia forradalom azután alaposan fölkaparta az állóvizet, minek részbeni folyományaként a magyar rendi országgyűlésen is sorra fogadtak el jelentős reformokat tartalmazó törvényeket.

Az 1790:67. tc. felvezető mondatai kifejezetten utalnak arra, hogy jogalkotási szempontból mi a racionális indoka a kodifikációs feladatokkal megbízott bizottságok fölállításának: a királyi javaslatok, valamint a vármegyék és a szabad királyi városok követeinek adott utasításokból olyan kívánalmak fogalmazódtak meg, amelyek rendszeres és csak hosszabb idő alatt elvégezhető kidolgozást igényelnek. Nagyon idő- és munkaigényes feladatra vállalkozott a törvényalkotó.

A 18. század folyamán a magyar országgyűlési életnek állandó intézménye lett az 'országlakosok bizottsága' (*deputatio regnicolaris*), amelynek fő feladata többnyire az országgyűlési feliratok és határozatok megfogalmazása volt. A század végén kezdődött az a fejlődés, melynek során a régi országgyűlések általában rövidke törvénycikkelyei helyébe mind kiterjedtebb törvények, sőt törvénykönyvek léptek. „Az ilyenek iránti szükséglet nagyobb mértékben először az 1790/91. évi országgyűlésen jelentkezett, ahol világosan kialakult egy olyan vélemény,

mely tudatában volt annak, hogy II. József nagyobbbrészt üdvös, bár alkotmányellenes reformjaira nem lehet elegendő válasz a megcsontosodott rendi alkotmányosság helyreállítása, hanem a nemesi nemzetnek magának kell kezébe vennie a reformok ügyét.” A reformok törvénytervezetekben testet öltő kidolgozása egészen 1795-ig tartott; ekkorra a francia forradalom magyarországi hatásaitól megrettent udvar leállította a munkálatokat. A munkás esztendőik iratanyaga javarészt szerencsére ránk maradt, miből aránylag részletes képet kaphatunk az elért eredményekről.

Az 1792. évi országgyűlés által kiküldött *Deputatio Juridica* készítette igen alapos és részletes törvénytervezet teljesen a felvilágosodás szellemében fogant. Egyik kiemelendő vonása, hogy (általában) eltekint a rendi különbségektől, tehát nagy vonalakban az absztrakt állampolgári jogegyenlőség elvi alapjára épít. Ez az *elaboratum* sem tartalmaz még anyagi jogi vonatkozásban módszeresen tárgyalt általános részt, bevezetésében (*Principia*) viszont huszonhárom pontban alapelveket közöl. Ezek sorában rögzíti a felvilágosodás egyik markáns büntetőjogi maximáját, a bíró törvényhez kötöttsé-

Csáky Imre, a *systematica commissio* elnöke

gét: „*In regula quidem iudex lege nec mitior nec severior esse potest [...]*.” Az alapelvek közül néhány fontosabbat alább kiemelünk.

Mindjárt az első alapelv a *nullum crimen sine lege* elvének bártortalan megfogalmazása: „A büntett a büntető-törvény szabad akaratból történő megsértése.” Hogy itt az idézett híres tételről van szó, afelől nem hagy kétséget a tervezet, mert az életbe léptető jogszabálytervezet szó szerint kimondja, hogy e törvény hatálybalépésével érvényét veszti minden korábbi büntető jogszabály – a jogforrástani vonatkozás tehát egyértelmű, sőt a visszaható hatály tilalmáról is rendelkezik. Foglalkozik a tervezet alapelveiben a beszámítás kérdésével, a visszaeséssel, a szándékoság-gondatlanság problematikájával, a kísérlettel, társtetességgel, a büntetés céljával. Szól a tervezet a *specialis* és a *generalis praeventio* intézményéről (8. alapelv), elítélve a bosszút: „*Vindicta igitur in nullo casu poenae obiectum esse potest, semperque legum sanctitatem dedecet.*”

A büntetéssel szemben támasztott követelmények: minden büntetésnek azonnalinak, határozottnak és alkalmazhatónak kell lennie. Ügyelni kell arra, hogy a büntetések ne váljanak újabb büntettek forrásává.

Büntetésként nem alkalmazható olyan hátrány, amely a büntetés céljával teljesen ellenkezik. A büntetésnek arányban kell állnia azzal a rosszal, amelyet a bűncselekmény a közösségnek okozott (vagy fenyegette), továbbá felül kell múlnia mindazt az előnyt, amelyet a tettes cselekménye elkövetéséből remélt.

A könnyebben elítélhető bűncselekményeket súlyosabban kell büntetni, nemkülönben azokat, amelyeket gyakrabban szoktak elkövetni. A büntetések kiszabásánál arra is ügyelni kell, hogy megtérüljön mind a közösségnek, mind a magánszemélyeknek okozott kár. Ebben a körben a kártérítésre, valamint a perköltségek megfizetésére az öröklött javak erejéig a tettes örökösei is kötelezhetők. A büntetés kiszabásánál nagy nyomatókkal kell figyelembe venni a bűnös nemét, életkorát, társadalmi helyzetét; a tervezet felfogása szerint a műveltebb embereknek csekélyebb hátrány (*malum*) is elegendő ahhoz, hogy megjavuljanak. Nem lehet minden esetben ugyanazt a fajta büntetést kiszabni még az ugyanazon büntetett elkövetésével vádolt személyekre sem.

A büntetési nemekről szólva a tervezet megenged bárminiféle hátrányozást, amely alkalmas a közbiztonság

megóvására. Fenntartja tehát a halálbüntetést is, de általában megtiltja annak minősített változatait, leginkább az emberi jóérzésre hivatkozással. Halálbüntetést csakis akkor lehet kiszabni, ha a tettes szándékosága olyan fokot ér el, hogy sem a társadalom, sem az egyes polgárok

közbiztonsága, továbbá az elrettentés célja nem érhető el másként. Ha sor kerül rá, mindig a tett elkövetése helyén vagy ahhoz közel kell végrehajtani. A végrehajtás csakis pallossal történhet.

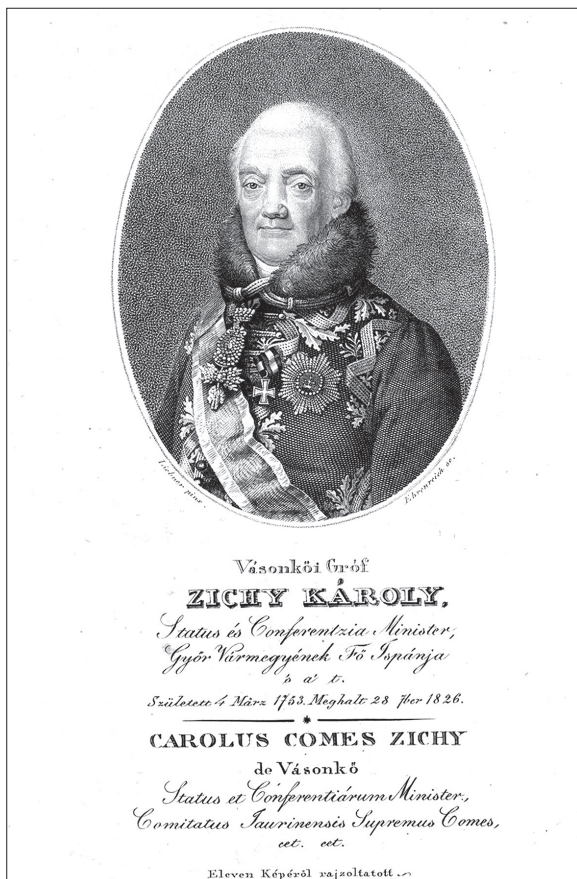
A szabadságvesztés végrehajtására szolgáló börtönök lehetnek enyhébbek vagy keményebbek. Közös vonásuk, hogy az elítélt számára munkavégzést kell előírni, elsősorban közmunkákat. A fiatalok és azok részére, akiknek megjavítására nagyobb remény mutatkozik, a dologházat is bevezeti a törvénytervezet.

Fenntartja az *operatum* továbbá a testi büntetéseket is, méghozzá fő szabály szerint a nagy nyilvánosság előtt való foganatosítás képében. A férfiakat bottal, a nőket korbáccsal kell ütni – előzetes orvosi vizsgálatot követően. Egyébként a részletekben végrehajtott száz bot- vagy korbácsütés egyévi börtönnel ér fel: ezt az arányt mindenütt be kell tartani, minthogy a kétféle büntetési nem egymással

helyettesíthető. A testi büntetések alól kivettek a honoráciorok (közfunkciót betöltő személyek), városi polgárok és nemesek – ennyiben nem érvényesül a rendi előjogokat egyébként félretevő tervezet egyenlőségszméje.

A középkori eredetű becsületvesztés (*infamia*) is megmarad: olyan büntettek mellett kell kimondani, amelyek elkövetői elvetemült lélekről tesznek tanúbizonyságot, ha a bűncselekmény különös gyaláztosságot, fondorlatot tartalmaz, vagy ha a közrend és a közbiztonság szenved súlyos hátrányt. Egyébként, ha a becsületvesztést nem mondja ki a bíróság kifejezetten az ítéletében, semmiféle büntetés önmagában nem eredményez becsületvesztést.

A pénzbüntetésről szólva leszögezi a tervezet, hogy az sohasem engedhető át a bíró hasznára, és általában büntetésképpen nem is alkalmazható – ahol mégis megengedett, ott a törvényi tényállásban külön említésre kerül. A honoráciorok esetén például a börtönbüntetés átváltható pénzbüntetésre, amely az elítélt vagyoni állapotához mért módon kerül kiszabásra.

Zichy Károly, a *Deputatio Juridica* elnöke

a) Az eljárási jog

Elsőként a tervezet a büntetőeljárás megindításáról, a közben foganatosítható kényszerintézkedésekről rendelkezik. Az *operatum* álláspontja szerint csak azt lehet őrizetbe venni (letartóztatni), aki cselekményét bevallotta, akit tetten értek, aki ellen az elkövetett cselekménnyel kapcsolatban bizonyítható és hihető feljelentés van, valamint akinek bűnössége mellett megalapozott gyanújelek szólnak. Részletesen foglalkozik a tervezet azzal a kérdéssel, hogy miként kell az őrizetbe vett személlyel bánni, milyen feladatai vannak a letartóztató szervnek az őrizetbe vétel foganatosítása után. Mindenekelőtt megtiltja azt a bevett gyakorlatot, hogy a befogott személynél talált dolgok (amennyiben a bíróság elmarasztalja őt) a bíróságot vagy a letartóztatást végzőket illeti. A beismerés mindenhatósága (*regina probationum*) elleni állásfoglalásként értékelhető továbbá az a rendelkezés, amely szerint a nyomot hagyó büntetteknel különös jelentősége van a bűnjel biztosításának, és a helyi hatóság elsődleges feladata ennek felkutatása. A gyors végrehajtást hivatott biztosítani az a rendelkezés továbbá, hogy a szolgabíró köteles minden egyéb ügyet félretéve, nyomban elvégezni a gyanúsított kihallgatását.

A büntetőeljárás egyik alapvető kérdése, hogy milyen módon történik meg a cselekmény elkövetésének, az elkövető személyének és felróható magatartása vétkeességi fokának bizonyítása. A tervezet a lehetséges bizonyítási módok közül négyet ismer el (Art. 10.): a beismerést, a tanúvallomás alapján, valamint a gyanújelek felhasználásával történő (közvetett) bizonyítást, végül az okirati bizonyítékot. Ezek a bizonyítási eszközök azonban nem teljesen egyenrangúak: az első kettőt a tervezet határozottan előtérbe helyezi.

Az ítélet alapjául szolgáló beismerés akkor felel meg a törvényes követelményeknek, ha állandó, teljes, megalapozott, nyilvánvaló és a bíróság előtt hangzik el. Állandónak kell tekinteni azt a beismerést, amelyet a vádlott lényeges elemeit tekintve mindig azonos tartalmúként ad elő; teljes, ha nemcsak a cselekmény megtörténte, hanem annak összes körülményére is kiterjed; megalapozott, ha a gyanúsított vallomásának adatait más adatok is megerősítik, alátámasztják; nyilvánvaló, ha nem tartalmaz kétségeket, feltételeket vagy megszorításokat; végül a vádlottnak beismerését a bíróság előtt kell megtennie. Ha a vádlott a bíróság előtt visszavonja a vizsgálat során megtett vallomását, és ennek okát is megnevezi, a tervezet szerint a bírónak kell eldöntenie, hogy felmenti-e a vádlottat, vagy esetleg saját mérlegelése szerinti büntetést szab ki. Ha viszont a vádlott nem hajlandó beismerő vallomást tenni, vagy vallomása nem felel meg a törvényes követelményeknek, az említett egyéb bizonyítási eszközökhöz kell nyúlni.

A beismerő vallomást tehát bár kiemelkedő bizonyítási eszköznek tekinti a tervezet, elérésére már nem tart megengedhetőnek akármilyen eljárást: nevezetesen határozottan megtiltja a tortúra alkalmazását. Az emellett felsorakoztatott érvek részint teologikusak, részint

az emberiségre alapozottak, részint pedig a kínpad gyakorlati visszásságaira építenek (egyeseink inkább hazudnak, hogy elkerüljék a tortúrát, mások inkább elszenvedik a kínzást, mintsem az igazat megvallanak). A tervezet szerint a büntetőperben a tanúk közreműködésével történő bizonyítás a legjelentősebb. Büntársak már felségsértési perekben sem lehetnek tanúk; a rendi jogállás már nem akadály a tanúskodásnak, tehát szolgál, jobbágy vagy házicseléd is tehet tanúvallomást ura mellett vagy ellen.

A bizonyítás harmadik, igen sok nehézséget felvető eszköze a gyanújelek alapján való döntés. A tervezet megkülönböztet igen közeli, közeli és távoli gyanújelet, melyek közül csak az első kettő szolgálhat bizonyítékként – a távoli *indicium*, valamint a vélelem csak az eljárás megindításához szolgáltat alapot. Egy gyanújel azonban sohasem képezhet teljes törvényes bizonyítékot, és ennek alapján nem szabható ki *poena ordinaria*. Csak abban az esetben lehet gyanújelet törvényes bizonyítékként elfogadni, ha több is van, ezek egymással nem függenek össze, és minden egyes gyanújel létezését legalább két kifogástalan tanú bizonyítja. Amennyiben több gyanújel csak egy mozzanat létét támasztja alá, valamennyit egynek kell értékelni. Figyelemre méltó az a rendelkezés, hogy nyomot hagyó büntetteknel egyetlen gyanújelet sem lehet értékelni mindaddig, míg nincs meg a büntett elkövetését minden kétséget kizáróan bizonyító *corpus delicti*.

Végül a bizonyítékok negyedik típusát (amelynek jelentősége a büntetőperben a többi három bizonyítékotípushoz képest igen csekély) az okiratok, írásos bizonyítékok képezik. Mégpedig: csak a vádlott saját kezű irata lehet teljes értékű bizonyíték, ez is csak abban az esetben, ha részletes adatokat tartalmaz a büntettről, az elkövetés körülményeire és motívumaira vonatkozóan. Ezt a beismeréssel felérő iratot a vádlottnak meg kellett még a tárgyaláson erősítenie – hasonló formai követelmények mellett, mint a beismerés esetén. Amennyiben az írásos bizonyíték csak indirekt adatokat tartalmaz, vagy nem teljes, a bíróság csak gyanújelként értékelheti. Végül a lemásolt irat (*documentum vidimatum*) soha nem lehet törvényes bizonyíték, csak az eredeti.

A tervezet rendelkezései szerint a pert mindig érdemi ítélettel kell lezárni, és az ítéletet minden esetben a vádlott jelenlétében kell kihirdetni. A bíróság a büntetőperben kétféle ítéletet hozhat: marasztalót vagy felmentőt, vagy ha a vádlott a kitűzött tárgyalási napon nem jelent meg, levelesítő-kereső ítéletet (*sententia proscriptoria vel persecutoria*). Minthogy a büntetés egyik alapvető célja a *generalis praeventio*, ezért az ítéletet általában a nép (vádlott) nyelven kell nyilvánosság előtt kihirdetni.

A tervezet szerint minden első fokon hozott büntetőítélet megfellebbezhető. Amennyiben az elítélt nem nyújt be fellebbezést, a felsőbb bíróság a meghozott ítéletet nem súlyosíthatja. A fellebbezésben meg kell jelölni az ítélet kifogásolt részeit, a másik félnek is kell biztosítani a *responsum* lehetőségét, és a fellebbezést a periratokkal együtt így kell elküldeni. A fellebbezés elbírálása, vagy a revízió megtörténte után a felsőbb bíróság a periratokat visszakül-

di, az ítéletet a vádlott előtt ki kell hirdetni, és az azonnal végrehajtható.

Minthogy a büntetés egyik célja a tettes megjavítása (*emendatio*), a tervezet szükségesnek látja az elévülés jogintézményének elismerését és szabályozását. Ennek megfelelően nem főbenjáró, de súlyos bűncselekmény elévülési ideje 20 év (ha a büntetés legalább háromévi börtön lett volna), közepes súlyú büntetnél 10 év, míg a csekélyebb súlyú cselekményeknél öt év az elévülés ideje. Főbenjáró büntetteknel is elismeri a jogalkotó az időmúlás szerepét, ha magát az elévülést nem is: ugyanis az elmene-kült tettet, ha újabb bűncselekményt nem követ el, csak bírói büntetéssel (*poena arbitraria*) lehet sújtani.

b) Az anyagi jog

A tervezet anyagi jogi részének nincs rendszertanilag elhatárolt általános része, hanem csupán különös, az egyes konkrét bűncselekményeket felsoroló része létezik. A kiszűrhető jogelvek közül egy kiemelést érdemel: a büntett és a büntetés közötti arány kérdése.

A proporcionális büntetési elmélet szerint a tettes büntetése annál súlyosabb, minél jelentősebb társadalmi rész-szerződési kötelezettséget sért meg, ennek megfelelően elveszti joga kisebb vagy nagyobb részét, és így részeseül a jogellenes cselekményével arányos nagyságú büntetésben. A büntetés törvényben meghatározott nagyságával tehát a törvényhozó kifejezésre juttatja, hogy milyen értéket tulajdonít a megsértett társadalmi kötelezettségnek. Ez a büntetés maximumára és minimumára egyaránt vonatkozik: ha a társadalom szempontjából fontos kötelezettséget sért meg az elkövető, büntetésének súlyosnak kell lennie a bűnösség valamennyi fokozatában. Ennek megfelelően a legsúlyosabb büntetést, a halált (*ultimum remedium*) csak az alábbi cselekmények elkövetőire lehet kiszabni: felségsértés (*crimen laesae maiestatis*), hűtlenség (*nota infidelitatis*), rablógyilkosság (*latrocinium*), rokongyilkosság (*parricidium*), mérgezés (*intoxicatio*), lázadás és zendülés (*sedition et tumultus*). A lopás és a rablás, valamint a gyűjtogatás elkövetőinek büntetése a szándékosság harmadik fokán 3–6 év (a rablásnál és gyűjtogatásnál: 6–12 év) börtön lehet, de bizonyos körülmények esetén a bíróság halálbüntetést is kimondhat.

A tervezet idevonatkozó 54 szakaszából 18 foglalkozik a közbiztonságot veszélyeztető büntettekkel, melyek négy csoportba sorolhatók tartalmilag: az ország külső és belső biztonságát veszélyeztető bűncselekmények; az igazgatás működését sértő cselekmények; az igazságszolgáltatás rendje ellen irányuló büntettek; végül ebben a csoportban helyezhető el két gazdasági természetű bűncselekmény is: a pénzhamisítás (*monetarum, chartarumque publicarum confectio et falsificatio*) és a közpénztárak hűtlen kezelése (*cassarum publicarum contrafectio*). A tervezet a felségsértésnek csak egy esetét ismeri, és az addig isteni felségsértésnek emlegetett deliktumokat legfeljebb mint vallásellenes cselekményeket hajlandó (ezeket is sokkal enyhébben) büntetni.

A tervezetben a közbiztonságot veszélyeztető büntettek második jelentős csoportját az olyan jogellenes cselekmények alkotják, amelyek elkövetőinek közvetlen szándéka nem az állam törvényes rendjének megváltoztatására, hanem csak egyes állami-igazgatási funkciók megzavarására irányul. E magatartások közös vonása a hatósági tevékenység diszkreditálása, bitorlása, megnehezítése vagy megakadályozása. Az egyik alapbüntett e vonatkozásban a hivatali hatalommal való visszaélés, amelyet a régi magyar jog ilyen formában nem ismert, és egyértelműen a *Josephina* (58–62. §§) hatásaként került a tervezetbe.

Az igazságszolgáltatás rendjét veszélyeztető magatartások közül a tervezet kettőt tart különösen ártalmasnak: ha valaki megakadályozza az államot abban, hogy gyakorolja büntetőhatalmát (*ius puniendi*), tehát például aki megszökteti az őrizetbe vett személyt, rejtegeti a bűnözőket; másrészt azok a cselekmények sorolhatók ide, amelyek nehezítik a bíraskodás ellátását, vagy amelyek felesleges terheket rónak a bírói fórumokra, csökkentik működésük hatékonyságát. A szabályozás egyik sajátossága (hibája), hogy nem húz világos határvonalat a bűnözőnek a cselekmény elkövetéséhez nyújtott támogatás (a részesei vagy társtettesi magatartás) és az utólag (a büntett végrehajtását követően) nyújtott segítség között, amelynek a jogellenes cselekmény elkövetésére semmi befolyása nem volt. Így történetesen a katonaszökevény támogatója az is, aki a szökés végrehajtására felbújtja a katonát, de az is, aki megnehezíti, hogy a hatóságok a szökevény nyomára akadjanak. A büntett és az elkövetési magatartások meghatározásai között ráadásul szembeütő ellentmondás van, hiszen a katonaszökevény pártolása a tervezet szerint „minden, a hadsereghez tartozó katona és szolga számára nyújtott támogatás ahhoz, hogy megszökjenek a hadseregből”. Ez a legiszlációs hiba is mutatja, hogy a rendszertani fogalmak és az összefüggésrendszer még nem volt elég csiszolt és világos.

A tervezet 14. szakaszában meghatározott bűncselekmény több, addig önálló büntettet foglal egységbe. Így mindenképp az addig hűtlenségi esetként értékelt hamis pénzverést, vagy ilyen pénznek kb. 50 forintnyi összegű tudatos kiadását, továbbá az eredetileg jó pénz, ezenfelül a bankjegy vagy állami kötelezvény meghamisítását. E cselekmények közül kiemelkedik a pénzhamisítás, melynek négyféle elkövetési magatartását adja a tervezet: aki az országban elfogadottnál hitványabb anyagból, kisebb súlyban vagy rosszabb ötvözetben ver pénzérmet; aki a törvényes veretű pénzérmet körülméleti, vagy más módon silányítja; aki a királyi kincstár által kibocsátott közértékpapírokat utánozza; végül az, aki hiteles kincstári közértékpapírokat úgy hamisítja meg, hogy nagyobb összeget ír rájuk, mint amekkorát eredetileg tartalmaztak. A jogalkotó részletes és precíz akart lenni, de a kazuisztika csapdájába esett: szabályozatlanul – így büntetlenül – hagyta azt a persze nem túl gyakori, de elképzelhető és a praxis által évszázadok óta büntetett magatartást, amikor az elkövető jobb pénzt ver az éppen forgalomban lévőnél. Hasonlóan kimaradt a tervezet szövegéből az a körülmény, hogy a bűncselekmény befejezettsége vajon a hamis pénz elkészültével vagy csak a forgalomba hozattalal válik-e befejezetté.

A tervezet anyagi jogi részének dogmatikailag legsikerültebb részét az a tizenégy szakasz képezi, amelyben az ember életét, testi épségét sértő, valamint a becsülete sérelmére elkövetett bűntettek kerültek elhelyezésre. Tudni kell, hogy már a magyar rendi büntetőjog is évszázadok óta különbséget tett az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés (gyilkosság), a szándékos emberölés, valamint a gondatlanságból vagy véletlenül okozott emberhalál között. Ismerte és elismerte a praxis ezenkívül egyébek mellett a végszükség, a jogos védelem, a tévedés jogintézményeit is. Kiemelendő itt, hogy a jogalkotó első ízben ebben a tervezetben rendelkezik a jogos védelem büntetlenségéről, illetve a jogos védelem mértékének túllépése esetén követendő bírói magatartásról. Figyelemre méltó az a rendelkezés is, hogy sem az éjszakai tolvaj megölését, sem a feleségét házasságtörésen érő és őt megölő férjet nem veszi ki a büntetőjogi felelősségre vonás alól – mint tette ezt évszázadokon át a rendi büntetőjog.

Az emberölés alapbűncselekményének variánsai közül említést érdemel a csecsemőgyilkosság (*infanticidium*) önálló szabályozása. A 18. század közepétől az egyik leg-sokoldalúbban vitatott kérdés Európában (különösen jól dokumentálhatóan a német jogterületeken) a nagyszámú csecsemőgyilkosság megelőzésének és megakadályozásának összetett, társadalmi, jogi és pedagógiai feladatot egyaránt magában foglaló problematikája. Az anya által önkezeléssel megölt újszülött büntetőjogi tényállása a középkortól a legsúlyosabban büntetett cselekmények közé tartozott – kerékbetöréssel, élve eltemetéssel, vagy az ún. *poena culei* rettenetes büntetésével sújtották a gyakran csak vélelmezett (!) elkövetőt, az anyát –, a felvilágosodás azonban hatalmas offenzívába kezdett. A humánusabb szemléletmódnak lassan meg is lett az eredménye: fokozatosan privilegizált bűncselekménnyé szelídült ez a szomorú tényállás. A magyar törvénytervezet felemás megoldást alkalmaz: kivieszi a rokongyilkosság esetei közül, viszont mégsem tekinti privilegizált deliktumnak, és éppen olyan büntetési tétellel fenyegeti, mint az emberölést. Nem mulasztja el ugyanakkor megtiltani azokat a megszegyenítő büntetéseket, amelyekkel a társadalom a megesett leányanyákat illette. A tervezet szabályozása szembeötlő módon követi a korabeli német kódexek megoldásait, de megállapítható, hogy például a porosz Allgemeines Landrecht szakaszaival egybevetve itt nagymértékű leegyszerűsítéssel találkozunk. Ennek egyik fontos okát abban kell látnunk, hogy Magyarországon a 18. században sem vált 'járványszerűvé' e bűncselekmény, szabályozásával tehát nem sokat bajlódta a jogalkotók.

A felvilágosodás korának irodalma rendkívül intenzíven foglalkozott a tulajdon rendjét sértő bűncselekményekkel. Az illuminátorok egyetértettek abban, hogy a társadalmi szerződés létrejöttének egyik alapvető célja: biztosítani az egyén számára javainak háborítatlan élvezetét. Hangsúlyozzák azonban, hogy az államnak a társadalmi szerződés alapján a tulajdon valamennyi (ingó, ingatlan, szellemi) formájának élvezetét garantálnia kell nemcsak a jogsértések ellen, hanem a jog látszatával, elhallgatásával okozott, sőt lehetőleg a véletlen események miatt bekövetkezett károkkal szemben is. A felvilágosítók

egyik legfontosabb alapkövetkeztetése az, hogy tilos a tolvajra halálos ítéletet kiszabni, mert „képtelenség az emberi életet egy – bármilyen nagy – pénzüsszeggel egyenértékűnek tartani”.

A tervezet normatív megoldása nagyban támaszkodik a bűncselekménytípus szabályozásakor az évszázados magyar gyakorlatra, de számos ponton már felvilágosult nézeteket képvisel. A halálbüntetést általában nem engedi meg a tulajdon elleni bűncselekményeknél, csupán három esetben: visszaeső latroknál, akik a közbiztonságra különösen veszélyes módon követik el cselekményüket, feltéve hogy a halálbüntetést a társadalom védelme az adott tényállás mellett megköveteli, és az elkövető megjavítására semmi remény nincsen; gyújtogatóknál, ha az emberölési szándékot is magában foglaló szándékos cselekmény emberélet kioltásával párosul, és jelentős anyagi kárt okoz; végül a visszaeső tolvajoknál, akik többször kaptak már súlyos büntetést, és megjavításukra semmi remény nem mutatkozik.

A tervezet egy további pozitívuma, hogy a vagyon elleni bűntettek között aszerint tesz különbséget: a dolog eltulajdonítása párosult-e erőszakkal (= rablás), vagy olyan különös fondorlattal, ravaszsággal, ami ellen az átlagember nehezen tud védekezni (= csalás). A tervezet viszont nem tesz még különbséget a lopás és sikkasztás között. Hasonlóan rendelkezik a letét rosszhiszemű birtokosáról (*depositarius*), akinek magatartását minősített lopásként értékeli.

3. Az 1830. évi tervezet

A nevezetes reformországgyűlés által megalkotott 1827:8. tc. újra kodifikációs bizottságot hívott életre azzal a céllal, hogy a korábban elkészült tervezetet korszerűsítse, és a következő diétára javaslatot készítsen elő. Bár a munkálatokat elindító instrukciók legfontosabbika félreérthetetlenül az a vezérlő elv volt, hogy a bizottság dolga csupán az előző *operatum* aktualizálása, ezt a kodifikátorok igyekeztek valódi tartalommal megtölteni. Legfőbb bizonyosság e törekvésre a mű szerkezete.

Az újkori büntetőjog fejlődésének egyik jellemző sajátossága, hogy az újszerű tudományos megközelítések nagyon gyorsan megjelentek a tételes jogi normákban, legalább tervezetként. A jogi fogalmak, intézmények egymáshoz való strukturális viszonya a jogfejlődés fontos minőségi dimenziójává lépett elő. A kontinens jogfejlődésére közismerten nagy hatást kifejítő francia forradalom hatására megszületett napóleoni büntető törvénykönyv (*Code pénal*, 1810) egyik lényeges dogmatikai újítása az volt, hogy a büntetendő emberi magatartásokat három csoportba sorolta – ezt nevezzük *trichotom* osztályozásnak. A kategorizálás jelentőségét főként a hozzájuk fűzött eltérő jogkövetkezmények adják. Ma már tudjuk, valóban időtállóan bizonyult az az egykorú gondolat, hogy a büntetőjog szankciórendszerét gyökeresen át kell alakítani, és ennek jegyében a súlypontot a halálbüntetésről a megjavítás esélyét mindig magában rejtő szabadságvesztésre kell áthelyezni. A szabadságelvonás alapszankciójának haté-

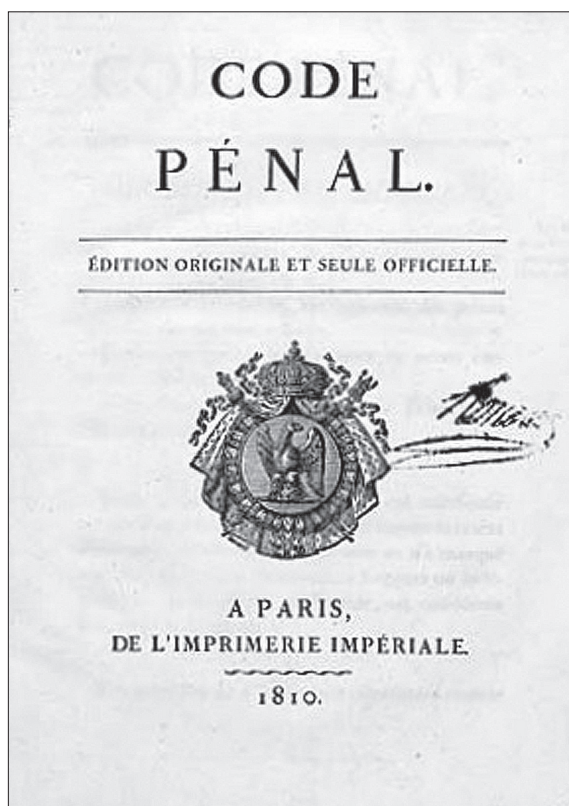
kony érvényesüléséhez természetesen szükség volt olyan árnyalt intézményrendszerre, amely a minőségi distinkciók széles skáláját képes hordozni. A törvényi szabályozás markáns állásfoglalását mi sem fejezhette ki meggyőzőbben, mint a világos, tagolt dogmatika. Az újkorban gyorsan fejlődő jogdogmatika ugyanis helyesen ismerte fel a jogforrások tartalmi és formai elemei összefüggésének jelentőségét. A törvények főként a bírák számára készültek (a jogtudósok közül számosan maguk is bírások voltak), a jog elmélete, a jogalkotás és jogalkalmazás között nagyon eleven kapcsolat állt fenn. A felvilágosodás idején csúcsponjtját elérő újkori törekvés, a bírónak a törvény betűjéhez való láncolása ugyan kissé szélsőségesnek bizonyult, a büntetőtörvényhez való szigorú igazodás maximája azonban tartós iránnyá szilárdult. A liberális jogi reformmozgalom találta meg azután a kívánatos egyensúlyt az aprólékos és rengeteg kötöttséget hordozó jogi szabályozás és a béklyókat nehezen tűró bírói jogalkalmazás között a bizonyítékok szabad mérlegelése elvének kimondása és érvényesítése által.

A törvények tartalmának szerkezeti felépítése tehát jóval többet jelentett, mint pusztán tagolást. Hiszen valamennyi törvényi jogforrás jellemzője, hogy az elméleti igényel készült munkálatokat a jogalkotó aprólékosan tagolta, mert az áttekinthetőség mellett a hivatkozás lehetőség feltétele is ez volt. A nagyobb és kisebb szerkezeti egységek egymáshoz való viszonya természetesen minőségi szempontokat is kifejezett. A 17–18. századi büntetőtörvények, mint fentebb láttuk, tipikusan kettős tagolásúak voltak. A kézenfekvő gyakorlatias szempontok, hogy ti. a törvény elsősorban a bírák számára készül, a bírónak pedig elsősorban perjogi kérdésekben kell gyors döntéseket hoznia, azt eredményezte, hogy a kétszatos törvénysszövegek első fele mindig alaki jogot tartalmazott, és a második fele rögzítette az anyagi jog intézményeit. Ez az állapot pontosan tükrözte az európai jogfejlődés egyik nevezetes vonását, miszerint az eljárásjog az anyagi jog 'bölcsője'. Megfelelt ugyanakkor az egykorú magyar jogi szokásoknak is. A két részt tartalmazó törvénysszövegek közelebbről mai fogalmaink szerinti 'különös részek' voltak, hiszen az adott jogforrás egészére vonatkozó, általános szabályokat még nem tartalmaztak. Az a felismerés, hogy effajta dogmatikai egységre nagy szükség van, csak a 19. század elejére

született meg. A kodifikátorok előtt fekvő 1795. évi *elaboratum* már tartalmazott egy *principia* elnevezésű bevezetést, ám ennek a normatív szöveghez való viszonya kétséges volt, ezért azt egyszerűen elhagyták. Az európai fejlődés trendjének helyes ismeretében persze nem ezt kellett volna tenni, hanem önálló szerkezeti részként, tartalmilag továbbfejlesztve beemelni a főszövegbe, ám nem ez történt. Kétségtelen, hogy a készülő kódextervezet legkomolyabb visszalépése ez volt. Megállapítható azonban fontos dogmatikai előrelépés is.

A kodifikátorok a francia büntetőtörvény szerkezeti megoldása felé elmozdulva három részre osztották mű-

vüket: az első az eljárásról (*De forma procedendi*), a második az egyes bűntettekről és büntetéseikről (*De criminibus in specie et eorum poenis*), a harmadik pedig a kihágásokról (*De delictis criminalitatem non involventibus, eorumque poenis*) szöveget. Ez a felosztás a magyar büntetőjog kodifikációs fejlődéstörténetében mondhatni korát megelőző, hiszen a máskülönben európai színvonalú Deák-féle javaslat anyagi jogi része sem tartalmazott a kihágásokkal foglalkozó részt, csupán egy ilyen tartalmú toldalékot csatoltak a javaslatához. További, jellemzően magyar kodifikációs vonása az 1830. évi tervezetnek, hogy valamiféle enciklopédikus buzgóság jegyében a büntetőtörvényhez lazán illeszkedő egyéb jogforrásokat is kimunkáltak. Hasonló módon jártak el az 1795. évi tervezet készítői is, esetünkben azonban a

kiegészítő jogforrások bővülése állapítható meg. Ezek: börtönügyi rendtartás (*Tractamentum captivorum*), a vérhatalmat gyakorló törvényhatóságoknak szánt iránymutatás (*Instructio pro jurisdictionibus jure gladii pollutibus*) és az igazságügyi orvostan alapszabályai (*Instructio circa ordinandas et peragens medicolegales investigationes et cadaverum sectiones, exaranda item visu reperta et depromenda judicia medico-forensia, quatenus haec ad delicta, et causas criminales referuntur*).

A tervezet egy további feltűnő és fontos vonása az, hogy az egyes cikkelyekhez a jogalkotó aránylag részletes indokolást fűzött. A hol rövidebb, hol hosszabb magyarázatokról nem tudni, hogy az országgyűlésnek betervezendő végleges normaszövegben is helyet kaptak volna-e; nyilvánvalóan nem rendelkeztek önálló forrásfunkcióval, ma úgy mondanánk: 'miniszteri indokolásként', az autentikus értelmezést segítő céllal íródtak.⁵

- ¹ A nyilvános gonosztett elkövetésén rajta kapott nemes esetéről van szó, akire paraszt is kezét emelhetett, a nevezetes *primae nonus* rendelkezése: „*Violatur tamen haec libertas in factis causisque criminalibus, puta homicidio deliberato, villarum combustione furtoque et rapina, seu latrocinio, atque etiam violenti adulterio, in quibus honorem titulumque et libertatem nobilitatis, quilibet amittit. Et si poterit, etiam per rusticam manum in loco delicti et criminis commisi, libere semper talis detineri et juxta suos excessus condemnari puniri que merito valebit.*” Pars I, Tit. 9. § 2.
- ² Vö. Nagy Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. A 19. század végére, a kodifikációval megszilárdult (belső) büntetőjogi dogmatikai réteg ma is tartja magát, arra a 20. század vége óta újabb, alkotmányos (lásd pl. Szomora Zsolt: *Alkotmány és anyagi büntetőjog. A büntetőjog-alkalmazás alkotmányosságának egyes kérdései*.

Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2015) és európai uniós jogrétegek rákódnak (lásd pl. Karsai Krisztina: *Alapelvei [r]evolúció az európai büntetőjogban*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2015).

- ³ Az operátum kiváló feldolgozását a húszesztendős Bónis György végezte el: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. (Angyal Szeminárium Kiadványai 26), Budapest, 1934.
- ⁴ Az osztrák–magyar büntetőjog-történet kapcsolatát illetően vö. Bató Szilvia: *Möglichkeiten der Erforschung der österreichisch-ungarischen strafrechtlichen Beziehungen*. In Peres, Zsuzsanna – Delacasse, Krisztina – Hornyák, Szabolcs – Juhász, Botond (szerk.): *Turning Points and Breaklines: 4th Yearbook Young Legal History*. Martin Meidenbauer Verlag, München, 2009, 81–100.
- ⁵ A tervezet részletesebb ismertetését lásd egy másik tanulmányomban: *A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. Jogtörténeti Szemle*, 2008/4, 3–5. o.

Szabó Béla

Jogtörténet – kultúrtörténet*

Ha valamelyikünk előre tanulmányozta mai konferenciánk programját, bizonyosan némi meglepődéssel vehette tudomásul, hogy egy bizonyos témakör kapcsán nem az fog beszélni, aki akár több évtizedes munkássága, vagy akár a hazai jogtörténeti kutatásokra hosszú évek alatt megszerzett, mindig jóindulatú rálátása révén joggal választhatta volna a „*Jogtörténet – Kultúrtörténet*” előadás címet. (Természetesen Kajtár,¹ Mezey² és Stipta³ professzorokra kell gondolnunk.) Hadd adjam elő a saját védelmemre, hogy bitorlóként való megjelenésem nem egyedül az én bűnöm. A konferencia szervezőjének tarkómhoz szorított telefonja idézte elő azt, hogy most talán olyan témáról beszélnek, amit más bizony sokkal nagyobb szakmaisággal tudna elővezetni a konferencia tudós és kritikus közönsége számára.

Konferenciánk címében benne rejlik az apologetikus indíttatás. Már megint védekezünk? „*Wozu Rechtsgeschichte?*”

Ez csak azért érdekes a saját témám szempontjából, mert ha igen, akkor tulajdonképpen kettős önigazolásra kellene törekednem. Ennek során kettős iga alól kellene az előadás témáját képező megközelítést mentenem, annak a sajnálatos *bonmot*-nak a szellemében, mely szerint a jogtörténet „*a jogászok szemében szálfka, a történészek szerint pedig dőreség*”.⁴ Sőt a jogi kultúrtörténet, aminek

jelentőségéről és – óvatosan – hasznáról beszélni akarok, még a jogtörténészek többségének szemében is (a jelenlévők persze mindig kivételek) a segédtudomány, a „szolgálólány” szerepére van kárhozthatva.

A Máthé Gábor bölcsességének köszönhető előadás-cím ezen többszintű apológia mellett arra is lehetőséget kínál nekem, hogy szembesüljek saját magam évtizedes törekvéssel, amelyek – legalábbis eddigi hitem szerint – a kora újkori Magyarország jogi kulturáltságának különböző aspektusait súrolgatták.

Figyelmeztetve, hogy jó néhány alapfogalmat – eléggé el nem ítéhető módon – ismertnek vélelmezek majd, lássuk, mit adhatok elő közös „dőreségünk” védelmére?

Német jogtörténész kollégáink, akikre hagyományosan a magyar jogtörténészek is gyakran vetik „vigyázó szemüket”, ciklikusan visszatérően felvetik a jogtörténeti kutatások értelmére, illetve hasznára vonatkozó, valamint ezen kutatások módszertani lehetőségeit firtató kérdéseiket, nemzedékről nemzedékre tisztázandó tudományterületük legfontosabb létkérdéseit.⁵ Ezek közé tartoznak azok a módszertani önmeghatározási kísérletek, melyek mind a történettudománytól, mind a jogtudománytól elkülönítik a jogtörténetet.

a) Ebben az összefüggésben elsőként leszögezhetjük, hogy a jogtörténet a történettudomány része, az általa vizsgált központi problémák történelmi.⁶ A jogtörténészek – első megközelítésben – azt szeretnék feltámi, hogyan működött egy múltbéli jogrendszer. A jogtörténet legfontosabb kutatási területeit és módszereit az elmúlt századok alatt többféleképpen kísérelték meg rendszerezni.

A 90-es években a német jogtörténészek három területre osztották a jogtörténet kutatási területét. Ezen felosztás szerint a jogtörténet

- kutatja a jogi normák szokás vagy a széles értelemben vett törvényhozás általi keletkezését (*Normentstehung*);

* A 2016. november 17-én, az „*Állam- és jogtudomány jogtörténet nélkül?*” című tudományos ülésen elhangzott előadás fordulatait megőrző, de szövegében kiegészített és jegyzetekkel ellátott változata.

- vizsgálja a normák közvetítését a jogászok és a laikusok irányába (*Normvermittlung*);
- igyekszik feltárni a jogi normák hétköznapi érvényesülésének (*Normdurchsetzung*) lehetőségeit a mindennapi életben, a közigazgatás és a bírászkodás transzmissziós szíjain keresztül.⁷

Ezen felosztással némileg paralelnak tekinthető a legújabb – nem mindenben elfogadott – csoportosítási kísérlet, amely elsősorban az említendő harmadik terület fontossága mellett tör lánzdását. Ezek szerint a jogtörténeti kutatás módszertani-szakmai szempontok alapján – durva megközelítésben – legalább három területre bontható: normatörténetre, tudománytörténetre és a joggyakorlat, a praxis történetére.⁸

- A normatörténet ezen felosztás szerint a múlt jogi normáinak tartalmával foglalkozik, amely normák származhatnak a jól ismert általános absztrakt forrásokból, de ugyanakkor rekonstruálhatók nagy jogászok gondolataiból is, vagyis a klasszikus dogmatikatörténet a normatörténet egy fontos részét képezi.
- A tudománytörténet kevesebb gondot fordít az egyes szabályozások tartalmára, gondolati tradíciókkal, stílusirányzatokkal, iskolákkal és az ismeretek átadásának történeti folyamataival foglalkozik. Tulajdonképpen a jogi irodalom, az ismeretek rendszerezésének történetét jelenti.
- A joggyakorlat története viszont nem foglalkozik a nagy jogászok gondolataival, nem vizsgál dogmatikai kérdéseket, és csak feltételesen támaszkodik a korabeli törvényi jogra. Középpontjában elsősorban egyrészt a bírászkodás és a jogi normák érvényesülése, másrészt a szerződési és okleveles gyakorlat kutatása áll. Ezáltal nyerhetünk bepillantást az adott korszak mindennapi joggyakorlatába, vagyis a jogtörténet itt mint történeti társadalomtudomány jelenik meg.⁹

Nota bene: az előbbi tipológiákban – sem nevesítetten, sem jelzésszerűen – nem jut szerep a jogi kultúrtörténetnek.

A jogtörténet, mint a történettudomány része, jelentős mértékben osztozik annak sorsában, követi, illetve leképezi annak fejlődését. Így a történettudomány módszertani vitái a jogtörténet tudományában is megjelennek, általában bizonyos késéssel.¹⁰

Köztudott, hogy a 20. század második felében a történettudományon belül nagy kihívást jelentettek a klasszikus politikatörténeti és eszmetörténeti kutatásoknak a társadalomtörténet makro- és mikroszintű vizsgálódásai, melyek keretében már nem a nagy embereket és tetteiket vagy a nagy és örök eszmék hatását kutatták, hanem demográfiai folyamatokat, társadalmi struktúrákat, profeszionalizálódási tendenciákat tártak fel a historikusok, majd utóbb – a mikrotörténelem előtérbe lépésével – az életmód- és kultúrtörténet került az érdeklődés középpontjába.¹¹

Ezen hatások következményeként a jogtörténeten belül megfigyelhető volt egy bizonyos elfordulás a római

jogi alapokon felépülő dogmatörténettől. Előtérbe került a „*law in action*”-jogtörténete, amely felfedezte a jogalkotás társadalmi és gazdasági elemeit, a múltban is létező „szimbolikus jogalkotást”, és a jogtörténészek még ezt is meghaladva egyrészt a jogi viselkedés mikroszintű történeti vizsgálatát, vagy a nagy mennyiségű statisztikai adatok feldolgozását helyezték előtérbe.¹² Ezek a módszerek új kutatási területekben manifesztálódtak.¹³

b) Második premisszaként megállapíthatjuk, hogy a jog mindig a kultúra része, annak egy szférája.¹⁴ Egy adott kultúra normatív kérdésekkel szembeni felfogásának eredménye. A normatív kérdések nem csak a normák konkrét tartalmát jelentik, hanem általános elveket, valamint a normák és eljárások legitimitásának megalapozására vonatkozó alapvető felfogást is. A jog egy normakultúra kontextusában képződik és fejlődik.¹⁵

A jog és a kultúra között állandó a kölcsönhatás, sokrétű összefüggés áll fenn közöttük, s ezen összefüggést két alapvető tételben lehet összefoglalni:

- a jog mindenkor az egyik összetevőjét képezi az adott társadalom kultúrájának,
- nincsen olyan jog vagy jogrendszer, amit ne hatna át az adott társadalom, közösség kultúrája.¹⁶

Kultúrán ebben az összefüggésben egy időben, térben, etnikailag és szociális-gazdasági viszonyok alapján körülhatárolt társadalom életformájának teljességét, normatív és intézményi gyakorlatok, elvek és mechanizmusok, gondolkodásmód és interakciós formák összességét érthetjük.¹⁷ Fontos emlékeztetni persze arra, hogy egy társadalom kultúrája nem lehet homogén, ellentmondásoktól és konfliktusoktól mentes. Egy közösség kultúrája ténylegesen szubkultúrák szövedéke, s az egyes társadalmak kulturális pluralitása bizony feloldhatatlan feszültségben áll a jogi rend egységre és konzisztenciára vonatkozó igényével.¹⁸

c) Harmadik sarokpontunkként említhetjük, hogy a jogtörténet tágabb értelemben teljes jogrendszerek történeti kontextusával és a jogi normák kulturális beágyazódásával foglalkozik, s (más okok mellett) e vonatkozásában is része az általános kultúr- és szellemi történetnek. Éppen ezért a jogtörténeti kutatásoknak kapcsolódnia kell a hétköznapi történeti kutatáshoz, a vallás- és politikatörténethez, a kulturális antropológiához, s több más társadalmi tudományhoz. Ahogy a politika-, gazdaság- és társadalomtörténet, a jogtörténet is a saját érdeklődési körének, kutatási tárgyának megfelelően, a jogra vonatkozó történeti adatokat különíti ki a történeti információk hatalmas tömegéből.¹⁹

Egyértelmű tehát, hogy a jogtörténetet egy átfogónak gondolt kultúrtörténet részeként kell megragadnunk. Ezt a jogtörténészek is felismerték és hirdetik.²⁰

Erre nagy – de korántsem a történészek által vélelmezett konstitutív – hatással volt a 20. század végén kibontakozó „új kultúrtörténet”-nek nevezett módszertan,²¹ amely új szemléletet hozott a történettudományba, egyebek mellett azzal, hogy szakított a kultúra fogalmának azon ko-

rábbi szűk értelmezésével, amely szerint kultúrának alapvetően csak azon szellemi termékek tekintendők, amit az irodalom, a képzőművészet, az építészet vagy a tudomány hozott létre, vagyis szakított a kultúra elitista felfogásával. A sokféleképpen értelmezett „*cultural turn*” kifejezéssel fémjelzett új szemléletmód tehát egy átfogóbb kultúra fogalommal dolgozik, amely magában foglal minden emberi, anyagi és szellemi „terméket”, s az ebből kiinduló kultúrtörténet az emberi tevékenység teljességét vizsgálja, amely társadalmi, anyagi és szellemi alkotásokban jelenik meg, s figyelmet fordít ezen jelenségek keletkezési körülményeire, strukturális alapjaira és kommunikatív manifesztációira is.²²

A kultúra fogalmának ezen quasi határtalansága, melynek révén tulajdonképpen minden emberi tevékenység és alkotás kultúratörténeti vizsgálat tárgya lehet, *per definitionem* korszakokat és szakmai határokat átívelő megközelítési módot tesz lehetővé és ugyanakkor előfeltételez.²³

Az új kultúrtörténet legfontosabb kutatási területei között ilyeneket találunk: testkultúra- és gender-történet, tudomány- és kommunikációtörténet, az udvari és polgári kultúra története, mentalitástörténet.²⁴

Mivel a jog is az emberi társadalom terméke, az új kultúrtörténet figyelme elvileg a jog területére is kiterjed, bár az irányzat történész képviselői viszonylag kevés figyelmet fordítottak eddig erre, illetve nem nagyon vesznek tudomást azokról az eredményekről, melyet a jogászok és főleg a jogtörténészek ezen a téren már elértek, nemcsak az elmúlt évtizedekben, hanem már évszázadra visszamenő kutatásaik révén. A jogtörténetet mint részdiszciplínát és mint kutatási területet elmaradottnak tekintik.²⁵

Nemzetközi és hazai viszonylatban is le kell szögezünk, hogy a történészek által megfogalmazott kritika ezen a téren jelentős mértékben méltánytalan.²⁶ (A történészek talán sok mindent a hazai jogtörténészek szemére vehetnek, de ezen a téren joggal lehetünk büszkék szerény eredményeinkre.)

A kritika azért méltánytalan, mert az európai, különösen a német jogtörténet-tudomány, és az annak köpenyéből kibújó más ajkú jogtörténészek, már jó ideje felfedezték a jog tág értelemben vett kulturális jelenség mivoltát, és régóta kutatják a jog és más emberi alkotások közötti interferenciákat. Sőt az új kultúrtörténet által kiemelten kezelt, a jogi történések koronként változó vizualizációjára és látványművészeti megjelenítésére vonatkozó kutatások is évtizedes hagyományokra tekintenek már vissza.²⁷

Német és osztrák jogtörténészek évtizedek óta hangoztatják annak szükségességét, hogy a tágabb értelemben vett jogi történések historikus vizsgálatát átfogóan be kell ágyazni a kulturális, társadalmi, szociális és gazdasági környezetbe, és a jogot mint az emberi kultúra egyik fontos „teremtőményét” ezen átfogó kontextusban kell történetileg is kutatni.²⁸

Jeles jogtörténészek megnyilvánulásai szerint magától értetődik, hogy a jog – történeti megjelenési formáiban – mint a kultúra része, egyaránt meghatározott a mindenkori kulturális környezet által, de ugyanakkor hatással is van az adott korszak kultúrájára.²⁹

Megint egy másik álláspont szerint a jog mint történetileg változó kulturális jelenség vizsgálendő, s ennek során állandóan tekintettel kell lenni a jogélet aktorainak tudás-és értelmezési horizontjára is.³⁰

Az új kultúrtörténet elvárásai a normatív struktúrák szimbolikus és rituális megjelenési formái kutatásának hangsúlyozásával, egy átfogóbb, nemcsak a jogi szféra normatív szintjét elemző jogtörténeti kutatást preferálnak, hanem a „*law in books*” világa helyett a „*law in action*” mindent átfogó perspektíváját helyezik előtérbe a jog jelenségvilágának minden részletével együtt, s ennek során mindig evidenciában tartják, hogy minden joginak tekinthető jelenség társadalmi konstrukció.³¹ Ezt a megközelítést nevezik újabban a német szakirodalomban az ún. „*Kulturgeschichte des Rechtlichen*” koncepciójának,³² melynek keretében nem nehéz felismernünk e törekvések és a – fentebb jelzett – praxis-központú jogtörténeti kutatások közötti szoros kapcsolatot.

Ebben az összefüggésben kiemelten beszélhetünk tehát a jogi kultúrtörténet körébe sorolható módszertani megközelítések és kutatások önálló létjogosultságáról.

A jogtörténet és a kultúrtörténet érintkezése különösen a jogi archeológia, a jogi régészet területén tűnik egyértelműnek. Ennek feladata kezdetektől, a jogélet tárgyi emlékeinek gyűjtése, értelmezése és rendszerezése. De ezen túlterjeszkedve foglalkozik a mindenkori jogi események térbeli elhelyezkedésével, a jogi élettel kapcsolatos szimbólumokkal, a jogilag releváns cselekmények külső megjelenési formáival, vagyis a jogi rituálékkal, a jogszokásokkal és a jogi jellegű népszokásokkal.³³ Ezek a kutatási törekvések jelentős előzményekre nyúlnak vissza egészen a 19. század utolsó évtizedéig.³⁴

A két világháború között a jogrégészet mellé lépett a jogi néprajz, aminek kutatási tárgya a jogi mindennapokban és a joggyakorlatban lejátszódó tények és processzusok voltak, melyek a szokásokban jelentek meg. Ennek fárvizén ugyanakkor forráskritikai vizsgálat alá kerültek olyan mondák, mesék és népszokások, amelyek következtetni engedtek az emberek jogi együttélésére.

A 20. század második felében a kultúrtörténeti szempontból vizsgálható objektumok rendszerének egy bizonyos újragondolása volt megfigyelhető a jogtörténetben. Továbbra is jelentőséget kaptak a jogilag releváns terek (a bírások és büntetések végrehajtásának térbeli megjelenései, így a börtönök és tanácsházak), a jogi használati tárgyak (kínzóeszközök, jelképek, jelek és hivatali viseletek), valamint képi és plasztikus ábrázolások, de az eredeti jogi archeológia feladata ezután már inkább a reáliák, a tárgyak vizsgálata lett.³⁵ A jogi néprajz a jogi jelenségeknek a nép általi tényleges befogadását, alkalmazását és továbbfejlesztését volt hivatott ekkortól vizsgálni.³⁶ Az önálló részterületté váló jogi szimbólumkutatás feladata a tárgynélküli cselekmények jogi jelentőségének feltárása lett.³⁷ Végül a jogi ikonográfia társult az eddigi részterületekhez,³⁸ amely a képi források jogtörténeti tartalmának a feltárását, valamint ezek jogi tudást közvetítő szerepének kutatását jelenti.

Vitathatatlan, hogy ezek a kutatások nem képezték és talán soha nem is fogják a mainstream jogtörténet uralko-

dó kutatási területeit képezni,³⁹ s az is nyilvánvaló, hogy ezek a részterületek eddig inkább jogtörténeti segédtudományokként éltek a tudományos köztudatban.⁴⁰ De mint említettem, az is világos, hogy a történettudomány képviselőinek kritikája nem megalapozott, a hasonló jellegű vizsgálatok hiánya vagy megkésettisége tekintetében. (Itt a hazai törekvések, Kajtár István és közel egyenrangú követői ismertnek vett kutatási eredményei kapcsán egy nagyon erős lábjegyzetet tehetünk, elsősorban Stipta professzor összefoglalása⁴¹ alapján, ami mutatja a hazai jogtörténet-tudomány affinitási és életképességét.⁴²)

Bár Kajtár professzor – aki pl. jogi stílustörténeti munkáival maga is hozzájárult a jogi kultúrtörténet határainak a fentebb említett kutatási törekvéseken túlmenő kiterjesztéséhez – összefoglaló munkájában figyelmeztet, hogy „a szerteágazó vizsgálati területeket felölelő, sok szempontú, módszertanilag is sokrétű jogi kultúrtörténet nem válhat parttalaná”,⁴³ mégis utalnunk kell rá, hogy a kutatási spektrum bizonyos határterületek felé talán szélesíthető.

Annak ellenére, hogy Kajtár professzor maga tiszteletre méltó éleslátással (ami nem jellemzi minden tekintetben a német irodalmat) elvlasztja, a jogi kultúrtörténetet a jogi kultúrák vizsgálatától, s annak ellenére, hogy – felülemelkedve a terminológiai nehézségeken – természetesen magam is hangsúlyozom, hogy a jogi kultúrtörténet semmi esetre sem tévesztendő vagy vonandó össze a jogi kultúrák történeti kutatásával, mégis azt proponálnám, hogy kultúratudományi és történeti törekvéseinket kíséreljük meg ebbe az irányban is kiszélesíteni, és a Kajtár által is említett „kölsönhatásoknak” nagyobb jelentőséget tulajdonítani. Az egyik oldalról a történettudomány, a másiktól pedig a jogszociológia irányából érkező impulzusok jogtörténeti kutatásokat megtermékenyítő hatása ugyanis – véleményem szerint – tagadhatatlan.⁴⁴

A jogi kultúra jogelméletben, jogszociológiában alkalmazott fogalma⁴⁵ – egy megközelítés szerint – átfogja egy adott közösségen belül mindazon szférákat, amelyekben a jog megjelenik. Magában foglalja a jogról való gondolkodást (jogi elméletek), a jog elfogadását (igazságfelfogások), a joggal és szabályozási hatékonyságával szembeni elvárásokat, a jog alapvető elveit (doktrínák), a jogalkotás szervezetét (törvényhozás), a jog igénybevételét a bürokrácia és a magánszemélyek részéről (a jog mobilizálása), a jog professzionalizálódási lehetőségeit (jogi hivatás), a jogi normák szabályozási hatékonyságát, a jog konfliktusfeloldó eredményességét, a jogi ismereteket, valamint a közösség tagjainak tényleges viselkedését a kötelező jogi normákkal szemben, továbbá a jogi értékek különböző médiumokon keresztüli közvetítését.⁴⁶

Rövidebben fogalmazva a jogi kultúra fogalma felöleli egy társadalmon belül a jogra vonatkozó érték-elképzelések, normák, intézmények, eljárási szabályok és viselkedésmódok összességét, vagyis a jog és jogélet valamennyi megjelenésének a teljességét.⁴⁷ A jogi kultúra koncepciójának létrejötte tulajdonképpen reakció volt arra a felismerésre, hogy a jogi normák és jogintézmények fejlődésén túl egyéb faktorok is léteznek, amelyek a jog és a társadalom viszonyát meghatározzák.

Egy adott jogrendszer kulturális faktorainak (a strukturális és szubsztancionális tényezők mellett) kiemelt fontosságot tulajdonító, a múlt század 60-as éveitől kibontakozó elméletek szerint,⁴⁸ különbséget lehet tenni intern és extern jogi kultúra között.⁴⁹ Előbbin az adott közösség jogélete meghatározó alakjainak habitusát érthetjük, míg utóbbin azt a szimbolikus jelentőséget láthatjuk, amit a jognak az adott társadalmon belül tulajdonítanak, vagyis értékek és viselkedésformák összességét, amellyel a közösség tagjai a jogkövetés vagy a jog elkerülése javára döntenek („legal behaviour”).⁵⁰ A jogi kultúrának tehát tulajdonképpen magatartást befolyásoló jelentősége van. Míg az intern jogi kultúra egy adott társadalmi réteghez kötöttsége miatt változékonynak és a felsőbbbség által irányíthatónak tekinthető, addig az extern jogi kultúra sokkal inkább ellenáll az időnek és a felülről jövő irányítási szándékoknak.⁵¹ Ezen állandóság vizsgálata egyértelműen teret enged azon jogtörténeti vizsgálatoknak, melyek fentebb a jogi archeológia, a jogi kultúrtörténet körében említésre kerültek. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a jogi kultúrák közötti határok nehezen megvonhatóak, nincsenek önmagukban zárt jogi kultúrák, s így még a tartósabb extern jogi kultúra is kölcsönhatásoknak és kihívásoknak van kitéve,⁵² ami történetileg vizsgálható és vizsgálendő.

Hiszen a jogi kultúrák – rendkívül sok kulturális tényezőtől befolyásoltan, mint amilyen például a politikai kultúra,⁵³ illetve a mindennapok kultúrája – természetesen történetileg alakulnak ki. A jogi kultúra fejlődése hosszú távú folyamat, amelyben egyesül a már elért fejlődési szint megőrzésére való törekvés és a tökéletesítésre irányulás.⁵⁴

A jogi kultúra koncepcióját hasznosító jogtörténeti munkák sokáig elsősorban a fentebb említett intern jogi kultúra jelenségeivel foglalkoztak, vagyis a fogalmat a jogi elit tevékenységéhez, a jogi normák és intézmények (az anyagi jog, az eljárásjog és jogász hivatások) fejlődésének elemzéséhez kötötték, s nem törődtek azzal, hogy a jogi normák alakulása más társadalmi tényezők által is meghatározott lehet. Az újabb megközelítések szerint a normák a joggyakorlat konkrét problémáira reagálva a lehetséges konfliktusok mind kvantitatív, mind kvalitatív átalakulására reagálva is változnak, s ezen folyamatok nem feltétlenül írhatók körül olyan címszavakkal, mint a racionalizálódás, a professzionalizálódás vagy az eljogiasodás, hanem kulturális tényezők és társadalmi-gazdasági folyamatok és struktúrák (az „alattvalók” perspektívája) is számításba veendő.⁵⁵ A jog már nemcsak a felsőbbbség által alkalmazott, a lakosság magatartását befolyásoló normarendszerként kerül görcső alá, hanem a konfliktusok feloldása eszközeként, de ugyanakkor uralmi legitimációs eszközként is, midőn a jogalkotás és más jogi aktusok a fensőbbbség reprezentációja megjelenítőiként kerülnek előtérbe.

Az itt vázoltak alapján is nyilvánvaló talán, hogy a jogi kultúrtörténet tradicionális (ha tradicionális) vizsgálati területe nagyban érintkezhet a jogi kultúra szférái fejlődésének történeti vizsgálatával,⁵⁶ különösen az intézményi infrastruktúra (bírói rendszer, jogász hivatás), a jogi-

lag releváns magatartási modellek és jogtudat kapcsán. Természetesen a jogi kultúra jelenségének komplexitása és más kulturális jelenségektől való elhatárolási nehézségei módszertanilag nem könnyítik meg az ilyen jellegű „együttműködést”, de ugyanakkor bizonyos értelemben szabadabbá is tehetik a kutatási irányok kijelölését.

Az összevegyítőn „történeti jogi kultúra-kutatás” tárgya lehet⁵⁷ a fentebb a jogi kultúrtörténet kapcsán említett törekvések mellett és azokkal átfedően összekapcsolódva, illetve azok módszerei felhasználásával például

- (1) az adott közösség tagjai „intern és extern” jogtudatának vizsgálata, amely a különböző kommunikációs folyamatok feltárását igényli, s amely hangsúlyozottan kommunikációs kultúraként tekint a különböző jogi kultúrákra;⁵⁸
- (2) az extern jogtudatot alakító, a jogosról és jogellenesről, valamint igazságosságról meglévő felfogás és érték kutatása a lakosság széles rétegeiben, amely például meghatározó lehet a kérvényezési kultúrában; ilyen lehet az intern jogtudat feltárása a bírói döntésekben megjelenő önigazolási szándéokra utaló megnyilatkozások vizsgálata révén;
- (3) a jogi megoldások elfogadottságának,⁵⁹ egyéb – a mai szóhasználatban – alternatív vitarendezési módszerek alkalmazása gyakoriságának vizsgálata, amely kimutathatja, hogy az adott korszakban a közösség tagjai milyen elvárásokat támasztottak/támaszthattak a jogi úttal szemben, milyen tapasztalatuk volt az intézményesített jogalkalmazókkal kapcsolatban, illetve milyen készség mutatkozott a jogi döntések végrehajtása iránt, illetve milyen történeti formái konstatálhatók a jogi döntésekkel szembeni ellenállásnak;⁶⁰
- (4) Fontos szerepet kapnak/kaphatnak a jogi kultúrtörténeti módszerek (szimbólumkutatás, ikonográfia), midőn olyan eddig megingathatatlanak tűnt téziseket vizsgálhatunk felül, mint például, hogy már a korai újkorban erős tendencia jelentkezett a jog és a vallás szétválasztása tekintetében (ellenpélda pl. a kivégzési rituálék erős vallásos konnotációja), illetve hogy a szóbeli kommunikációs formák háttérbe szorultak a joggyakorlatban az írásbeliség javára, vagy hogy a konfliktusok eljogiasítása az esetek többségében szükségszerűen előnyére szolgált az alattvalóknak;
- (5) A történeti jogi kultúrakutatás koncepciója fellazíthatja a jogtörténeti kutatások nemzeti, illetve területi jellegét, például a kora újkor tekintetében különösen a jogászok képzési útjaival, rekrutációjával vagy a korabeli tudós jogi diskurzus interregionális, politikai határokon átívelő összefüggéseinek, a hasonlóságoknak és eltéréseknek kimutatásával;
- (6) Az adott közösség jogi kultúráját jellemző tényezők állandóságának vagy éppen törékenységének mutatója lehet, hogy miként reagál a jogfejlődés bizonyos társadalmi, földrajzi és politikai mobilitási jelenségekre. Új rétegek megjelenése a társadalom periferiáján, az államterület változásai vagy egy-egy uralkodó-, illetve rezsimváltás, a politikai önrendelkezés elvesztése mind olyan tényezők, amelyek befolyásolhatják az adott közösség jogi kultúráját, és amelyek

vizsgálhatók a jogi kultúrtörténet körébe sorolható módszerekkel és annak kapcsán előtérbe kerülő forrásbázison. Például Magyarország kora újkori történetében kiválóan vizsgálható, hogyan kollidáltak egymással a hazai jogi tradíciók és az adott esetben a politikai uralmat megszerző idegen hatalmak jogrendszerrel kapcsolatos „modernizáló” törekvései.

Ez a néhány szempont, melyek a jogi kultúrák összehasonlító vizsgálata során is felhívhatók, véleményem szerint jól mutatják, hogy a közeledés mindkét irányból (a jogi kultúrtörténet és jogi kultúrák története irányából) is szükséges és lehetséges.

d) Előadásom negyedik sarokpontjaként ki kell természetesen jelentenünk, hogy a jogtörténet a jogtudomány része is.

A jogtörténeti kutatás célja kimondani azt, amit a forrásaink az elmúlt idők jogi gondolkodásáról megismerni engednek. A jogtörténet fő feladata a jogilag releváns források feltárása, azok fellelése és rendelkezésre bocsátása által, és feladata ezen források jogi értelmezése.⁶¹

A jogtörténeti kutatás tárgyát olyan elmúlt cselekvések képezik, amelyeket részben vagy egészben a jogosról és a jogellenesről az adott korban kialakult elképzelések határoztak meg.⁶² Ezek a történések és elképzelések megértése a jogtörténeti kutatás nélkülözhetetlen központi eleme. És ahol egy specifikusan jogi gondolati tartalom megragadásáról van szó, ott jogi megértésre van szükség.⁶³

A fentebb kifejtetteknél kissé talán hagyományosabb megközelítésben azt is megkérdézhajthatjuk, hogy miként szolgálhatja ezt a jogi megértést a jogi kultúrtörténet? Haladjunk lépésről lépésre.

Ha a jogtörténész azt szeretné megérteni és leírni, hogyan működtek a múltbéli jogrendszerek, akkor – Coing nyomán⁶⁴ – alapvető feladatai következők:

- (1) A vizsgált korszakról alkotott elképzeléseket szem előtt tartva, fel kell tárni, hogy mi hathatott jogként, és milyen szervezeti keretek között kellett a „jogforrásoknak” működniük.
- (2) A jogtörténésznek be kell illesztenie a fellelt forrásokat abba a kulturális horizontba, amelyből azok származnak. Ezen horizont megragadásában, megértésében és elképzelésében rendkívül nagy segítséget jelenthetnek a jogi kultúrtörténeti kutatások. A kulturális horizont vizsgálata során természetesen figyelembe kell venni a jogi gondolkodás professzionális szintjét is.
- (3) A jogtörténésznek elemeznie kell az egyes jogintézményeket és szabályokat, persze mellőznie kell a saját jogi tapasztalatból fakadó anakronisztikus értelmezést. Mivel a jogszabályokat csak az őket körülvevő és hordozó társadalmi konvenciók és a különböző kultúrák szellemi állapotának összefüggésrendszerében érthetjük meg, ezen összefüggésben is fontos szerepet kell tulajdonítanunk a kultúrtörténeti megközelítésnek.
- (4) A jogtörténésznek meg kell kísérelnie, hogy az elmúlt jogrendszer vizsgált jogtételét hatályosulása korának feltételeiből kiindulva értse meg, vagyis a régi kor

problémájára adott megoldásként értelmezze. Ennek során figyelemmel kell lennie a társadalmi, gazdasági, vallási és más tényezők alapján értelmezhető szellemi környezetre. Itt sem vitatható a jogi kultúrtörténeti eredmények lehetséges felhasználása.

- (5) A jogtörténésznek meg kell figyelnie, hogy az adott társadalom, közösség miként kezeli a jogi normák általa elismert rendszerét: hogyan kerülnek felszínre az egyedi esetekben a jogászok vagy a laikusok által alkalmazandó jogszabályok; hogyan érvényesülnek a jog betartásának módjai az erre kialakult intézményekben és ezen intézmények által. Ehhez a korszakspecifikus jogi gondolkodás elemzésére is szükség van a professzionalizálódás valamennyi fokán, vagyis a jogtörténésznek fel kell tárnia a jogtudomány történetét.

Ezen feladatok közül különösen az átfogó kulturális összefüggések és a konkrét jogszabály vagy annak érvényesülése közötti kapcsolat megteremtése és annak bemutatása jelenthet nagy kihívást, mert ehhez jelentős ismeretekkel kell rendelkezni az akkori társadalom életmódjáról és szerepfelfogásáról.⁶⁵ Mi segíthet ebben jobban, mint a jog kultúrtörténeti megközelítése, a jogi kultúrtörténet által vizsgált objektumok értelmes időbeli elhelyezése?

Fenti megfontolásokon túl emlékeztetnünk kell továbbá arra is, hogy a történelem és a jogtörténet egyaránt forrásokon alapszik. A források természetesen nem szólnak meg önmaguktól. Csak azokra kérdésekre adhatnak választ, amit a történész/jogtörténész feltesz. Ezért nem mindegy, hogy milyen kérdéseket teszünk fel, s mely források segítenek a kérdéseink megválaszolásában, és milyen messzemenők a felfedezések, melyeket a források révén nyerünk.⁶⁶ A jogi kultúrtörténet érdeme, hogy jelentős mértékben kitágította a jogtörténeti kutatások forrásbázisát.

Megemlíthető még, hogy jogtörténészek felfogását gyakran meghatározzák a normativitásról alkotott mai elképzeléseik, amit könnyen a múltba projektálhatnak, és ezáltal elveszíthetik érzékenységüket a korábbi idők jogéletének tőlük idegen komplexitása iránt.⁶⁷ Fennáll a veszélye, hogy a jogtörténész a jelenből és saját tudása alapján alkot ítéletet, látókörébe mindig beszűrődik a saját tapasztalat. Gyakran ez hasznos, máskor azonban megtévesztő, mivel anakronisztikus hasonlóságokkal tévesztheti meg éleslátásunkat olyan történeti korszakok vizsgálata során, ahol a jogi normák alapvetően más működési környezetben léteztek.⁶⁸ A jogi kultúrtörténet által vizsgált jelenségek értő meglátása ezt a veszélyt is csökkentheti.

Arra is gondolhatunk, hogy valahol a jogtörténeti kutatásnak az is feladata, hogy a jelen jogtudományának kézenfekvő paradigmáit, amelyek a felmerülő problémák esetleges továbbgondolását blokkolják, történetileg megtingassák.⁶⁹ Meggyőződésem szerint a jog kultúrtörténetével kapcsolatos kutatások esetenként ehhez is hozzájárulhatnak.

Ha elfogadjuk, ha nem, a jogi kultúrtörténet jelentőségéről fentebb mondottakat, azt hiszem, egyet bizonyosan kijelenthetünk. Az utóbbi évtizedekben lejátszódott tudománytörténeti folyamatok hatására, legyen az a „*cultural turn*” hatása vagy sem, a jogi kultúrtörténet előlépett a segédtudományok szintjéről, és kutatási módszerei és tematikája alapján teljes jogú színe lett a jogtörténeti kutatások színes palettájának. Jó érzés, hogy ezt a hazai kutatások kapcsán talán különös erővel állapíthatjuk meg.

Végül – visszatérve a kettős igával kapcsolatos kezdeti felvetésemhez – összefoglalva úgy fogalmazhatunk, hogy a jogi kultúrtörténet a jogászok számára azért lehet hasznos, mert történeti összefüggésekbe helyez bizonyos számukra ismert jelenségeket, ugyanakkor a történészeknek pedig jelzi, hogy a jog és az alkotmány a kultúratudományok és a művelődéstörténet integráns részét képezik.⁷⁰

Jegyzetek

¹ Kajtár István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe*. Budapest, Pécs, 2004. A jogi kultúrtörténet szinte valamennyi kutatási területére kitékintő tanulmányai közül példaként álljon itt néhány: Kajtár István: *Egy hatalmi jelkép kultúrtörténeti gyökerei – a sas*. JURA, 1994/2., 11–17. o. Uő: *Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről*. In Hamza Gábor – Kajtár István – Zlinszky János (szerk.): *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. (Acta Iuridica, 123.) Pécs, 1996, 124–132. o. Uő: *Ikonográfia-ikonológia: „Előétel” jövőjéről jogászok és jogtörténészek számára*. JURA, 1998/1., 1–4. o. Uő: *A jog kulturális holdudvara*. *Iskolakultúra*, 2000/1., 3–8. o. Uő: *Architektúra a jogi kultúrtörténetben*. JURA, 2002, 35–44. o. Uő: *Die Grundzüge der Rechtskulturgeschichte in Ungarn um die Jahrtausendwende*. In Helfried Valentinisch – Markus Steppan (Hrsg.): *Festschrift für Gernot Kocher zum 60. Geburtstag*. Graz, 2002, 131–147. o. Uő: *Jogi kultúra, jogi szimbólumok és rítusok*. In Mezey Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. (Biblioteca Iuridica, Acta congressuum). Budapest, 2006, 130–145. o. Uő: *A dualizmus jogi kultúrtörténeti lenyomatai*. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/3., 24–31. o. Uő: *Állami ceremóniák és rítusok a dualizmus korában*. *Jogtörténeti Szemle*, 2007 különszám, 5–15. o.

² Mezey Barna: *Szokásjog és szokás határán: jogszokások*. In uő: Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*:

Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. (ELTE Jogi Kari tudomány, 1.) Budapest, 2009, 13–26. o. Uő: *A börtönarchitektúra szimbólumai. A szabadságvesztés-büntetés céljainak kifejeződése a barokk börtönépítészetben*. In uő (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. (ELTE Jogi Kari tudomány, 14.) Budapest, 2011, 333–344. o. Uő: *Szimbólumok, hatalmi jelképek, igazságügyi épületek*. In Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa – a világ bíróságai*. Budapest, Pécs, 2011, 7–13. o. Mezey neves külföldi szerzők vonatkozó tanulmányait is kiadta magyarul, vö. uő (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció: a jog színházától a jogi rituáléig*. (Jogtörténeti Értekezések 38.) Budapest, 2011.

³ Tipta István: *A jogi néprajz – jogi kultúrtörténet című tanulmánykötetről*. *Jogtörténeti Szemle*, 2009/3., 45–47. o. Uő: *A jogi kultúrtörténet Magyarországon*. In Béli Gábor – Korsósné Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk.): *Ut juris ordo exigit: Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2016, 305–312. o.

⁴ Christof Dipper: *Kulturgeschichte und Recht – Die Rechtsgeschichte in der „Lexikon der Neuzeit” aus historischer Sicht*. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 2014/1–2., 130. o.

- ⁵ A jogtörténet önmeghatározásának történetét összefoglalja Marcel Senn: *Rechtshistorisches Selbstverständnis im Wandel: Ein Beitrag zur Wissenschaftstheorie und Rechtsgeschichte* (Zürcher Studien zur Rechtsgeschichte 6.) Zürich, 1982. Uő: The methodological debates in German-speaking Europe (1960–1990). In Anthony Musson – Chantall Stebbing (eds.): *Making Legal History. Approaches and Methodologies*. Cambridge, 2012, 108–117. o. A közelmúlt ilyen ciklusai közül példaként kiemelhetők a következők: 2001-ben a Hans Hattenhauernek ajánlott emlékkönyvben a szerzők elsősorban a jogtörténet gyakorlati hasznáról fejtették ki gondolataikat. Fontosabbként ezek közül lásd Jürgen Brand: „Es ist verboten, alt zu sein”. In Jörg Eckert (Hrsg.): *Der praktische Nutzen der Rechtsgeschichte. Hans Hattenhauer zum 8. September 2001*. Heidelberg, 2003, 63–72. o. Arno Buschmann: Die Geschichtlichkeit des Rechts: Rechtsgeschichte und Rechtswissenschaft. In uo. 93–110. o. Ina Ebert: *Vom praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte für die Rechtsprechung*. In Uo. 111–119. o. Jörg Eckert: Die Krise der Rechtsgeschichte und die Frage nach ihrem Nutzen für die Theorie und die Praxis des Rechts. In uo. 121–158. o. Gerhard Köbler, Rechtsgeschichte und Gesetzbuch. In uo. 259–275. o. Gerhard Lingelbach: Rechtsgeschichte als Immunschutz vor (allzu) Aktuellem. In uo. 319–330. o. Reinhard Mußgnug: Verfassungsrecht ohne Verfassungsgeschichte? In uo. 341–351. o. Horst Schröder: Zur praktischen Bedeutung der Rechtsgeschichte. In uo. 465–479. o. Hans Hermann Seiler: Über den praktischen Nutzen der Rechtsgeschichte: Erfahrungen eines Romanisten. In uo. 537–548. o. Ezen kötet tanulmányaira is reflektálva tett fel körkérdést 2003-ban a frankfurti Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte folyóirata, a *Rechtsgeschichte*. A jelentősebb megnyilatkozásokra lásd Rainer Maria Kiesow: Wozu Rechtsgeschichte? *Rechtsgeschichte*, 3, 2003, 12–17. o. Federico Gonzalez del Campo: Wozu Junge Rechtshistoriker? Uo. 18–22. o. Pierre Legendre: Une question interdite. Uo. 33–37. o. Kent Lerch: Das Verschwinden der Unterschiede. Vom Nutzen und Nachteil der vergleichenden Methode für die Rechtsgeschichte. Uo. 38–44. o. Realino Marra: Diritto e storia nelle società del tempo perduto. Uo. 45–48. o. Kenichi Moriya: Die Struktur der Frage: »Wozu Rechtsgeschichte?« Uo. 49–57. o. Joachim Rückert: Wozu Rechtsgeschichte? Von Nutzen und Nachteilen, Gewinnspielen und Problemgeschichten. Uo. 58–65. o. Jörg Benedict: Wozu Rechtsgeschichte? – Oder von den Pathologien der Rechtswissenschaft. *Rechtsgeschichte*, 4, 2003, 14–21. o. Emanuele Conte: Una domenica piovosa. Uo. 38–40. o. António Manuel Hespanha: Legal History and Legal Education. Uo. 41–56. o. Hermann Klenner: Warum ausgerechnet keine Rechtsgeschichte? Mommsens Block! Uo. 57–60. o. Dag Michalsen: WOZU – Rechtsgeschichte? Uo. 67–73. o. James Q. Whitman: Bring back the Glory! Uo. 74–83. o. Legutóbb a *Rechtsgeschichte* című folyóirat 2015. évfolyamában jelentek meg idevágó tanulmányok, melyeket alább veszünk figyelembe.
- ⁶ A két tudományterület nem mindig harmonikus együttélését legutóbb a ZNR egyik száma tette témájává. Vö. Christoph Dipper 2005, i. m. Pio Caroni: Rechtsgeschichte und Geschichtswissenschaft. *Zeitschrift der Neuere Rechtsgeschichte*, 2005/3–4., 287–295. o. Wolfgang Burgdorf, Cornel A. Zwierlein: Zwischen den Stühlen. Die Rechtsgeschichte aus der Sicht der allgemeinen Geschichtswissenschaft. Uo. 296–303. o. Susanne Lepsius: „Rechtsgeschichte und allgemeine Geschichtswissenschaft.” Zur Wahrnehmung einer Differenz bei den Historikern Burgdorf und Zwierlein. Uo. 304–310.
- ⁷ Michael Stolleis: Jogtörténetírás – rekonstrukció, elbeszélés, fikció? In Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, 2015, 745–746. o. Ezen három terület részletes tárgyalására épült fel az 1988/89. tanévben megindult „Graduirtenkolleg für mittelalterliche und neuzeitliche Rechtsgeschichte” oktatási programja, amelynek keretében a jelen vezető német jogtörténész professzorainak egy része is iskolázódott. Vö. Szabó Béla: Új kezdeményezés a Német Szövetségi Köztársaságban a jogtörténész utánpótlás érdekében. *Jogtudományi Közöny*, 1991/8., 97. o.
- ⁸ Peter Oestmann: Normengeschichte, Wissenschaftsgeschichte und Praxisgeschichte. Drei Blickwinkel auf das Recht der Vergangenheit. In *Max Planck Institute for European Legal History Research Paper Series* No. 2014-06, <http://ssrn.com/abstract=2526811>. Thomas Duve – Peter Oestmann: Normengeschichte, Wissenschaftsgeschichte und Praxisgeschichte: Drei Blickwinkel auf das Recht der Vergangenheit. *Rechtsgeschichte*, 23, 2015, 255. o. A reakciókra vö. Wolfgang Ernst: Zur Epistemologie rechtsgeschichtlicher Forschung. *Rechtsgeschichte*, 23, 2015, 256–259. o. Inge Kroppenber – Nikolaus Linder: „Textwort und Träger”: Eine Replik auf Peter Oestmann. Uo. 260–262. o. Kenichi Moriya: Rechtsgeschichte provoziert Jurisprudenz. Uo. 263–265. o. Andreas Thier: Zwischen Kultur, Herrschaftsordnung und Dogmatik: Erkenntnisdimensionen rechtshistorischer Forschung. Uo. 270–273. o.
- ⁹ Peter Oestmann 2014, i. m. 5. o.
- ¹⁰ Michael Stolleis 2015, i. m. 748–756. o. Az alábbiakra is.
- ¹¹ A társadalomtörténet, valamint az új történettudományi irányzatokról alapvető áttekintést ad Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2006, 343–563. o.
- ¹² Gerhard Deter: Auftrag oder Überhebung? Historischer Rechtstatsachenforschung als Aufgabe der Rechtsgeschichtswissenschaft. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 2005/3–4., 311–324. o.
- ¹³ Michael Stolleis 2015, i. m. 753–754. o.
- ¹⁴ Lásd már Coing megközelítését: „A jog mint kulturális jelenség.” Vö. Helmut Coing: *A jogfilozófia alapjai*. Ford. Szabó Béla. Budapest, 1996, 123–165. o., különösen az összefoglalást 163–165. o. Lásd még Szabadfalvi József: A jog mint történelmi-kulturális fenomén. In Szabó Miklós (szerk.): *Ius Humanum. Ember alkotta jog. Műhelytanulmányok*. Miskolc, 2001, 93–110. o.
- ¹⁵ Georg Mohr: Rechtskultur. In Stefan Gosepath – Wilfried Hinsch – Beate Rössler (Hrsg.): *Handbuch der Politischen Philosophie und Sozialphilosophie*. Bd. 2. Berlin, New York, 2008, 1983. o. Uő: Der Begriff der Rechtskultur – Programmatische Überlegungen. Universität Bremen: Wissenschaftsschwerpunkt. *Dynamik und Komplexität von Kulturen*, 2004/4., 3. o.
- ¹⁶ Már Josef Kohler: *Recht als Kulturerscheinung. Einleitung in die vergleichende Rechtswissenschaft*. Würzburg, 1885, 5. o.: „Jedes Kulturleben hat sein besonderes Recht, und jedes Recht wieder sein besonderes Kulturleben.” Idézi Heinz Mohnhaupt: Europäische Rechtsgeschichte und europäische Einigung. Historische Beobachtungen zu Einheitlichkeit und Vielfalt des Rechts und der Rechtentwicklungen in Europa. In Heiner Lück – Bernd Schildt (Hrsg.): *Recht – Idee – Geschichte. Beiträge zur Rechts- und Ideengeschichte für Rolf Lieberwirth anlässlich seines 80. Geburtstages*. Köln, Weimar, Wien, 2000, 660. o. Hasonlóan magyarul például Kondorosi Ferenc – Maros Kitti – Visegrády Antal: *A világ jogi kultúrái – A jogi kultúrák világa*, Budapest, 2008, 11. o.
- ¹⁷ A teljes mértékben áttekinthetetlen irodalom helyett az előbbieken túl Nikolaus Dimmel: Rechtskultur und sozialer Wandel – Recht, Behinderung und Hilfe im Wohlfahrtsstaat. In Christian Brünner – Wolfgang Mantl – Alfred J. Noll (Hrsg.): *Kultur der Demokratie. Festschrift für Manfred Welan zum 65. Geburtstag*. Wien, 2002, 116. o. Klaus Hansen: *Kultur und Kulturwissenschaft*. Tübingen, 2000.
- ¹⁸ Nikolaus Dimmel 2002, i. m. 116. o.
- ¹⁹ Michael Stolleis 2015, i. m. 746. o.
- ²⁰ Marcel Senn: *Rechtsgeschichte – ein kulturhistorischer Grundriss. Mit Bildern, Karten, Schemen, Registern, Biographien und Chronologie*. Zürich, 2007⁴.
- ²¹ Silvia Serena Tschopp – Wolfgang E. J. Weber: *Grundfragen der Kulturgeschichte* (Kontroversen um die Geschichte). Darmstadt, 2007, 75–81. o. Achim Landwehr: *Kulturgeschichte*. Stuttgart, 2009, 8–13. o. Rövid bemutatására magyarul lásd Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán – Szívós Erika: Művelődéstörténet, kultúrtörténet. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 2006, 399–404. o.

- ²² Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán – Szívós Erika 2006, i. m. 403–404. o.
- ²³ Martin P. Schennach: *Recht – Kultur – Geschichte: Rechtsgeschichte und Kulturgeschichte. Wissenschaftshistorische und methodische Annäherungen. Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 36, 2014/1–2., 9–10. o.
- ²⁴ Vö. példaként Ute Daniel: *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*. Frankfurt a. M., 2001, 297–379. o. Achim Landwehr 2009, i. m. passim. Bódy Zsombor, Ö. Kovács József 2006, i. m. passim.
- ²⁵ Az ilyen jellegű kritikára lásd például Barbara Stollberg-Rilinger: *Verfassungsgeschichte als Kulturgeschichte. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.* 127 (2010), 27. Vö. Martin P. Schennach 2014, i. m. 11. o.
- ²⁶ Ezt igazolja – már tankönyv szinten is – többek között Marcel Senn, 2007 i. m. Randall Lesaffer: *European Legal History. A Cultural and Political Perspective*. Cambridge, 2011⁴, 5–8. o. A jogtörténeti eredmények történészek általi elhanyagolását teszi szóvá német viszonylatban Susanne Lepsius 2005, i. m. 307. o.
- ²⁷ Egy rövid tudománytörténeti áttekintésre vö. többek között Martin P. Schennach 2014, i. m. 25–29. o. Magyarul Kajtár István 2004, 29–30. o.
- ²⁸ Marcel Senn: *Kulturgeschichte und Rechtsstudium*. In Bernd Marquart – Alois Niederstätter (Hrsg.): *Das Recht im kulturgeschichtlichen Wandel. Festschrift für Karl Heinz Burmeister zur Emeritierung*. Konstanz, 2002, 341–353. o.
- ²⁹ Martin P. Schennach 2014, i. m. Heinz Mohnhaupt 2000, i. m. 660–661. o.
- ³⁰ Michael Stolleis: *Rechtsgeschichte. Verfassungsgeschichte*. In Hans-Jürgen Goertz (Hrsg.): *Geschichte. Ein Grundkurs*. Reinbek, 1998, 356–357. o. Martin P. Schennach 2014, i. m. 17. o.
- ³¹ Manfred Rehlinger: *Die Rechtstatsachenforschung im Schnittpunkt von Rechtssoziologie und soziologischen Jurisprudenz*. In uő: *Abhandlungen zur Rechtssoziologie*. Berlin, 1995, 55–58. o.
- ³² Erről vö. Martin P. Schennach 2014, i. m. 29–31. o.
- ³³ Ebben a széles értelemben alkalmazza a fogalmat többek mellett a maiak közül például Lück is. Vö. Heiner Lück: *Rechtsarchäologie*. In Heinrich Beck – Dieter Geuenich – Heiko Steuer (Hrsg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 24. Berlin, New York, 2003². 240–246. o. A jogi archeológián belüli rendszerezési kísérletekre vö. uő: *Was ist und was kann Rechtsarchäologie? Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*, 2012/8., 35–55. o. Lásd még Louis Carlen: *Rechtsarchäologie*. In Adalbert Erler – Ekkehard Kaufmann (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. 4. Berlin, 1990, 268–272. o.
- ³⁴ Újólaj felhívható a figyelem a német nyelvtérre kiterjedő rövid, de informatív tudománytörténeti összefoglalásra. Vö. Martin P. Schennach 2014, i. m. 25–29. o.
- ³⁵ Louis Carlen: *Gegenstand, Volksgut und Bild als Rechtsquellen*. In Louis Carlen (Hrsg.): *Recht, Geschichte und Symbol. Aufsätze und Besprechungen*. Hildesheim, 2002, 190–201. o.
- ³⁶ Louis Carlen: *Volkskunde, Rechtliche*. In Adalbert Erler – Ekkehard Kaufmann (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. 4. Berlin, 1990, 999–1004. o.
- ³⁷ Adalbert Erler: *Rechtssymbolik, Rechtssymbole*. In Adalbert Erler – Ekkehard Kaufmann (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. 4. Berlin, 1990, 380–384. o. Heiner Lück: *Rechtssymbolik*. In Heinrich Beck – Dieter Geuenich – Heiko Steuer (Hg.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Bd. 24. Berlin, New York, 2003².
- ³⁸ Gernot Kocher: *Zeichen und Symbolik des Rechts. Eine historische Ikonographie*. München, 1992. Colette Brunschwig: *Rechtsikonographisches „Update“ für die Rechtsarchäologie. Rechtsarchäologie im Dienste der Visualisierung heutiger Rechtsnormen*. In Peter Landau – Hermann Nehlsen – Mathias Schmöckel (Hrsg.): *Karl von Amira zum Gedächtnis*, Frankfurt, 1999, 51–73. o.
- ³⁹ Martin P. Schennach 2014, i. m. 27–28. o.
- ⁴⁰ Heiner Lück 2003, i. m. 240. o. Uő. 2012, i. m. 38. o. Martin P. Schennach 2014, i. m. 29. o.
- ⁴¹ Stipta István 2016, i. m. Uő: *A Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet* című tanulmánykötet méltatása. *Jogtörténeti Szemle*, 2009/3., 45–47. o.
- ⁴² A legfontosabb gyűjteményes kötetekben szinte a teljes hazai jogtörténész közösség jelentkezett tanulmányokkal a társtudományok további képviselői mellett. Vö. Mezey Barna (szerk.): *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. (Biblioteca iuridica, Acta congressuum.) Budapest, 2006. Justitiától a bírói pálcáig (Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok). *Jogtörténeti Szemle*, 2007 különszám. Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet: Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. (ELTE Jogi Kari tudomány 1.) Budapest, 2009. Mezey Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. (ELTE Jogi Kari tudomány 14.) Budapest, 2011. Néhány monográfia is megemlítendő: Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa – a világ bíróságai*. Budapest, Pécs, 2011. Bódiné Beliznai Kinga: *A bíbor méltóság, a sárga árulás: Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Budapest, 2014.
- ⁴³ Kajtár István 2004, i. m. 29.
- ⁴⁴ Nem kell másra gondolnunk, mint arra tudományos vitára, amely az európai jogi kultúra történeti vonatkozásaival kapcsolatban kibontakozott az utóbbi évtizedekben, és melynek olyan korszakos résztvevői voltak, mint Wieacker vagy Coing. A teljesség igénye nélkül vö. Helmut Coing: *Das Rechts als Element der europäischen Kultur. Historische Zeitschrift*, 238, 1984, 1–15. o. Franz Wieacker: *Voraussetzungen europäischer Rechtskultur*. In *Bursfelder Universitätsreden* 4. Göttingen, 1985. 5–31. o. Uő: *Konstituenten der okcidentalen Rechtskultur*. In Okko Behrends – Malte Diesselhorst – Wulf Eckart Voß (Hrsg.): *Römisches Recht in der europäischen Tradition. Symposium aus Anlaß de 75. Geburtstages von Franz Wieacker*. Edelsbach, 1985, 355–364. o. Reiner Schulze: *Die europäische Rechts- und Verfassungsgeschichte: Zu den gemeinsamen Grundlagen europäischer Rechtskultur*. (Vorträge, Reden und Berichte aus dem Europa-Institut 261.) Saarbrücken, 1991. A vita legújabb összefoglalására és a kapcsolatos gazdag irodalomra vö. Thomas Duve: *Von der Europäischen Rechtsgeschichte zu einer Rechtsgeschichte Europas in globalhistorischer Perspektive. Rechtsgeschichte*, 20, 2012, 23–24. o.
- ⁴⁵ Csak példaképpen néhány alapvető munka és tanulmánygyűjtemény a jogi kultúra fogalmához: Lawrence M. Friedmann: *Legal Culture and Social Development. Law and Society Review*, 29, 1969, 29–44. o. Stig Jørgensen – Juha Pöyry – Varga Csaba (Hrsg.): *Tradition and Progress in Modern Legal Cultures. Tradition and Fortschritt in den modernen Rechtskulturen*. (Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Beiheft 23.) Stuttgart, 1985. Eberhard Mock – Varga Csaba (Hrsg.): *Rechtskultur – Denkkultur. Ergebnisse des Ungarisch-Österreichischen Symposiums der Internationalen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie 1987*. (Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Beiheft 35.) Wiesbaden, 1987. Thomas Raiser: *Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland*. Baden-Baden, 1999³. Varga Csaba: *Jogi elméletek, jogi kultúrák*. Budapest, 1994. Karácsony András: *A jogi kultúra mint kutatási tárgy*. In Szalma József (szerk.): *A magyar tudomány napja délvidéken. Újvidék*, 2007, 5–22.
- ⁴⁶ Nikolaus Dimmel 2002, i. m. 118–119. o. Werner Gephart: *Gesellschaftstheorie und Recht. Das Recht im soziologischen Diskurs der Moderne*. Frankfurt, 1993, 52–53. o.
- ⁴⁷ Thomas Raiser 1999, i. m. 318. o.
- ⁴⁸ Meghatározó jelentőségűek voltak Lawrence M. Friedmann 1969, i. m. 34–35. o. gondolatai.
- ⁴⁹ Ezt a megkülönböztetést a magyar irodalomban a „belső” (jogász) és a „külső” (laikus) jogi kultúra kettőségeként ragadják meg. Vö. Kondorosi Ferenc – Maros Kitti – Visegrády Antal 2008, i. m. 12.
- ⁵⁰ Lawrence M. Friedmann: *The Republic of Choice. Law, Authority, and Culture*. Cambridge, Mass., 1990, 213. o.

- ⁵¹ Harriet Rudolph: Rechtskultur in der frühen Neuzeit: Perspektiven und Erkenntnispotentiale eines mischigen Begriffs. *Historische Zeitschrift*, 278, 2004, 350–351. o.
- ⁵² Helmut Coing 1996, i. m. 124–128, 163–166. o.
- ⁵³ Boros László: Rechtskultur – Politische Kultur. In Eberhard Mock – Varga Csaba 1987, i. m. 14–18. o.
- ⁵⁴ Kondorosi Ferenc – Maros Kitti – Visegrády Antal 2008, i. m. 11. o.
- ⁵⁵ Harriet Rudolph 2004, i. m. 355, 359. o. Mint már említettük, a jogtörténet-tudományban is lejátszódik tehát az a folyamat, amely az általában a történettudományban: az elit iránti érdeklődést részben felváltja a tömegjelenségek, a mindennapok jogtörténeti vizsgálata. Az első áttörést ez irányban a kriminalitástörténeti kutatások jelentették.
- ⁵⁶ A két jogtörténeti kutatási törekvés közötti átjárás szükségességét szerintem az is jelzi, hogy a tárgybeli kölcsönhatások ellenére például a legújabb, 2010 óta megjelenő német jogtörténeti folyóirat, melynek címe *Rechtskultur*, s amely jelentős mértékben kíván kapcsolódni az új kultúrtörténet módszertani és tematikai elvárásaihoz, eddigi tematikus számaiban került a jogi kultúrtörténet által is megragadható témák felvételét. Az eddigiekben többek között az idegen jogi kultúrák tudatosulásával, a recepciók folyamatok, illetve a „legal transplants” előfeltételeivel vagy a jogteremtés és jogalkalmazás multidimenzionális kontextusba helyezésével foglalkoztak a számok, amellet hogy teret engedtek bizonyos kommunikációelméleti megközelítéseknek is. Vö. *Rechtskultur. Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte*. <http://www.uni-regensburg.de/rechtswissenschaft/buergerliches-recht/loehning/edition-rechtskultur/zeitschrift-rechtskultur/index.html> (2017.02.05.). Kritikusan erről vö. Martin P. Schennach 2014, i. m. 18–19.
- ⁵⁷ Az alábbiak Rudolph felvetéseinek továbbgondolásán alapulnak. Vö. Harriet Rudolph 2004, i. m. 367–373. o.
- ⁵⁸ A jogtudat történeti vizsgálata kapcsán utalhatunk arra a tényre, hogy a középkori és kora újkori jogfelfogás szerint általában csak azon bűnözők voltak elítélhetők, akik ismerték a tetteiket tiltó normákat és a kapcsolódó szankciókat. Vagyis az állam képviselőinek kellett a megfelelő publikációs lehetőségekről gondoskodniuk, míg a modern jogállamban az egyén felelőssége a „jogismeret megszerzése”. Vö. Harriet Rudolph 2004, i. m. 367–368. o. Nyilvánvaló a különböző – a jogi archeológia kutatási területére eső – tudatosító eszközök jelentősége.
- ⁵⁹ Thomas Raiser 1999, i. m. 349. o.
- ⁶⁰ Rudolph megállapítása szerint a magasabb intern jogtudat esetén éppenséggel csökken a jogi döntések elfogadottsága. Vö. Harriet Rudolph 2004, i. m. 370. o.
- ⁶¹ Wolfgang Ernst: Zur Epistemologie rechtsgeschichtlicher Forschung. *Rechtsgeschichte*, 23, 2015, 259. o.
- ⁶² Marie Therese Fögen éppen ebben határozta meg a jogtörténet lényegét. A jogtörténet szerinte a jogosról és a jogellenesről folytatott kommunikációval foglalkozik, és ezen diskusziót tükrözik az adott korban legkülönbözőbb források, amelyekben ez a „párbeszéd” manifesztálódhatott. (Ezek a források azonban nem csak a szokásos jogtörténetileg relevánsnak tartott szövegek lehetnek – Sz. B.) Vö. Marie Therese Fögen: *Rechtsgeschichte – Geschichte der Evolution eines sozialen Systems. Rechtsgeschichte*, 1, 2002, 15. o.
- ⁶³ Wolfgang Ernst 2015, i. m. 256. o. A modern jogászai fejjel egyedül elfogadható jogi eredményre törekvést azonban a jogtörténeti kutatásokban hiba lenne abszolutizálni, mivel a történeti forrásokból kiolvasható gyakorlat nem mindig felel meg ezen pozitivisták (szakmai-„szakbarbár”) racionalitásnak. Erre figyelmeztet Peter Oestmann 2014, i. m. 7. o.
- ⁶⁴ Helmut Coing: *Aufgaben des Rechtshistorikers*. (Sitzungsberichte der Wissenschaftliche Gesellschaft an der Johann-Wolfgang-Goethe Universität Frankfurt a. M. 13.) Wiesbaden, 1976, 145–184. o.
- ⁶⁵ Michael Stolleis 2015, i. m. 765. o.
- ⁶⁶ Peter Oestmann 2014, i. m. 1. o.
- ⁶⁷ Peter Oestmann 2014, i. m. 6. o.
- ⁶⁸ Michael Stolleis 2015, i. m. 757. o.
- ⁶⁹ Kenichi Moriya 2015, i. m. 264. o.
- ⁷⁰ Vö. Christof Dipper 2014, i. m. 130. o.

Szabó István

Közjogi hagyományok és jogtörténet

Napjainkban a jogtörténet oktatásának céljáról is disputák folynak. A jogászképzés jelenlegi rendszere a történeti tárgyakat az ún. szakmai alapszereket körébe sorolja. Ezen tárgyak fő feladata a gimnáziumból az egyetemi padokba éppen csak átült hallgatóknak az első impulzusok megadása, vajon mi is az a jog, mi is az a jogtudomány. A tételes jogi tárgyakat oktató kollégáink elvárása pedig az, hogy az alkotmányjog, a büntetőjog, a polgári jog oktatását ne a semmiből kelljen megkezdeni. Mindez tárgyait tanrendi elhelyezését is determinálja, azok a jogász szak mintatantervében, szinte minden hazai jogi karon, az első két félévben szerepelnek.

Pedig tárgyaik, mint arról már sokat beszélgettünk, magasabb évfolyamokon oktatva, a jogi műveltség kisé-

lésítését is szolgálhatnák. Persze ez a funkció most sem kizárt, de nem vitatható, hogy a tételes jogi tanulmányok után lényegesen hatékonyabb lenne. Leginkább római jogász kollégáinktól hallhatjuk, mennyivel többet tudnának adni a hallgatóknak, ha a polgári jog befejezése után oktatnának a tárgyat. És azért mondtam, hogy tárgyaink szinte minden kar jogász mintatantervében az első éven szerepelnek, mert az ELTE-n az Egyetemes jogtörténetet jelenleg is eme másodikként említett funkcióval oktatják. S persze az előadásom tárgyát képező közjogi hagyományokról is teljesen másként lehetne beszélni, ha a hallgatók mire a mi tárgyainkat felveszik, például már tudnák, mit is jelent az, hogy jogállam.

Az oktatás mellett azonban arról sem szabad megfeledkezni, hogy kutatási tevékenységet is folytatunk, és mivel az akkreditáció folyamán oktatásra való felkészültségünket elég jelentős részben kutatási tevékenységünkkel igazoljuk, a két tevékenység (oktatás és kutatás) munkánk során szorosan össze is kapcsolódik.

Az is természetes, hogy az ismeretalapozó „kényszer” csak az oktatásban áll fenn, a kutatásban a második funkció (a jogi műveltség kiterjesztése) dominál. De a kény-

szert is szándékosan szerepeltetem idézőjelben, mert *az oktatásban az ismeretalapozást egyáltalán nem tartom haszontalanabb feladatnak, mint a jogi műveltség szélesítését.* A középiskolai történelemanyag – különösen a középkori és újkori részeknél – elég széles alkotmánytörténeti és némi büntető- és magánjogtörténeti elemeket is tartalmaz, amelyet jól tudunk egyetemi tárgyainkhoz kapcsolni. Ne feledjük el, hogy a jogtudomány olyan sajátos ismeretanyag, ami egyetlen gimnáziumi főtárgyhoz sem kapcsolható. Márpedig *az egyetemi tanulmányokat valamilyen kapcsolódási ponton kell megkezdeni,* nem véletlen, hogy egy mérnökhallgató töménytelen mennyiségű matematika és fizika tanulásával kezdi egyetemi éveit. *A jogásképzésben a középiskolai történelemanyag és a jogtörténet kapcsolódásánál erősebb kötési pontot nem igen találunk.* És legyünk abban is őszinték, ha a tételes jogász kollégák a joganyag növekedésére hivatkozva az óraszám, netán a tantárgyak számának növelését igénylik, első évre akkor sem akarnak lejönni. Így az ismeretalapozó funkció tárgyaink védettségét is növeli.

Eme hosszabb bevezető után, a címre rátérve, a mai előadásomban azt igyekszem boncolgatni, vajon közjogi hagyományainknak milyen szerepe lehet a joghallgatók ismereteinek alapozásában, illetőleg a jogi műveltség kiszélesítésében. Az elmúlt években az új Alaptörvény R. cikk (3) bekezdése, miszerint: *„Az Alaptörvény rendelkezéseit (...) történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”* a kérdést, elég elemi erővel, a viták középpontjába állította. Az először leadott előadás-címem még az volt, hogy „Alaptörvény és jogtörténet”, amit később módosítottam „Közjogi hagyományok és jogtörténet”-re. Úgy éreztem, az eredeti címből egy olyan következtetés is levezethető lett volna, hogy az R. cikk (3) bekezdés nyomán 2012. január 1-e óta a történeti alkotmány szerepében valamilyen markáns változás állt elő, valami, ami már megszűnt, az R. cikk (3) bekezdés által újra él. Annak viszont *a látszatát is szeretném elkerülni, hogy az R. cikk (3) bekezdésének valamiféle konstitutív hatályt tulajdonítsak.* Az Alaptörvény csupán egy fennálló tényről erősített meg, a történeti alkotmány vívmányainak hatásai ettől nem lettek erősebbek, és nem lesznek gyengébbek akkor sem, ha netán az az R. cikk (3) bekezdését egyszer hatályon kívül helyezné. A gondolatmenetünket így azzal kell folytatnunk, vajon az 1949-es szocialista alkotmány hatályon kívül helyezte-e a történeti alkotmányt?

Számomra nehezen megfogható probléma, hogy egy a szokásjogon nyugvó szabályrendszer jogalkotási aktussal hatályon kívül lehet-e helyezni? A hatályon kívül helyezés fogalma ugyanis elég erősen az alkotott joghoz kötődik. Természetes, hogy a történeti alkotmányhoz kapcsolódó törvényeket hatályon kívül lehet helyezni, de ezek csak kiegészítő szerepet tölthetnek be a szokásjog mellett. Még akkor is, ha a XX. század első felére az államélet működésének nagyobb részét már törvények szabályozták.

A szokásjog és a törvényi jog (pontosabban fogalmazva a jogkeletkezés és a jogalkotás) kapcsolatában számomra mindig egy nehezen tisztázható problémát jelentett, miként tudják vagy egyáltalán le tudják-e egymást rontani? A szokásjogot leonthatja egy újabb szokás, mert

ha a bírói gyakorlat változik, az előző feledésbe merül. Ugyanígy az országgyűlés által alkotott törvényt egy másik törvénnyel meg lehet változtatni, hatályon kívül lehet helyezni. De Werbőczynek a törvényrontó szokásról írt gondolatai már egy mélyebb elméleti problémát jelentenek. Ugyanígy az ellenkezője is, *a törvénnyel hatályon kívül helyezett szokásjog is bonyolult probléma.* A szokásjog hatályon kívül helyezése lényegében egy tiltást jelent: ezután ezt és ezt nem szabad így csinálni, hanem úgy kell, ahogy a törvény írja. Érzésem szerint mindez a történeti alkotmányra is igaz, amely így akkor szűnik meg, ha feledésbe merül, vagy a rá történő hivatkozást valamilyen alkotott jog megtiltaná.

Azt gondolom, hogy a feledésbe merülés még nem történt meg, így a történeti alkotmánynak azon elemei, amelyek a hatályos Alaptörvénnyel nem ütköznek, minden további nélkül alkalmazhatóak. Akkor is, ha az Alaptörvény nem tartalmaz ilyen irányú rendelkezést. Márpedig *a történeti alkotmány több olyan alkotmányos alapelvet is tartalmaz, amely napjaink államberendezkedésében is sarokpontokat jelentenek.*

Egyes régebbi tételes jogi rendelkezésekről (törvényekről) elvitathozhatunk, hogy bírtak-e olyan időtálló hatással, amely a történeti alkotmány vívmányai közé emeli őket. A történeti alkotmány sok évszázados fejlődéssel kikristályosodott alapelvei azonban kétséget kizáróan idesorolhatóak. És azért tartom fontosnak őket, mert *ezek az alapelvek a jogállamisághoz kapcsolhatóak.* Szerintem nem vitatható, hogy Magyarországon, különösen a XIX. század második felétől, a jogállami lét jellemzői markánsan megjelentek. S ehhez a két világháború közötti időszak is szorosan kapcsolódott, már ha a történeti alkotmányt nem az 1938 és 1944 közötti jogfosztásokkal azonosítjuk. *Ez a jogállamiság pedig nem csupán a polgári kor állambölcseleti gondolkodásából nőtt ki, hanem erős gyökerekkel kötődött a történeti alkotmányhoz is.*

A jogállam terén 1867 után elért eredményeket azonban sokan negligálják a demokratikus államműködés hiányosságai miatt. Érzésem szerint a két elem (demokrácia – jogállam) között nincs olyan szoros kapcsolat, ami miatt az egyiknél felmerülő (vélt vagy tényleges) hiányosságok a másik oldalon elért eredményeket teljesen lenullázhatnák. *Vagyis a történeti alkotmány jogállamiságra vonatkozó alapelveit akkor is vállalható múltnak tekinthetjük, ha a demokratikus államműködésben netán hiányosságok lettek volna.*

Ennek egyik kézzelfogható bizonyítéka például a neoabszolutizmussal kapcsolatos tudathasadásos állapotunk. E szűk két évtized kormányzata demokratikusnak (alkotmányosnak) nemigen mondható, ugyanakkor számos a polgárok jogbiztonságát szolgáló intézkedés született. Példának okáért a telekkönyv bevezetése a tulajdonhoz való jog biztosításában nagy előrelépést jelentett. A jogbiztonság erősítése pedig vitathatatlanul a jogállamiság erősödését jelenti. De a kiegyezés utáni Osztrák Császárság egész működése is hasonló volt. Egy dinasztikus államot nagyon nehéz, szinte lehetetlen demokratikus (parlamentáris) módon kormányozni, az osztrák államműködésben a monarchikus legitimitás a Monarchia összeomlásáig dön-

tő szereppel bírt. Emellett viszont ki merné elvitatni, hogy az 1867 és 1918 közötti Ausztria a korabeli Európában a jogállamiság egyik mértékadó egysége volt. Más államok ne tekintsék mintának?

A történeti alkotmányunk alapelvei tehát a jogállamisághoz kapcsolhatóak. S ha néhány példát szeretnénk hozni belőle, akkor *elsőként a Szent Korona tanból eredő hatalommegosztást említeném*. A törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválása ugyanis nem a polgári átalakulás szüleménye volt, hanem már jóval korábban, a rendiség megerősödésével megvalósult. És bő 600 évvel ezelőtt ennek nem állambölcseleti gyökerei voltak, hanem a király és a rendek „birkózásának” eredményeként jött létre. Ahol az abszolutizmus felszámolta a rendi hatalommegosztást, a XVIII–XIX. században kartális alkotmányok választották szét a két hatalmi ágat. És nem véletlenül beszéltem a történeti alkotmánynál *szétválásáról*, s kartális alkotmánynál pedig *szétválasztásról*. Mert az egyiknél ez egy fejlődési folyamat eredménye, a másikon pedig egy jogalkotási aktusé.

A 150-200 évvel ezelőtt született kartális alkotmányok a törvényhozó és végrehajtó hatalom mellett már a bírói hatalmat is elkülönítették. Vagyis *az abszolutizmus monolitikus hatalmi rendszerét rögtön három részre bontották*. A történeti alkotmányokban azonban a törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválását követően évszázadok teltek el, mire a független bírói hatalom is kialakult. Ezek a folyamatok például Magyarországon csak a XVIII. századra erősödtek fel. A bírói hatalom függetlenségére a pártatlan ítélkezés miatt volt szükség. Feltehetjük a kérdést, vajon Magyarországon a pártatlan igazságszolgáltatás ezt megelőzően nem létezett? Az csak a közigazgatástól való elválasztással valósult meg?

Erre a válasz mindképpen nemleges. *A pártatlan ítélkezés fenntartásához az igazságszolgáltatásnak a közigazgatásról történő leválasztása csak akkor vált szükségessé, mikor utóbbinál felerősödött a centralizáció*. A középkori államok csupán annyi feladatot láttak el, amely a létezésük fenntartásához feltétlenül szükséges volt. Köztudott, hogy az újkorban jelentős változás állt elő, az állami tevékenység egyre inkább kiszélesedett. A közigazgatás tevékenysége egyre szélesebb körű lett, s a funkciók szélesedésével együtt pedig a centralizáció is felerősödött. Ez egyben a hierarchia erősödését is jelentette, amelynek kezei között a pártatlan döntések meghozatalára már nem volt teljes a garancia. A hierarchikus rendszerbe szervezett közigazgatás sem válik jellegénél fogva részrehajlóvá, a pártatlanságnak az ő működését is jellemeznie kell, csak a hierarchiában erre nincs korlátlan garancia. A róla leválasztott bírói hatalomnál viszont sokkal inkább. Egy középkori városbírónál és esküdtársainál azonban külö-

nösebb veszélyt nem jelentett a pártatlanságra, ha az igazságszolgáltatás mellett közigazgatási tevékenységet is végzett. Egyik nap ítélkeztek, másnap tűzrendészeti kérdésekben döntöttek, ingatlan-nyilvántartást vezettek, stb. Senki nem feltételezte, hogy utóbbi tevékenysége miatt bírói döntései részrehajlóvá váltak volna. Azért, mert a közigazgatási tevékenységét nem egy hierarchia részeként végezte. A magyar alkotmányfejlődésben a közigazgatás feladatainak bővülésénél és az ezzel párhuzamos centralizációnál jelentős mérföldkő volt a Helytartótanács 1723-as felállítása. És nem a véletlen műve, hogy ezzel párhuzamosan egy bírói szervezeti reform is lezajlott, amelynek központi eleme volt az igazságszolgáltatás közigazgatásról való leválasztásának elindítása.

A független (pártatlan) igazságszolgáltatás a jogbiztonságnak (jogállamiságnak) fontos eleme. Ennek gyökereit pedig nyugodt szívvel vezethetjük vissza a középkorra is, amikor a közigazgatás és az igazságszolgáltatás még nem volt elválasztva egymástól.

A hatalommegosztás elvétől továbblépve, a jogállamiságnak (a jogbiztonság megteremtésének) nem vitatható jellemzője a szerzett jogok védelme sem. Így közjogi hagyományainkból feltétlenül fel kell idézni a jogkiterjesztés elvét, aminek legmarkánsabb állomása az 1848-as jobbágyfelszabadítás volt. A jogegyenlőséget nem jogfosztással, hanem mások jogainak kiterjesztésével valószínűsítették meg. A magam részéről idesorolnám az 1926-os felsőházi reformot is, amikor az összes 1918 előtti jogcímet fenntartották a második kamarában. Ezt bélyegezhetjük a „feudális maradványoktól terhes reformnak”, de tarthatjuk a szerzett jogok védelmének is. A második kamara összetételét számottevően átalakították, viszont aki egyszer jogot szerzett az ország házában történő megjelenésre, attól ezt a jogot el nem vették. Számarányukat korlátozták, de ki nem zárták őket. S jól tudjuk, hogy a jogkiterjesztés elvének élesen ellentmondtak az 1938 és 1944 közötti jogfosztások. Ugyanúgy az 1945/48 utáni események, amikor jogfosztással próbáltak igazságot teremteni. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás arra is példa volt, hogy a társadalmi igazságosságot szolgáló vagyoni átrendeződéseket is meg lehet jogállami módon oldani.

Közjogi hagyományainkon továbblépve, nem feledkezhetünk meg az Aranybulláról sem. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy az Alkotmánybíróság tagjai nyilvános üléseiken pecsétjének másolatát viselik nyakukban, hiszen az alapjogok védelmében múlhatatlan érdemeket szerzett.

Az előadás időkerete a részletek további kibontását nem teszi lehetővé. Ez a rövid áttekintés azonban alátámasztja, hogy közjogi hagyományoknak mind az egyetemi oktatásban, mind a kutatásban helye van, ami a jogtörténet szerepvállalását is vitathatatlaná teszi.

Az Alaptörvényünk a rendszerváltozás időpontját 1990. május 2-ára tette. Véleményem szerint a jogtörténet kutatását és oktatását is eddig az időpontig kell elvinni. A legújabbán készült tankönyvek¹ is ezt az elvet vallják. Véleményem szerint is 27 évvel a rendszerváltozás után talán már megírható az ún. szovjet típusú diktatúra állam- és jogtörténete. Bár a korszak megítéléséről szóló viták mindmáig nem csitulnak el, mégis úgy érzem, hogy már kellő mennyiségű forrás áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy mértéktartással, többé-kevésbé reális képet lehet felvázolni az 1945 és 1989 közötti korszak alkotmányáról, közigazgatásáról, polgári és büntetőjogáról.² Százával születtek az egyes részkérdésekről vagy akár az egész periódusról szóló könyvek és tanulmányok, nagyrészt hozzáférhetőek a levéltári források. Csak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában mintegy 4000 folyóméternyi (ez hatvanmillió lap) dokumentum található, és legalább ennyi anyag kutatható az Országos Levéltárban (például az ÁVH irattára és az MSZMP KB iratai). A korszakra vonatkozó teljes iratmennyiség 250-260 ezer iratfolyóméter.³ Mégis számtalan olyan kérdés merül fel e korszak taglalásakor, amelyek alapos tudományos kutatások révén válaszolhatók meg.

1. Források kérdése

A levéltári források esetében kétfajta problémával is meg kell küzdenie a kutatónak. Egyik oldalról az iratok mérhetetlen bősége. A fenti adatokból is látható, hogy több kilométernyi anyagot kéne elolvasnia egy kutatónak. Ez pedig fizikailag lehetetlen.

A meglévő iratok ráadásul az irategység elvét semmibe véve – a rendszerváltozás ellentmondásai miatt – különböző levéltárakban találhatóak. Ráadásul több kommunista politikai hivatalos iratait magántulajdonként kezelte, egyszerűen eladta.⁴

Szinte felbecsülhetetlen mennyiségű iratot viszont megsemmisítettek, illetve elloptak. Legutóbb Horváth Miklós hadtörténész az ún. Biszku-per tárgyalásán, ügyészi kérdésre válaszolva elismerte, hogy a rendszerváltás előtt a Magyar Néphadsereg Kiképző Központja politikai osztályának helyettes vezetője volt, és a rendszerváltáskor ő is kivethette a néphadseregben betöltött politikai tisztségével kapcsolatos dokumentumokat a személyi anyagából.⁵

Sok irat megvan, de valamilyen okból kifolyólag titkosították, vagy korlátozzák a felhasználhatóságát. Ezenkívül az állambiztonsági iratokról szóló 2003. évi III. tv. a mai napig tiltja, hogy bizonyíthatóan beszervezett embereket nyilvánosan hálózati személyeknek nevezünk.

Fontos lenne hatékonyabban kutatni a külföldi – különösen a volt szocialista országok – levéltárainak a korszakra vonatkozó anyagait. A moszkvai levéltárakat finoman fogalmazva nem ostromolják a magyar kutatók. Nemcsak azért, mert nem könnyű az iratokhoz hozzáférni, hanem mert a fiatalok közül kevesen tudnak oroszul, és az év jelentős időszakában ott nagyon hideg van.

Horváth Attila

A szovjet típusú diktatúra korszakának jogtörténeti kérdései

A kutató azért is nehéz helyzetben van, mert sok esetben, amikor a korszak tanúit meginterjúvolná, azok vagy megtagadják a választást, vagy tudatosan hazudnak. A lengyel megoldás lenne a követendő példa, ahol 27 ügyész nyomoz a kommunista vezetők által elkövetett bűncselekmények felderítése érdekében. Amikor az ügyészek tanúként kihallgatnak valakit, az köteles rá válaszolni, és a hamis tanúzást pedig büntetik.

Arról nem is beszélve, hogy vannak olyan „*tabu*” témák, amelyeket nem mernek kutatni. Ilyen pl. a különböző terroristák, terrorista szervezetek támogatása. Carlos, a különféle palesztin „*felszabadítási*” szervezetek, az olasz Vörös Brigádok, a japán Vörös Hadsereg, az IRA-t és a nemzetiszocialista gyökerű ETA-t is mindig számíthatott arra, hogy Magyarországon pihenhessék ki fáradalmaikat, sőt BM-lőtereken még gyakorlatozzanak is. Diplomáciai csatornákon pedig kapták a pénzügyi és egyéb támogatást. Az erre vonatkozó dossziék döntő része ma sem hozzáférhető történészek, újságírók számára.⁶

2. Értelmezési problémák

Az ún. létező szocializmus elmélete

A szovjet típusú diktatúra meghatározásával mindmáig sokat kínlódnak a történészek, jogtörténészek. Vannak, akik a „*létező szocializmus*” elvét vallva azt gondolják, hogy Marx, Engels és Lenin eszméi egy ideális társadalmat vetítettek elénk, csak a gyarló emberek nem tudták megvalósítani ezt a szép új világot. Kétségtelen, hogy a Szovjetunióban nem a Marx és Engels által elképzelt társadalmat hozták létre, de az egyébként sem volt megvalósítható. Állam és jog elhalása, munkásosztály idealizálása, a feltételezett munkamegosztási és elosztási rendszer nem a tudományhoz, hanem az utópiához áll közelebb. Különösen az a tétel, hogy ha megszüntetjük a kizsákmányolást, megszűnik az elidegenedés, és mindenki egy csapásra boldog lesz. Marx és Engels utópiája a kommunizmusról afféle pásztoridíllnek is beillett volna: „...mindenkinek nemcsak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést, és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadászomra, délután halászzam, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritikáljak, ahogy éppen kedvem tartja – anélkül, hogy valaha vadászszá, halásszá, pásztorrá vagy kritikussá válnék.”⁷

Ez az elmélet azért is roppant félrevezető, mert a marxista elveket, dogmákat a történetírásuk során is alkalmazták. Pedig Marx materialista közgazdászként és idealista forradalmárként megtámadta az európai zsidó-keresztény kultúra alapjait. A felvilágosodás örököséiként meg akart szabadulni a vallástól, a dogmától, az erkölcstől, a hagyományoktól, és szabad utat akart biztosítani a „teremtő értelemnek”. Elvetett minden addigi, „utópistának” tekintett kommunista tant, és saját elméletét „tudományos mezbe” öltöztette. Az 1859-ben megjelent, *A fajok eredete* című könyvben megfogalmazott darwini elmélet hatására kijelentette, hogy sikerült felismernie az emberi viselkedés törvényszerűségeit, amelynek egyetemes átvétele csak idő kérdése.⁸ Az ilyen intellektuális elbizakodottság számos 19. századi gondolkodóra jellemző volt. A legtöbbjük valamiféle egyetemes igazság felállításával vélte megtalálni a „bölcsek követét”.

Marx azonban, Darwinnal ellentétben – ifjúhegeliánusként – előbb találta ki az elméletet, majd megkereste azokat a tényeket, amelyekkel igyekezett alátámasztani az álláspontját. Ilyen módon fogta fel a történettudományt, a filozófiát, a szociológiát, majd egyre inkább a közgazdaságtan különböző ágazatait. A materialista történelemfelfogást Feuerbachtól⁹ vette át, az osztályharcot Saint-Simontól, a proletárdiktatúrát Babeuf-tól, a munka-érték elméletét Adam Smith-től,¹⁰ az értéktebblet-elméletet Braytől¹¹ és Thompsontól,¹² a dialektikus fejlődés elméletét Hegeltől.¹³ Ezért a British Museum olvasótermében töltött több évtizedes jegyzetelés után megírt művei a ragyogó gondolatok és a nagyképű, zavaros szörszálhasogatás egyvelegévé váltak. Számos egymással ellentétes gondolatot gyúrt össze a „*dialektikus materializmus*” eredeti kombinációjába. Mindig önmagára hivatkozott, rendszeresen ismételte magát, és sulykolta tételeit. Az eljövendőre irányuló eszményeit olyan következtetésként vezette be, mint ami a társadalom természettörvényi erejű szükségszerűségéből következnek, s a múltból az előre látható jövőbe vezetnek. A „*földhözragadt kifogásokat*” lényegtelennek tekintette.

Az ún. marxizmus három dolgot jelentett: egyrészt társadalomtudományi eszmerendszert, amely eredetileg bizonyos történetfilozófiai, közgazdaságtani és politikai-filozófiai tézisek ötvözéséből állt, másrészt politikai ideológiát, harmadrészt pedig egy politikai gyakorlatot, amely ennek az ideológiának a megvalósítását célozta.¹⁴

Mint materialista gondolkodó, mindent az anyag szükségszerű mozgására vezetett vissza. Szerinte nincs esemény elejétől fogva szükségszerű hatás nélkül, nincs történés anyagi indok nélkül, tehát az anyag mozgása az, amely az eszmék alakulását meghatározza. Úgy vélte, hogy a történelem eleve elrendeltetett úton halad, az evolúció alapjait a gazdasági jelenségei képezik. A történelem bármely időszakában az emberek életének szinte minden elemét a gazdasági viszonyok határozzák meg. A gazdaság alkotja a társadalom életét magját, a termelés játszik elsődleges szerepet az emberiség életében. A társadalmi-gazdasági viszonyok alkotják tehát azt az alapot, amelyre a felépítmény, a politika, a jog és a többi tudatforma épül. Mivel ezek csak lassan változnak, a gazdasági

alap pedig az új termelési eszközök fejlődése révén, illetve a termelési erőforrások jobb kihasználásával egyre magasabb szintet ér el, a felépítmény mindig az alap után következik. A történeti fejlődés dinamikáját a termelő erők és a termelési viszonyok ellentmondása képezi; amikor a termelőerők fejlődése magasabb fokot ér el, az addigi termelési (tulajdoni és érintkezési) viszonyok már nyüggé válnak számukra, s akkor társadalmi forradalom következik be. Átalakul az egész addigi felépítmény, és az addigi termelési módot egy új váltja fel.¹⁵ Ennek alapján az emberiség történetét Marx négy nagy korszakra osztotta fel: ősközösség, antik rabszolgaság (illetve ázsiai termelési mód),¹⁶ feudalizmus és kapitalizmus. Az ötödik és egyben utolsó fokot a kommunizmus fogja megvalósítani – ez a teljes szabadság és jólét birodalma.¹⁷

A polgári társadalom tehát Marx szerint történeti képződmény, nem pedig a társadalom végső formája.

Marx a történelmi korszakokat rendkívül elnagyoltan és leegyszerűsítve próbálta beállítani, pedig minden általa felsorolt formáción belül a társadalmi, gazdasági, politikai gyakorlat sokféle változata alakult ki.¹⁸ Már a kiindulópont, az ún. ősközösségi társadalomról alkotott marxi kép is rendkívül sematikus. Az ősi társadalmakban ugyanis nem volt „*közös tulajdon*”. A mindennapi élet tárgyait birtokolták: szerszámok, fegyverek, ruházat, edények, ház, sátor stb. A marxisták akkor vannak a legnagyobb bajban, amikor azt kell megmagyarázniuk, hogy az emberiség miért tért át a kommunisztikus jellegű társadalmi formákról a magántulajdonon alapuló, kizsákmányoló osztálytársadalomra. Marx és Engels szerint mindez valamiféle „*bűnbeesés*” szerint történt. Az aljas kapzsiság, durva élvhajhászás, piszkos zsugoriság és a közös birtok megrablása eredményezték az új társadalmat.¹⁹

A többi korszak jellemzése sem teljesen felel meg a valóságnak, hiszen az antik társadalom jobbára nem épült kizárólag a rabszolgaságra, az ún. feudalizmus sem a jobbagságra. A kapitalista társadalmat pedig csak a 19. század közepének viszonyai szerint próbálták megítélni. Egy olyan mozzanatról következtettek a tőkés fejlődés történeti tendenciáira, amely nem vált és nem is válhatott általánossá.²⁰

Marx szerint minden társadalmi konfliktus mozgatórugói gazdasági természetűek. Az embereket egydimenziós, szegényes tudatú, önző lényeknek tekintette, sem a képzeletvilág, sem a mítosz nem kapott helyet nála az emberi valóságban. Az autonómia és a szabadság nem fért bele a marxi determinista felfogásba, pedig az ember és az emberi társadalom nem gép, így képes váratlan és alkotó megnyilvánulásra.²¹ A marxi tanítás tagadta a kultúra teremtőként és hordozóként való létezésének gondolatát is.

A termelési viszonyok milyen jellegű változásával lenne összefüggésbe hozható a kereseténység keletkezése, hittételeinek kialakulása, elterjedése és végleges győzelme az ókorban? Milyen gazdaság érvekkel magyarázható a gótikus stílus kialakulása és elterjedése a 13. század elején? A termelési és csereviszonyok elmélete szerint miképp magyarázható, hogy a quattrocento Firenzében kialakult a reneszánsz művészet, míg ugyanekkor Brüggeben a gótikus stílus maradt meghatározó? Még Marx is

feltette magának a kérdést az ókorban kialakult római jog 19. századi hatására vonatkozóan.²²

Marx szerint az ősközösség felbomlása óta²³ az emberiség egész történelme osztályharcok története. Tartalmát pedig mindig az adott kor termelési módja és az abból adódó osztálytagozódás határozza meg. Egy bizonyos társadalmi osztályhoz való tartozás a termelőeszközök-höz való viszonyból ered. Az emberi társadalom ősidők-től fogva két egymással antagonisztikus ellentétben lévő osztályból áll: a termelőeszközök birtokosaiból, a kizsákmányoló kisebbségből, illetve a kizsákmányolt többségből. Az osztályhoz való tartozásnak mindenre kiterjedő következményei vannak. Az osztálytudat a társadalmi és politikai élet minden területére befolyással van. A társadalmi változás hatóereje az elnyomott, de felemelkedőben lévő osztályoknak a jobb életviszonyokért folytatott harca. A hatalom megszerzéséért vívott küzdelemben minden új osztály összeütközésbe kerül a régi uralkodó osztállyal. Az ókorban a rabszolgák harcoltak a szabadokkal, a feudalizmusban a jobbágyok a földesurakkal, a céhlegények a céhmesterekkel, a kapitalizmusban a proletárok a burzsoáziával.²⁴ Az uralkodó osztály az államot is a saját szolgálatába állítja.

Marx úgy vélte, hogy a burzsoázia²⁵ megteremtette saját „sírását”, a proletariátust. Ugyanis minél fejlettebbé válik a kapitalizmus, annál inkább ellentmondásba kerül az egyre szűkebb csoport kezében felhalmozódó gazdagság, a munkásosztály osztályrészévé váló nyomor. A kapitalizmus gazdasági ellentmondásai, az egyes súlyosbodó válságok, valamint a két osztály közötti harc szükségszerűen forradalomhoz fog vezetni, amely először a legfejlettebb gazdaságú országokban következik be. (Marx egyébként úgy gondolta, hogy ez a forradalmi változás már az ő korában bekövetkezhet. Engelszel folytatott levelezéséből kiderült, hogy minden egyes válságjelet a kibontakozó forradalom hírnökeként üdvözöltek, Engels pedig folyamatosan gyakorolta a fegyverhasználatot.)

A marxizmus azonban az osztályokat túlságosan is leegyszerűsített és merev kategóriaként fogja fel. Marx egyenlőségjelet tett a burzsoá és a kapitalista közé. Nem gondolta végig, hogy valaki polgár lehet anélkül, hogy tőkés lenne, mint például a felemelkedő szellemi foglalkozásúak. Nem vette tudomásul a kapitalisták közötti ellentéteket sem.²⁶ A társadalom fő ellentétei ugyanis az uralkodó osztályon belüli hatalmi és az azzal együtt járó gazdasági harcokból állnak.²⁷

Személyi kultusz

Jó néhány könyvben, komoly folyóiratokban is személyi kultusz koraként próbálják meghatározni Sztálin haláláig, illetve a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusáig (1956) tartó időszakot. Pedig a személyi kultusz fogalmát minden valószínűség szerint Hruscsov találta ki,²⁸ hogy magyarázatot adjon Sztálin bűneire. Eszerint Sztálin megérezte a hatalomtól, és visszaélt vele. Valójában ezzel az indokkal éppen a lényegét akarták elkendőzni, hiszen „személyi kultuszról” II. Erzsébet angol királynő vagy De

Gaulle tábornok esetében lehet beszélni. Sztálin nem azért öletett meg milliókat, mert szadista volt (ámbar lehet, hogy közben ilyen kedvtelés is kifejlődött benne), hanem mert a hatalmát védte. A terrornak nem valami szubjektív, a rendszerrel ellenkező oka volt, hanem az az egyszerű tény, hogy minden diktatúra terrorhoz vezet, mert egy kisszámú elit csak így tudja fenntartani hatalmát a többséggel szemben. Nem a hatalom torzította el Sztálin személyiségét,²⁹ hanem egy totális diktatúrában csak olyan ember lehetett vezető, aki leszámolt vetélytársaival, és nem voltak erkölcsi fenntartásai. Már Palmino Togliatti³⁰ is megjegyezte, hogy a személyi kultuszra való hivatkozás ellentétes a marxizmus elméletével is, hiszen nem lehet ilyen fontos jelenséget egy ember személyes tulajdonságaira visszavezetni.³¹

A totális diktatúrában a vezér hivatkozási pont, aki mindent tud, és valósággal felsőbbrendű tulajdonságai vannak. Rákosi Mátyás Sztálint így köszöntötte 70. születésnapján: Sztálin „meghallja a fű növekedését és előre látja, hogy a magból majdan kivirágzó fa hová veti árnyékát”.³² A diktátor tévedhetetlen, a diktátor csalhatatlan, ellenkező esetben ellenőrizni és választással vagy valamilyen más módon legitimálni kellene a hatalmát. A szovjet típusú diktatúra felhasználta az orosz monarchikus tradíciókat, az autoritás tiszteletét, a politika megszemélyesítésére való hajlamot, a kiemelkedő személyiségbe vetett hitet. Így kerülhetett Oroszországban először Lenin, majd Sztálin Isten³³ és a cár helyébe. Lenin bebalzsamozott testét gránitból emelt mauzóleumban állították ki,³⁴ amely a kis-ázsiai Pergamonból Berlinbe került Zeusz-oltárt idézte.³⁵ Leninnel kapcsolatban a politikai testhez fűződő ősi elképzelések keltek életre, melynek legrégebbi emlékei az egyiptomi fáraók mumifikálásai és Nagy Sándor testének kiállításai nyúltak vissza. A felravatalozáskor közzétett központi bizottsági kiáltvány így fogalmazott: „*Lenin él, pártunk minden egyes tagja egy darabka Leninből. Egész kommunista családunk Lenin kollektív megtestesülése...*”³⁶

Állampárt (és nem egypártrendszer vagy pártállam).

A Kommunista Párt nem volt valódi párt. A párt ugyanis jogi, politikai és szociológiai szempontok szerint önkéntes, közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező szervezet. Célja a kormányzati hatalom választások útján való megszerzése. Párt nincs önmagában (egypártrendszer). A latin „*pars*” szóból eredő párt elnevezés eleve ’rész’-t jelent, és ha a részérdeket képviselők egy csoportja szerzi meg magának az egyeduralmat, az csak a többiek rovására lehetséges. A pártok tehát együttesen fejezik ki a társadalom politikai tagoltságát, és közvetítenek az állampolgárok, illetve a közhatalmi szervek között. A politikusok a pártok révén tudnak a választópolgárokhoz fordulni szavazataik elnyeréséért. Az állampolgárok valamelyik pártra leadott szavazatuk révén tudják gyakorolni a politikai jogaikat.

A kommunista párt ezzel szemben nem a civil társadalom egy csoportjának akarátát megfogalmazó és a politika színpadán megszólaltató politikai szervezet, nem az azonos érdekekkel, értékekkel rendelkező emberek politikai mozgalmá, hanem militarista jellegű államigazgatási

szerv. Nem választások révén akar részt kérni az ország kormányzásából, hanem a hatalom kizárólagos birtoklására törekszik. Nem egy alternatív programot ajánl, hanem „*az egyetlen, valódi igazság*” megtestesítőjeként hirdeti magát. Mindenki mással szemben kizárólagosságra törekszik, arra hivatkozva, hogy csak a kommunista párt mint „*Élcsapat*” rendelkezik egyedül tudományosan megalapozott ideológiával. Nem egyesületi jog alapján jön létre, hanem „*ipso jure*” az állam és a jog fölé helyezi magát.

Emberiség elleni bűncselekmény, emberiség elleni bűncselekmény.

A történelemtankönyvek nem írnak arról, hogy a Szovjetunió és csatlós országaiban milyen sokszor elkövették ezeket a súlyos bűncselekményeket.

Földosztás.

A történelmi tanulmányok többsége nem ír arról, hogy tudatosan igazságtalanul és nem racionálisan hajtották végre.

Háborús bűncselekmények.

A magyar tankönyvek többsége szemérmesen hallgat arról, hogy a szovjet hadsereg is követett el háborús bűncselekményeket.

Internálás.

El kellene határolni a kitelepítéstől és a deportálástól.

Termelőszövetkezet nem azonos a XIX. században kialakított szövetkezetekkel.

A szövetkezet meg nem határozott számú tagokból álló és ezek egyenjogúságának elvén alapuló személyegyesülés, mely saját tagjainak keresetét vagy gazdaságát közös üzemeltetés által, önszegély (esetleg államsegéllyel kiegészítve) útján előmozdítja. A szövetkezetek más gazdasági célból jöttek létre, mint általában a kereskedelmi társaságok. Az egyesülés vezéreszméje elsősorban nem a minél nagyobb profit megszerzése, hanem az önszegély, vagyis hogy az elszigeteltségükben tehetetlen gazdasági erőket egyáltalán érvényesülhessenek, megvédhessék magukat. A tagok általában nem rendelkeznek külön-külön jelentős tőkével, ezért a nagytőkével szemben a kis gazdaságokat egyesítik, hogy így versenyképesek legyenek. A szövetkezet tehát kifejezetten személyegyesülés.

Az összefogás révén jelentősen csökkenteni tudták az üzemi vagy a beszerzési költségeket. Így próbálják felemelni gazdasági, kulturális és szociális téren a „*kisembereket*”, akik egyébként szétforgácsolt erőikkel, egymástól elszigetelten soha nem tudnának ilyen előnyökhöz jutni. Ezért a szövetkezet jelentős társadalomalakító eszközként is szolgált. A tagok valamilyen szempontból vagy foglalkozásuk, vagy osztályhelyzetük, vagy mint eladók, vagy mint vevők azonos társadalmi csoporthoz tartoznak, akik felismerték a közös érdekeiket, összetartozásukat. A szövetkezet így vállalat és egyben mozgalom is. A szövetkezet tehát a létező gazdasági és jogi kategóriák között marad, mégis inkább olyan szociális mozgalomnak mondható, amely a legnagyobb eredményeket tudta felmutatni

az összes hasonló altruista kezdeményezés közül. Az individualista és kapitalista környezetet nem akarja erőszakkal megváltoztatni, hanem megpróbálja felvenni vele a harcot. Az egoizmussal szemben az altruizmust, a kapitalizmussal szemben a szolidaritást hirdeti. Nem akarják eltörölni a magántulajdont, csak generálni, nem akarják megszüntetni a szabad versenyt és a vállalkozást, csak a hasznon osztozkodni.

Egyes mondatok értelmezése:

Míg mondjuk a kiegyezés kutatói többé-kevésbé megbízhatnak az írott források szavahihetőségében (természetesen ott is előfordulnak hazugságok, csúsztatások, tévedések), addig a szovjet típusú diktatúra korának könyvei, tanulmányai és levéltári forrásai főszabályként hazugságokat, dezinformációkat tartalmaznak. Sokszor csak a legkiválóbb háttértudással rendelkező kutató tud kiigazítani. Sokszor használták az ún. orwelli újbeszél (Newspeak) nyelvet. Pl. tudni kell értelmezni, hogy mit jelentenek ezek a kijelentések: „*szabad folyást kell engedni a törvény által előírt büntető eljárásnak...*” Ez Nagy Imre és két társa halálos ítéletét jelentette. Vagy: „*A kihallgatás rövid szünet után folytatódik.*” Ekkor verik ki a beismerő vallomást a terheltekből. „*Az ügyvéd a tárgyalás kezdetekor 5 perc konzultációs szünetet kér.*” Mivel az ügyvéd a nyomozati szakban nem vehetett részt, ezért csak most találkozhatott először védencével. A példákat még lehetne tovább folytatni.

3. A szovjet típusú diktatúra fogalma

A totális diktatúra meghatározásánál először is tisztázni kell, hogy egy önálló és jogilag végleges közjogi rendről van szó, nem pedig egy kivételes állapotról, amelyet az alkotmány rendelkezései értelmében meghatározott feltételek mellett csak háború vagy valamilyen rendkívüli helyzet esetén vezetnek be, s amint ez a rendkívüli helyzet megszűnik, visszaállítják az alkotmányos rendet.³⁷ Ezzel szemben tehát a totális diktatúra új, önálló közjogi kategória, amelyben – a Szovjetunióban 70 éves, Magyarországon 40 éves regnálása alatt – semmi olyan immansz mozgástendenciát nem tapasztalhattunk, ami a fennálló rendszer gyökeres megváltoztatására utalt volna.³⁸ A totális diktatúra egyébként is megreformálhatatlan, zárt rendszer. Ezt jól bizonyítják az erre irányuló elvetélt kísérletek.³⁹ A reformok következetes elutasítása nem politikai tévedés volt, hanem a rendszer logikájából következett.⁴⁰

Egy szűk hatalmi elit a modern, 20. századi igazgatási technika alkalmazása révén tudta kialakítani a totális diktatúrát. A társadalmi uralom olyan formája jött létre, amely semmilyen korlátozást nem tűrt el, az élet minden területét ellenőrzése és irányítása alá akarta vonni.⁴¹

A hatalomgyakorlás a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. Ez a kizárólagosság szükségképpen a társadalom autonóm politikai mozgásterének teljes kiiktatásához vezetett, amelyet úgy tudtak elérni, hogy az uralomgyakorlás technikáját leegyszerű-

sítették. A hatalommegosztás elvét tagadva, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosították, és egy hierarchikus, rendkívül centralizált államszervezetet építettek ki, amelyet az állampárt irányított és ellenőrzött. Így az egyes állam- és pártfunkciók összefonódtak.

A központi hatalom az élet minden, még a korábban a politikától távol eső részét is irányítani kívánta.⁴² A politika, a gazdaság, a társadalom, a kultúra vonatkozásában minden kérdést egy szűk elit döntött el, amelynek élén egy korlátlan hatalommal bíró diktátor, a „főtitkár” állt.⁴³ A Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán (1934. január 16.–február 10.) a főtitkárt már nem is választották.⁴⁴

A bolsevik típusú párt a hatalomkoncentráció és a totális diktatúra biztosítékaként működő szervezet lett. A párt – mint államilag tételzett jogszabályok felett álló testület – az egész államszervezetet, illetve a társadalom minden szféráját ellenőrzése és irányítása alatt tartotta.

A társadalom, az állam, de még a párt feletti totális ellenőrzést is egy terrorisztikus eszközöket is alkalmazó titkosrendőrség gyakorolta, amely a tényleges ellenségen túl a potenciális és önkényesen kiválasztott ellenfeleket is likvidálta. A totális diktatúrában a félelem pszichózisa, a hatalomkoncentráció fenntartója és újratermelője. A politikát kriminalizálták és bárkit, bármilyen ürüggyel (még a legfelsőbb vezetők közül is) felelősségre lehetett vonni, akár halálra is lehetett ítélni.⁴⁵

Az uralkodó elit irányította szinte minden részletre kiterjedően a gazdaságot, a termelést és az elosztást. A történelem során nem volt még egy uralmi rendszer, amely

az anyagi juttatások és a szankciók ilyen széles körű rendszerét alkalmazta volna.

Az uralkodó elit rendelkezett a hír és az információ monopóliumával. Kezében tartotta a tömegkommunikációt és a propagandát.

A többnyire marxizmus–leninizmusnak nevezett ideológiát mint afféle „államvallást” kényszerítették rá a lakosságra.⁴⁶ Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatástól a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe, mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak, és egyben megoldják az emberiség problémáit. Azt állították, hogy a kommunista párt a „proletariátus élcsapata”, és hogy a kommunista (szocialista) rendszer Marx és Lenin elképzelései szerint építi fel a „tökéletes társadalmat”, ahol mindenki „szükségeit” szerint fog hozzájutni a földi javakhoz. Valójában sohasem a proletariátus, hanem a pártelit gyakorolta a hatalmat. Még ha el is hinnénk, hogy a párt vezetői a proletariátus érdekében kormányoztak, az is csak olyan mitológiai formában történhetett volna, mint ahogy „XIV. Lajos közvetítésével Isten uralkodott” Franciaországban.

A totális diktatúra nemcsak terrorizálta a társadalmat, hanem megpróbálta a saját érdekeinek megfelelően átalakítani. A lakosságot militarizálták⁴⁷ és atomizálták. Meg akarták semmisíteni a társadalom szerves, alulról fölfelé való szerveződését, önálló létét, a civil társadalmat. Ezért megpróbálták felszámolni az egyházakat, a vallásosságot. Betiltották a pártokat, egyesületeket, a civil mozgalmakat és szervezeteket. Igyekeztek meggyengíteni a családot, gyengíteni a tradíciókat, a régi szokásokat, a szülőföldhöz való kötődést, a nemzeti érzést.

Jegyzetek

¹ Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris, Budapest, 2003; Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Osiris, Budapest, 2004; Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Budapest, 2004; Máthé Gábor

² A kellő történelmi távlat relatív voltáról szól Henry A. Kissinger anekdotája: Richard Nixon elnök kínai látogatása során a francia forradalommal példálózott. Egyik vendéglátója, Csou En-laj figyelmeztetőleg felemelte a mutatóujját, és kijelentette: „Még csak 200 év telt el, nincs meg a kellő történelmi perspektívánk a megítélésére.” Lásd *Magyar Tudomány*, 2006/8. 1029. o.

³ Gyarmati György: Hadi gazdasági túlterhelés, rejtőzködő transzformációs veszteség és a személyi kultusz. *Századok*, 2011/1. 75. o.

⁴ Pl. Pozsgay Imre 101 doboznyi iratot 1996-ban az amerikai Hoover Intézetben helyezett el. Ortutay Gyula (1910–1978) néprajztudós, kommunista politikus irat- hagyatékát elérvezték.

⁵ NOL 2015.11.16. nol.hu/belfold/kiemelt-multja-van-a-hadtortenesznek-1575245.

⁶ pestisracok.hu/terroristaparadicsom-volt-budapest-nyolcvanas-evekben

⁷ Marx, Karl: A német ideológia. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960. 3. k. 34. o.

⁸ Szalai Miklós: Biológiai és társadalmi evolúció – történelmi materializmus és darwinizmus. *Századvég*, 2009/2. 57. o.

⁹ Feuerbach, Ludvig (1804–1872) német filozófus. Művei magyarul: *Filozófiai kritikák és alapelvek*. Budapest, 1978; *Válogatott filozófiai művei*. Budapest, 1979.

¹⁰ Smith, Adam (1723–1790): skót filozófus, társadalomtudós, közgazdász.

¹¹ Bray, John Francis (1809–1895): angol utópista szocialista, Owen tanítványa.

¹² Thompson, William (1875–1833): írországi nagybirtokos, Owen tanítványa.

¹³ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831): a klasszikus német filozófia képviselője.

¹⁴ H. Szilágyi István: A marxista társadalomtudományi fogalmak használhatatlansága. *Jogelméleti Szemle*, 2003/4.; Mössmer Pál: *A német tudományos szocializmus*. Grill, Budapest, 1908.

¹⁵ Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 63. o.

¹⁶ Tőkei Ferenc: *Az ázsiai termelési mód kérdéséhez*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965.

¹⁷ Marx, Karl: A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965, 13. k. (1859–1860) 6–7. o.

¹⁸ Lásd Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Cserépfalvi, Budapest, 1995. 27. o.; Bihari Mihály: *Magyar politika (1944–1993). Tanulmányok*. ELTE ÁJTK, Budapest, 1993. 17. o.

¹⁹ Engels, Friedrich: *A család, az állam és a magántulajdon eredete*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975. 135. o.

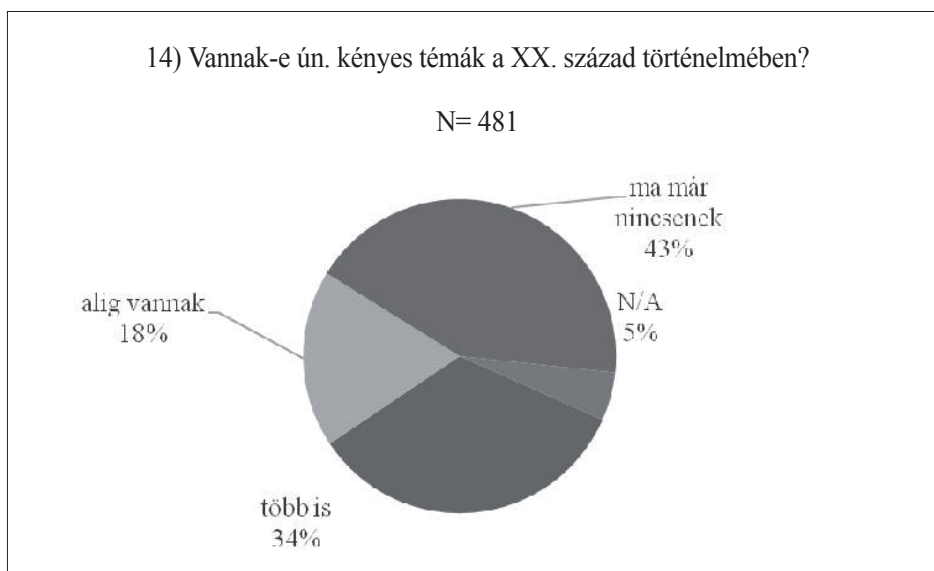
²⁰ Vajda Mihály: *Marx után szabadon, avagy miért nem vagyok már marxista*. Gondolat, Budapest, 1990. 66. o.

²¹ Marx korai kritikuskai: Bernstein, Eduard: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der socialdemokratie*. Dietz, Stuttgart,

1899. 8. o.; Magyarországon: Somló Bódog: *Állami beavatkozás és individualizmus*. Politzer, Budapest, 1902. 10–25. o.; Jászi Oszkár: *A történelmi materializmus állambölcselete*. Politzer, Budapest, 1903; Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja: Válogatás politikaelméleti írásaiból*. Héttorony, Budapest, 1989.
- 22 Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965. 13. k. 175–176. o.; Coing, Helmut: *A jogfilozófia alapjai*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 147–150. o.
- 23 Az osztályharcra viszont elég nehéz megmagyarázni az ösközösségi társadalomból való kimozdulást, hiszen nem voltak osztályok, tehát osztályharc sem létezett.
- 24 A kommunista kiáltvány. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959. 4. k. 442. o.
- 25 Angliában és az Egyesült Államokban teljesen mást jelent ez a francia eredetű szó. Ott a középosztályra gondolnak a kifejezés hallatán. Lásd Lukács, John: A burzsoá enteriőr. *Világosság*, 1990/10., 739. o.; Bibó István: Az európai társadalmi fejlődés értelmei. In *Válogatott tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 3. k. 71. o.
- 26 Bibó 1986. 71. o.
- 27 Kopátsy Sándor: *Levél a magyar reformerekhez*. Budapest, 1989, 71. o.
- 28 Rákosi Mátyás a „kult licnszosztyi” kifejezést akkor hallotta először, amikor a magyar vezetőket a Szovjetunióba rendelték, és Berija személyi kultusszal vádolta. Lásd Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. Budapest, 1997, II. k., 913 o.
- 29 Ugyanez vonatkozik a többi diktátorra is: Mao Ce-tung, Ceausescu, Rákosi, Pol Pot.
- 30 Togliatti, Palmino (1893–1964): olasz politikus, az Olasz Kommunista Párt egyik alapítója és vezetője. Magyarul is megjelent *Demokrácia és szocializmus* (Budapest, 1965) című könyve.
- 31 Aron, Raymond: *Demokrácia és totalizmus*. Budapest, 2005, 192. o. Sztálin 50. születésnapjára írt üdvözléte adott válasza (amit Rákosi 60. születésnapján idézett): „Jókívánásai és üdvözléteik a munkásosztály nagy pártját illetik meg, amely engem a saját képére és hasonlatosságára teremtett és nevelt.” Lásd Sztálin, J. V.: *Összes művei*. Budapest, 1949, XII. k. 152. o.; Vö. Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*. Budapest, 1951, 507 o.
- 32 *Szabad Nép*, 1949. december 21. Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. 3., bőv. kiad. Budapest, 1952, 507–514. o.
- 33 Amikor Mihail Solohov a vezér túlzott dicsőítését bírálta, Sztálin így válaszolt: „Mit tehetnék? Az embereknek szükségük van egy istenre!” Sztálin egyik nyaralója egy hatalmas tölgyfa alatt állt. A Sztálin itt a fára mutatva ezt mondta Kirovnak: „Nézd meg, hol vagyunk! Ez Mamré tölgyese!” Lásd Montefiore, Simon: *Sztálin. A vörös cár udvara*. Pécs, 2007, 149. o.
- 34 Lenin agyát egy külön erre a célra létrehozott kutatóintézet vizsgálta. Arra számítottak, hogy így bebizonyíthatják Lenin zsenialitását. A kutatómunka vezetésével dr. Oscar Vogtot, a berlini Agykutató Intézet igazgatóját bízták meg. Lásd Gyurkó László: *Töredékek Leninnről. Valóság*, 1987/11., 7. o.
- 35 Talán nem véletlen, hogy amikor a szovjet csapatok bevonultak Berlinbe a Zeusz-oltár „eltűnt”.
- 36 Peternák Miklós: Lenin mauzóleuma. In *Mauzóleum. Haláliródlom*. Bölcsész Index Centrál könyvek. Budapest, 1987, 338–339. o.
- 37 Búza László: *Diktatúra és kisebbségvédelem*. Egyetem Barátai Egyesület, Szeged, 1936, 11–12. o.
- 38 Nagy Imre 1953-as kormányprogramja vagy az 1968-as gazdasági reformok a rendszer lényegét nem érintették.
- 39 Vajda Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában*. Századvég, Budapest, 1989, 15. o.
- 40 Ezért került sor 1968-ban Csehszlovákia megszállására. Brezsnyev és tanácsadói jól tudták, hogy csak a sajtószabadság engedélyezése milyen beláthatatlan következményekkel járna rájuk nézve.
- 41 A kommunista párttagok kötelezettségeinek felsorolásánál is megtaláljuk ezt az elvet: „...az osztályharcban nincs légius tér. Ahol nem tör előre a szocializmus, oda behatolnak a kapitalizmus erői. Ahol nem hajtják végre a párttáborokat, ott teret nyitnak az ellenségnek.” Lásd Pató Imre: A párttagok jogai és kötelezettségei. *Társadalmi Szemle*, 1953/2., 165. o.
- 42 A szovjet típusú diktatúra még az öltözködést és a hajviseletet, a divatot is megpróbálta irányítása alá vonni.
- 43 Ebben a kérdésben is Leninre hivatkoztak: „A szovjet szocialista centralizmus egyáltalán nem mond ellent az egy személyi uralom és diktatúra elvének, mivel az osztály akaratát időnként olyan diktátor valósítja meg, aki egyedül többet tehet és nagyobb szükség van rá.” Idézi Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: *A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, II. k. 150. o.
- 44 Jellemző Sztálin egyszemélyi vezetésére és terrorjára, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán megválasztott Központi Bizottság 71 tagja és 68 póttagja közül 98-an erőszakos halállal haltak meg. A kongresszuson 1225 szavazati és 711 tanácskozási joggal részt vett küldött közül 1108 szintén a terror áldozata lett. Lásd Takács Gábor: *Intézmények és tisztségviselők a Szovjetunióban. 1917–1990*. KLTE, Debrecen, 1992, 81. o.
- 45 A Szovjetunióban a politikai rendőrség három egymást követő vezetőjét, G. G. Jagodát, Ny. I. Jezsovot, L. P. Beriját föbbe lötték. Sztálin kivégeztette szinte a teljes pártvezetést Buharintól Zinovjevig. Magyarországon különösen a belügyminiszterek voltak veszélyeztetettek. Rajk Lászlót kivégezték, Kádár János életfogytiglani szabadságvesztést kapott. Zöld Sándor nem várta meg, amíg letartóztatják, inkább öngyilkos lett. Rákosi Mátyást a Szovjetunióba internálták.
- 46 Leszek Kolakowski szerint: „egyetlen modern társadalom sem létezhet valamilyen legitimitáció nélkül. És ez a legitimitáció egy totalitárius társadalomban csak ideológiai természetű lehet. A totalis társadalmak és a totalis ideológia egymást feltételezi.” Idézi Schmidt Mária: A jövő végérvényesen megbukott. In Schmidt Mária: (szerk.): *Kommunista világ született*. XX. Század Intézet, Budapest, 2008, 12–13. o.
- 47 Sztálin csizmában és félkatonai ruhában járt. A pártvezetés ebben is utánozta a vezért. A pártot Sztálin egyébként is a hadsereghez hasonlította: „Pártunk, ha a vezetőség felépítésére gondolok, a legfelső szinten körülbelül 3000-4000 vezetőből áll. Ők úgyszólván pártunk karát képezik. Ehhez jön még középső szinten 30 000-40 000 vezető, ők képezik a párt tisztjeiből álló hadtestet. Ezután a párt alsó parancsnoki állománya következik, mintegy 100 000-150 000 fő. Ők bizonyos fokig pártunk altisztjei.” Lásd Pravda, 1937. március 27. A szocialista országok tartották fenn a legnagyobb hadsereget, költötték a legtöbb pénzt fegyverekre, alkalmazták az általános hadkötelezettséget. Emellett számos félkatonai vagy katonai szolgálatra előkészítő szervezetet, mozgalmat működtettek (például „munkára, harcra kész” [MHK] mozgalom, kisdobos, úttörő, ifjúgárda, munkásörtség). A társadalom militarizálásának rendelték alá az oktatást is (külön tantárgy lett a honvédelmi oktatás).

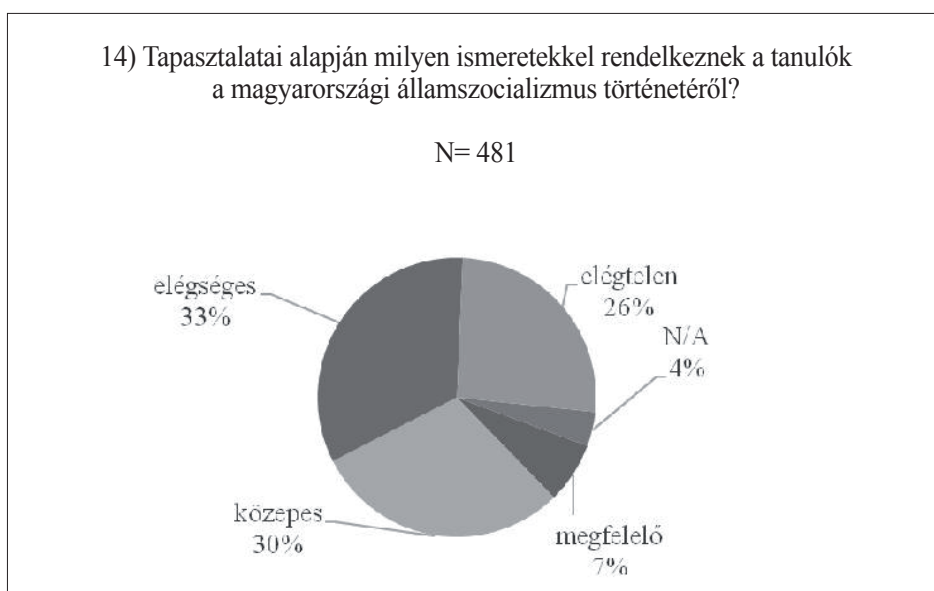
Függelék

Egy országos felmérés során a történelemtanárok legnagyobb része az alábbi válaszokat adta:

A megkérdezettek 34%-a szerint több kényes téma is van.

1. Rendszerváltozás
2. 1956-os forradalom
3. Trianon
4. Holokauszt
5. Horthy-korszak

Földi András

Összehasonlító jogtörténet: egy módszertani kísérlet*

Mielőtt tulajdonképpeni mondanivalómra rátérnék, ezúton is köszönetet mondok Máthé Gábor professzor úrnak azért, hogy meghívása alapján előadást tarthattam az MTA székházában 2016. november 17-én megtartott országos jogtörténeti konferencián. Hálás vagyok Máthé professzor úrnak azért is, mert az általam eredetileg megadott cím (Általános jogtörténet, egyetemes jogtörténet vagy összehasonlító jogtörténet? Útkeresés az ELTE-n) helyett egy jobban hangzó, frapánssabb címet javasolt előadásomhoz, amely így – neki köszönhetően – a jelen írás címe is lett.

Nem köztudomású, hogy a jogászképzés követelményeiről szóló, jelenleg hatályos jogszabályban¹ „egyetemes állam- és jogtörténet”-ként (a továbbiakban: EAJT) megjelölt tantárgy sorsa milyen viszontagságosan alakult a hazai jogi felsőoktatásban. A részletekbe bele nem menve csak jelzésszerűen utalok néhány tényre. Wenzel Gusztáv 1860-tól tartott egyetemes európai jogtörténet tárgyköréből előadásokat a pesti jogi karon, és *Egyetemes európai jogtörténet* címmel tették közzé kitűnő tankönyvét 1869-ben. Hajnik Imre hasonló címmel publikálta a maga tankönyvét 1875-ben, de halála (1902) után e stúdium önálló oktatása megszűnt a budapesti jogi karon, és csak 1948-ban indult meg ismét, de persze nem a wenzeli-hajniki hagyományok felélesztéseként, hanem a szovjet „(vsze)obszcsaja isztorija goszudarsztva i prava” mintájára.² Ezzel összefüggésben a stúdium elnevezése is megváltozott általános jogtörténetre. 1955-ben került előtérbe az EAJT megjelölés.³ Mint arra Horváth Pál rámutatott, e változás háttérben az állt, hogy a teljes körű leírás igényét felváltotta a reprezentatív módszer alkalmazása.⁴

A szocialista országokban az 1960-as évek elejétől egyre hangsúlyosabbá vált az összehasonlító jogtörténet (a továbbiakban: ÖJT) művelése iránti igény. A jog-összehasonlítást abban az időben sokan „burzsoá áltudománynak” tartották, ezért az ÖJT csak fokozatosan nyerhetett polgárjogot. Míg Horváth Pál az 1970-es években már monográfiák szintjén is propagálhatta az ÖJT-t,⁵ majd 1983-ban Bolgár Elek születésének centenáriumára *Összehasonlító jogtörténet* címmel jelenhetett meg emlékkötet,⁶ *Összehasonlító jogtörténet* címmel első ízben csak 1994-ben adtak ki hazánkban egyetemi tankönyvet.⁷ A stúdium elnevezésének kérdése a mai napig sem jutott nyugvópontra.

A rendszerváltozás óta is több hazai tankönyv jelent meg „Egyetemes (állam- és) jogtörténet” címmel, ugyanakkor más, korántsem gyökértelen címadások (általános jogtörténet, európai jog- és alkotmánytörténelem) is ismertek a stúdium újabb hazai tankönyvirodalmában.⁸

A fenti premisszákat figyelembe véve célszerű képet alkotni az ELTE jogi karán 2010-ben elfogadott új jogász tantervnek⁹ arról az intézkedéséről, amely az EAJT főkollegiumot, amely 1948 óta a másik két jogtörténeti tárggyal, a magyar állam- és jogtörténettel és a római joggal együtt a jogászképzés I. évének egyik meghatározó tantárgya volt, „*Összehasonlító jogtörténet*”-té nevezte át, és a stúdiumot óraszámának és alapvizsgatárgy jellegének megtartásával áthelyezte a III. évre. Az átnevezés jelentősége korántsem csak formális volt, hanem az alábbiakban részletezendő tartalmi megújulás igényét tükrözte. Az Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszék akkori vezetője, Rácz Lajos professzor és a Tanszék oktatói vállalták, hogy a felmenő rendszerben történő bevezetésnek megfelelően 2012 szeptemberére elkészítik a megújított tartalmú stúdium tananyagát.

A tananyag megújítása egyfelől a III. évre való áttelepülés elkerülhetetlen következményeként jelentkezett, másfelől viszont kedvező lehetőséget kínált arra, hogy az ÖJT mentesüljön az alapozó tárgy propedeutikus feladataitól.¹⁰ Ez a változás pozitív értelemben azt a lehetőséget kínálta, hogy a harmadéves joghallgatók magyar jogtörténetből, római jogból, nemkülönben a tételes jogi tárgyakból az első négy szemeszterben megszerzett ismereteire építve az ÖJT magasabb szinten részesítheti őket a jogtörténet áldásaiból. Király Miklós 2008-ban meghirdetett dékáni programjában kifejezett célként szerepelt a jogi képzés spirális felépítésének kialakítása, és e koncepcióba szervesen illeszkedett az a Rácz Lajos professzor által is támogatott megoldás, hogy az ÖJT történeti tárgyként magasabb szakmai szinten jelentsen visszatérést a hallgatóságnak az I. évben más történeti tárgyakkal megalapozott, és bizonyos tételes jogi tárgyakkal időközben már elmélyített jogtörténeti és jogdogmatikai tudásához.

A kari vezetés kifejezett elvárása volt az is, hogy az ÖJT az EAJT historikus hagyományaihoz képest intézmény- és dogmatörténeti irányban mozduljon el.¹¹ Megfogalmazódott azon elvárás is, hogy az ókorhoz és a középkorhoz képest az újkor, különösen a XIX. és a XX. század jogtörténete kapjon fokozott hangsúlyt.¹² Megjelent végül az a kíváncságot is, hogy az összehasonlító jogi szemlélet jegyében az egyetemes jogfejlődésre kisebb hatást gyakorló jogrendszerek partikuláris sajátosságainak bemutatása ne vonja el a figyelmet a nagy nyugati jogrendszerek (a német, a francia és az angolszász jog) legfontosabb modellejeinek hangsúlyos komparatív elemzésétől.

Fontos megjegyezni a fentiekkel kapcsolatban, hogy a III. éven történt elhelyezés természetesen nem tette lehetővé azt, hogy az ÖJT oktatása minden tételes jogi tárgy esetében a magasabb szintű historikus ráépülést valósítsa meg. Az új tanterv értelmében az ÖJT egyes tételes jogi tárgyakkal párhuzamosan kerül előadásra (pl. kötelmi jog, polgári eljárásjog), más tételes jogi tárgyak oktatását pedig éppenséggel megelőzi (pl. társasági jog). Adott vo-

* A jelen írás műfaja szerint esszé. A szöveg tartalmaz ugyan lábjegyzeteket, szakirodalmi hivatkozásokat, de ezekkel nem kívánom azt a látszatot kelteni, mintha tudományos kutatómunka eredményét képező tanulmányt írtam volna, tehát *dolus dumtaxat praestatur*.

natkozásokban tehát a propedeutikus funkció olyannyira nem volt elhárítható, hogy továbbra is fontos részfeladatként jelentkezett.

Az új tananyag kidolgozása során tehát egy többreüt kontextusra kellett figyelemmel lenni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a stúdium propedeutikus tárgyából nem a jogi tanulmányokat betetőző, hanem egy vegyes funkcióval bíró – részben előkészítő, részben elmélyítő jellegű – tantárggyá vált.

Minthogy az új tananyag kidolgozása 2010 őszétől váratlan nehézségekbe ütközött, 2011. április 1-i hatállyal e sorok írója kapott megbízást az Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszék vezetésére, nemkülönben az új tananyag kidolgozásának szakmai irányítására. A Brósz-Pólay-féle római jogi tankönyv 1995/96-ban történt átdolgozásakor tapasztalatot szerezhettem arról, hogyan lehet egy terjedelmes tankönyvet egy éven át végzett megfeszített munkával átdolgozni (persze a megelőző hosszú évek szakmai előmunkálatait is hasznosítva). Olyan tapasztalatom azonban 2011-ben még nem volt, hogyan lehet egy két féléves főkéllé-

gium számára teljesen új tananyagot, akár csak előadásjegyzeteket – *nota bene*, eredetileg, 2011 tavaszán csak korlátozott terjedelmű előadásvázlatokra mertünk még gondolni – egy esztendő alatt megírni. Azt már csak a szakmai kompetenciám korlátai miatt is kezdettől fogva nyilvánvalónak tartottam, hogy a leendő tananyagnak csak egy kisebb részét írhatom meg én magam. Emellett a rendelkezésre álló rövid időn belül eleve csak csapatmunkában volt reális eredményt remélni. A 2011 áprilisában a kollégákkal karöltve, „gózerővel” megkezdett munka szerencsére sikerrel járt, amennyiben 2012. szeptember 27-én megjelent az ÖJT-jegyzet.¹³

Bizonyos sarokpontokat már a közös munka kezdetén, 2011 áprilisában határozottan leszögeztem, és ehhez sikerült kollégáim egyetértését elnyernem. A fejezetek darabszámát a nappali előadások darabszáma, közelebbről a 13 + 13 képlet alapján 26 fejezetben határoztam meg. Arról is meg voltam győződve, hogy a közjogtörténet és a magánjogtörténet között korábban fennálló súlyos arány-

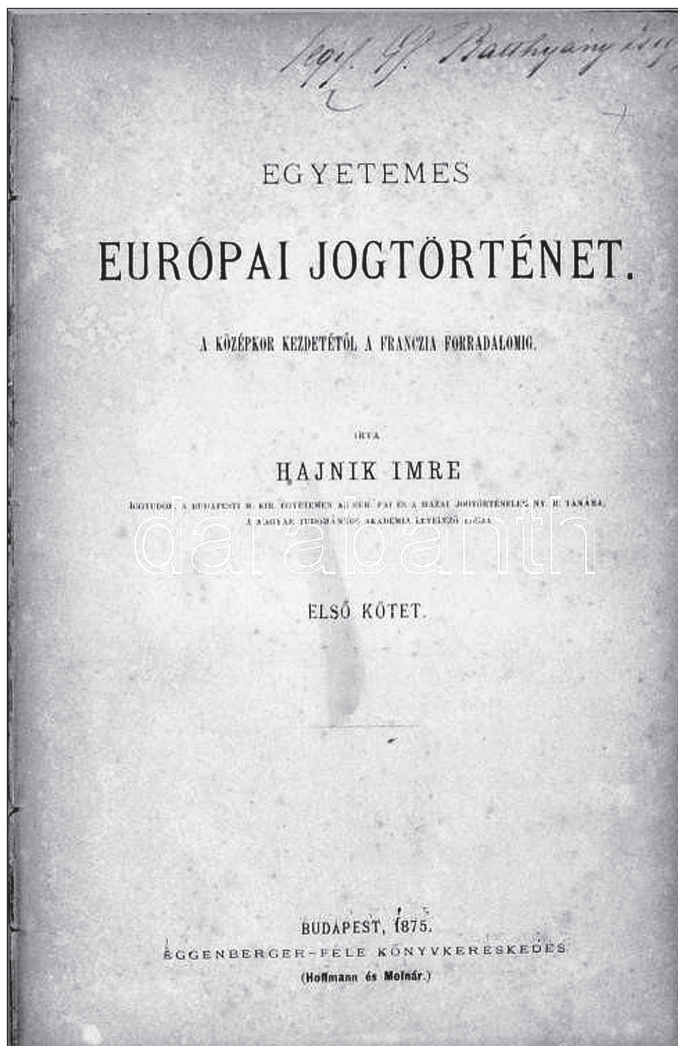
talanságot ki kell küszöbölni, tehát 50% körüli szintre kell emelni a magánjogtörténet részesedését. E célkitűzés megvalósításában, közelebből a teljesen új magánjog-történeti fejezetek megírásában a tanszék munkatársai közül Márkus Eszter közreműködésére tudtam számítani. Arra

tekintettel, hogy Márkus Eszter a kereskedelmi jog történetére specializálódott, ez a szegmentum a szokásosnál nagyobb arányú részesedést kapott a magánjog-történeti fejezetek tematikus elosztása során (a jegyzet 26 fejezetéből négyet).

A közjogtörténet, valamint az annak részeként is felfogható, de önálló területként tárgyalni szokott büntetőjog-történet tekintetében kifejezetten arra törekedtem, hogy az új tananyag tartalmának kialakítása során minél inkább az Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszék oktatóinak kutatási területéhez igazodjunk. Ezt a megoldást nemcsak pragmatikus alapon gondoltam célszerűnek (netán kényszerűnek), hanem a színvonalas és hiteles oktatás biztosítása érdekében kifejezetten kívánatosnak és védhetőnek is tartottam. Az egyetemi oktató azt a diszciplínát tudja színvonalasan oktatni, amelynek maga

is kutatója.¹⁴ Ekként az új tananyagban az állampolgársági jog és a közigazgatási jog története a szokásosnál nagyobb hangsúlyt kapott. Ezen anyagrészek tudományos megalapozottságát Kisteleki Károly és Kelemen Miklós (monográfiaként is publikált) PhD-értekezéssel is hitelesített kutatásai biztosították.¹⁵ Kelemen Miklóst az első kiadásban hét, Kisteleki Károlyt három fejezet megírására kértem fel azzal, hogy Kelemen Miklós a polgári eljárásjog történetének összefoglalását is vállalta.

A tananyag kialakításának a fent vázolt autochton avagy autarkkiás jellegét a *non multa sed multum* elvével is védhetőnek gondoltam. Az ÖJT anyagának relatív tematikus teljességre törekvő feldolgozása egy két féléves tantárgy keretei között eleve vagy merő illúzió, vagy csak felületesen valósítható meg. A szóba jöhető, másfelől a reálisan feldolgozható anyag között fennálló, minden tekintetben gigantikus diszkrépanciára tekintettel a tematikáról hozott mégoly arbitrárius döntést is jól védhetőnek gondoltam.

A kari jegyzet formájában megjelent első kiadásban a nevezettek túl az Egyetemes Allam- és Jогtörténeti Tanszék akkori oktatói közül Pomogyi László és Schweitzer Gábor is közreműködtek. Pomogyi a büntetőjog és a büntető eljárásjog történetét írta meg négy fejezetben, Schweitzer pedig bizonyos alkotmánytörténeti kérdéseket foglalt össze egy fejezetben.

Az új tananyag megalkotásában felkérésemre, „külső munkatársként” (a Római Jogi Tanszék részéről) Siklósi Iván is közreműködött. Saját kutatási területének¹⁶ köréből írt két színvonalas fejezetet, amelyek az általam írott fejezetek többségéhez hasonlóan a római jogi alapú magánjogi fogalom- és dogmatörténetet képviselik a tananyagban.

Az ÖJT jegyzet Varga István professzor, az Eötvös Kiadó jogi sorozatának szerkesztője pozitív értékelésének köszönhetően második kiadásban már egyetemi tankönyvként jelenhetett meg 2014 őszén.¹⁷ A második kiadásban Pomogyi és Schweitzer fejezeteinek helyébe újonnan írt fejezetek léptek: Kisteleki Károly az alkotmánytörténet bizonyos kérdéseit újszerűen foglalta össze, Kelemen Miklós két, tematikailag is teljesen új közigazgatás-történeti, Rigó Balázs pedig két, a korábbi hasonló témájú fejezetektől teljesen eltérő szemléletű büntetőjog-történeti fejezetet írt.

A könyvnek az átdolgozás és a javítások feltétlenül javára váltak, de a számos, ráadásul jelentős mértékben eltérő egyéniséggel bíró társszerző okán a mű a harmadik (csupán javított) kiadásában¹⁸ sem válhatott homogénné. Egyes társszerzők a historikus, mások a dogmatikus vonalat rajzolták meg nagyobb nyomatékkal, de ezen az alapvető különbségen túl szignifikáns módszertani eltérések is mutatkoznak az egyes fejezetek között. A historizmus és a dogmatizmus mértéke persze nemcsak egy-egy szerző egyéniségétől, hanem az adott témától is függ. A közjog és a büntetőjog története jobban igényli a historikus tárgyalást, mert e jogágak intézményei szorosabban kötődnek egy adott államhoz és történeti korszakhoz. Ehhez képest a magánjogi intézményeknél nagyobb hangsúlyt lehet helyezni a dogmatikai aspektusokra. Én magam általában véve a római jogi alapú fogalom- és dogmatörténet művelését részesítem előnyben, és az ÖJT tananyag számára is elsősorban ilyen tárgyú fejezeteket írtam, a kereskedelmi jog történetének összefoglalása során azonban a nagyobb részt a historikus megközelítést láttam célszerűnek.

A „genézist” összefoglalván most áttérek az új ÖJT-tankönyv „SWOT-analízisére”, habár az erősségek hangoztatása nem feltétlenül a mű szerzőinek feladata. Az új tankönyv erősségei közül a fogalomtörténeti kérdések előtérbe helyezését, valamint a római jog és a jogtörténet közötti összefüggéseknek a szokásosnál jóval nagyobb mértékű bemutatását emelném ki, amelyek a hazai tankönyvirodalmat tekintve nővumnak tűnnek.

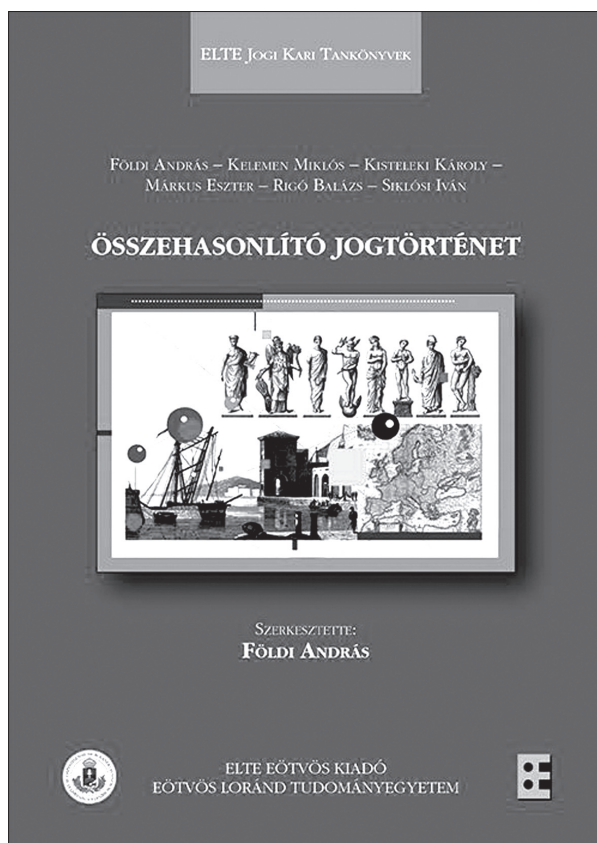
Annak érdekében, hogy a fogalomtörténet a közjog-történeti fejezetekben is jelentősebb súlyt kapjon, alkotó szerkesztőként, ha nem is nagyon mélyre hatoló, de a nemzetközi szakirodalomra támaszkodó saját kutatások alapján megírtam az állam (*res publica, status* stb.) és dióhéjban az alkotmány (*constitutio*) fogalomtörténetéről szóló alpontokat. Siklósi Iván saját kutatásai alapján összefoglalta a jogügylet, a szerződés, az érvényesség, a hatályosság fogalomtörténetét, én magam pedig a jogi felelősség fogalomtörténetét.

A fogalomtörténeti aspektusok bemutatását mint prioritást tágran értelmezve súlyt helyeztem arra is, hogy a tételes jog és a jogtudomány rendszerének, tagozódásának

történeti fejlődése is részletesebb bemutatást nyerjen. Saját kutatásokra is támaszkodva összefoglaltam a közjog-magánjog felosztás, valamint az intéció- és a pandektarendszer kialakulásának történetét is. Itt jegyzem meg, hogy a tankönyv előszavában és bevezetésében megkíséreltem összefoglalást adni az ÖJT bizonyos alapfogalmairól és tudománytörténetéről. E kérdések a hasonló tárgyú hazai tankönyvekben nem vagy csak marginálisan kaptak tárgyalást.

A tananyag erőteljes romanista vonulatának kialakításában nemcsak a római jogász társszerzők (Földi és Siklósi) közreműködése játszott szerepet, hanem Kelemen Miklósnak a római és a bizánci állam- és jogtörténet iránti fokozott érdeklődése, helyesebben a római és a bizánci állam- és jogtörténetben való kiemelkedő szakmai jártassága is. Más szerzőtársak fejezeteinél alkotó szerkesztőként igyekeztem hozzájárulni a római jogi tradíció szerepének a szokásosnál hangsúlyosabb kidomborításához.

Az új tananyag erőssége lehetne, ha sikerült volna több helyzen is rámutatni a jogtörténet fejlődését determináló gazdasági és társadalmi tényezőkre. Úgy tűnik, az efféle determinációk módszeres és rendszeres kikutatása egyelőre meghaladja az erőnket, pedig munkatársaimnak már a kezdet kezdetén figyelmébe ajánlottam Helmut Coing

példaszerű fejtegetését arról, hogyan hatott – jótékonyan, a koncessziós rendszer leépítésének irányában – a francia, majd közvetve a kontinentális európai részvénytársasági jog fejlődésére az Anglia és Franciaország között 1861-ben létrejött kereskedelmi megállapodás, amelynek köszönhetően a francia piacon megjelentek a normatív alapításuk miatt is versenyképesebb angol részvénytársaságok.¹⁹

Ha az új tananyag erőssége a kurrens külföldi szakirodalom jelentős mértékű, helyenként igen intenzív figyelembevétele (a hazai jogirodalomban az utóbbi időben rendszeresen idézni szokott német és az angol nyelvű szakirodalmon túl a francia, az olasz és esetenként további idegen nyelveken is), akkor el nem hallgatható gyengeségként kell utalni arra, hogy a szövegben csak elvétve szerepelnek forrásidézetek. Ezt a hiányosságot csak részlegesen pótolhatják a szemináriumi munka és a fakultatív kurzusok keretében folytatott forrástanulmányok. Feltétlenül szükséges lesz egy forrásgyűjtemény publikálása is (akár elektronikus tananyagként), *nota bene*, az ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszéke annak idején kimondottan jeleskedett chrestomathiák kiadásában.²⁰

A tankönyv alkotó szerkesztőjeként és társszerzőjeként természetesen világosan látom tananyagunk további gyengeségeit is. A tematikus arányok (vagy inkább aránytalanságok) vitathatósága nem igényel ecsetelést. Az is nyilvánvaló, hogy az elméletörténet nagy súlyához képest aránytalanul kis figyelmet tudunk csak fordítani a különböző korok bírói gyakorlatának elemzésére, pláne az ez irányú összehasonlító jogtörténeti tapasztalatok értékelésére. Hiányosság, hogy konkrét jogesetek csak elvétve jelennek meg a tananyagban. A recenzensek kiemelték a terjedelmes tankönyv enciklopédikus gazdagságát, ez azonban didaktikai szempontból gyengeségnek is tekinthető.²¹

A „SWOT-analízis” keretében most áttérek – némi szerzői szabadságot fenntartva – a lehetőségek és a veszélyek taglalására. Szakmai színvonalától függetlenül az új tankönyvet feltétlenül jellemzi valamiféle igényesség, amely nemcsak a terjedelemben, hanem pl. a lábjegyzet-apparátusban, az apróbetűs betétekben és az államtörténeti organogramokban²² is megmutatkozik. Tükrözi a tankönyv a szerzők őszinte szakmaszeretét, lelkesedését, a jogtörténet szerepében való optimista hitét.

A szakma részéről a reakciók vegyesnek nevezhetők. Kajtár István és Herger Csabáné komoly fenntartásaiknak adtak hangot amiatt, hogy az új tankönyv a külső jogtörténet rovására túlzott mértékben fókuszál az intézmény- és dogmatörténetre.²³ Péteri Zoltán több fontos és megszívlelendő kritikái észrevételét tett, de a vállalkozást sokat ígérőnek nevezte.²⁴ Fekete Balázs a jelek szerint pozitívan értékeli tankönyvünket.²⁵

Tankönyvünk fogadtatása a hallgatóság részéről is – a legjobb esetben is – vegyesnek nevezhető. A hallgatók mindenekelőtt sokallják a tananyag, közelebről az általuk nem feltétlenül szükségesnek tartott információk mennyiségét. Hiteles visszajelzések szerint – meglepő módon – sok hallgatót, még jó tanulókat is irritálnak a szövegben

korántsem fukar kézzel adagolt idegen szavak, még a német, a francia, sőt az angol jogi terminus technicusok is, holott ezek hasznossága nehezen vitatható, ráadásul – természetesen – minden esetben megadtuk az idegen szavak és kifejezések magyar megfelelőjét.

Az efféle reakciókat aligha róhatjuk fel a hallgatók „hibájaként”.²⁶ Úgy tűnik, hogy a mai korszellem sajnos nem kedvez a jogtörténeti stúdiumoknak. Míg a XIX. században szinte mindenki egyetértett abban, hogy a jogtörténet és a római jog jelentik a legfontosabb jogi diszciplínákat, mert a jogász a jogtörténetből meríthet a legtöbbit,²⁷ ma ezt már csak kevesen vallják. Sőt neves jogtörténészek egyenesen azt hangoztatják, hogy a jogtörténet és a római jog csak valamiféle hagyománytisztelőt alapján sorolható a jogtudományba, és helyüket valójában sokkal inkább a történettudományban kell keresni.²⁸

A magam részéről nem osztom ezt a szkepticizmust (netán defetista pesszimizmust, nihilizmust?). A jogtörténet meggyőződésem szerint nagyon is hasznos diszciplína, több okból is. Mindenekelőtt alighanem azért, mert a jogászt megtanítja arra, hogy a jelenkori tételes jogra – amely a jogászok többségének tudatát a kelleténél sokkal jobban determinálja – történeti képződményként, ezáltal kritikailag, tehát bizonyos távolságtartással tekintsen. Megtanít arra, hogy a jogász nem utolsósorban a jogtörténet (és persze a római jog) mérlegén, tükrében ítélje meg a tételes jog mindenkori állapotát, pillanatnyi jelenségeit, nemkülönben a tételes jog időről időre szükségszerűen bekövetkező változásait. E változások révén a ma esetleg túlzottan is respektált tételes jogi megoldások előbb-utóbb óhatatlanul a jogtörténet részévé válnak majd, míg elfeledtnek hitt konstrukciók a jogtörténetből, akár a régműltből visszatérnek a jelenbe, és még a jövőnk is alakítani fogják, *nolente volente*.

Nem tudom, ki lehet-e mutatni egzakt módon, hogy a jogtörténeti stúdiumok milyen hatásmechanizmus révén formálják a jogtanulót a historikus képzésben nem részeseülő kollégáinál jobb jogásszá. *Nota bene*, sok gyógyszer esetében az orvostudomány ma sem tud választ adni arra, hogy azok gyógyító hatásukat pontosan milyen mechanizmus révén fejtik ki. Bizhatunk azonban olyan tapasztalt és tekintélyes jogászok, egyben jogtudósok bölcsességében, mint – hogy csak néhány, időben és térben hozzánk közel (vagy viszonylag közel) álló személyiségre utaljak – a mély jogtörténeti és római jogi tudással is felvértezett, Beck Salamon, Nizsalovszky Endre,²⁹ Visky Károly,³⁰ Világhy Miklós,³¹ Boytha György³² és Zlinszky János,³³ akik azon túl, hogy a jó jogásszá válás szempontjából nagyon fontosnak, sőt nélkülözhetetlennek tartották a jogtörténetben és a római jogban való elmélyülést, saját szakmai életútjukkal, az élő jog kimagasló színvonalú gyakorlati művelését is felmutató életművükkel is példásan és tisztelet parancsolóan bizonyították a jogtörténeti és a római jogi műveltség eminens hasznosságát – a gyakorló jogász számára is.

Az újabb jogtörténeti szakirodalmat, akár a monográfiákat, akár a folyóiratokat olvasva könnyen alakulhat ki az a benyomásunk, hogy a jogtörténet valóban haszontalan diszciplína, amely leginkább a jogtörténészek egész életen

át tartó főhivatású szórakozásának és (kedvező esetben) megélhetésének biztosítására alkalmas. Úgy látom, hogy túl nagy súllyal vannak jelen az olyan „mikrológiai”, adott esetben „jogrégészeti” kutatások, amelyek korlátozott relevanciával bíró részletkérdések minuciózus elemzésébe fulladnak, és amelyek sem a jogászok, sem a történészek túlnyomó többségének érdeklődésére *ab ovo* nem tarthatnak számot. E jelenség mögött talán az a paradoxon áll, hogy a jogtörténet és a római jog mint tudománysszakok fejlődése egy idő óta mintha már túljutott volna az észszerű produktivitás határain.³⁴ Emiatt a kutatások egyre inkább öncélúvá válnak. Tudománysszakunk sajátos dekadencia jelenségeként is értelmezhető „túlfejlődése” – afféle „nimia subtilitas” kialakulása – mint objektív jelenség mellett egy kedvezőtlen divatról is beszélhetünk, amely nemcsak széles körben elterjedt szokásokban, hanem adott esetben hivatalos elvárások, pl. egyes országokban irracionálisan magasra srófoltt habilitációs követelmények formájában is testet ölt.

Tapasztalatom szerint ugyanakkor nem valamiféle fatális önmegsemmisítő tendenciával állunk szemben. Nem megalapozott ugyanis az az olykor hallható vélekedés, miszerint a jogtörténészek és a római jogászok azért kénytelenek egyre extravagánsabb³⁵ kutatási irányokat követni, mert a fő csapásirányban már nincs kutatnivaló. A római magánjog sem valamiféle „lerágott csont”, sőt éppen ellenkezőleg, rengeteg probléma vár megoldásra még az intéciók oktatásának szintjén is.³⁶ Évtizedek óta tapasztalom, hogy már az érdeklődő első éves hallgatók számos alkalommal tesznek fel olyan szakmai kérdéseket római jogi szemináriumokon vagy akár repetitóriumon, amelyekre a legterjedelmesebb kézikönyvek alapján sem lehet válaszolni. Amikor a kézikönyvek (római jogból elsősor-

ban a Kaser-féle *Handbuchok*, összehasonlító jogtörténetből a HRG) sem segítenek, akkor persze elsősorban a forrásokhoz kell folyamodni, azok felhasználásához azonban gyakran nélkülözhetetlen a monográfiák és a folyóiratcikkek tanulmányozása. Ám az utóbbiakban sajnálatos módon – a fentiekben ecsetelt korjelenségnek megfelelően – sok esetben csak terméketlen mikrológiával (*sit venia verbo*) találkozunk, így az oktatás során felmerülő kérdésekre gyakran csak hosszas és keserves kutatómunka révén találunk választ.

Bőven van ezért praktikus feladatuk a mai jogtörténészeknek és római jogászoknak is: jelentős mértékben erősíteni kellene a szakirodalomnak azt az igen hézagot, mert elhanyagolt „középső”, mezoszkopikus rétegét, amely a kézikönyvek és a mikrológia közötti „holt tereket” fedné le, avagy fehér foltokat kiküszöbölne ki, részletes és jól fundált háttér (referencia) anyagként szolgálva a jogtörténet és a római jog oktatását. A fehér foltok kiküszöbölésében segítséget jelentene, ha a kutatók komolyabban vennék a tudománynak azt a feladatát, hogy a kutatásnak az egyetemi oktatást is kell szolgálnia (alázattal!), és ehhez képest nem a másokat felülmúló, sőt megszegyenítő (esetleg kirekesztő, netán talmi) csillogás és sziporkázás egyéni ambíciójának kellene prioritást élveznie, ami sokak számára – hiszen nem angyalok, hanem emberek vagyunk – a kutatás fő vonzerejét jelenti.³⁷

Summa summarum, bízom abban, hogy az átdolgozások nyomán remélhetőleg nemcsak formailag, hanem tartalmilag is egyre inkább egyetemi tankönyvvé érlelődő tananyagunk municióként szolgálhat annak a tételnek a bizonyításához, amelyet tankönyvünk mottójául választottunk: *Sine historia caeca est iurisprudentia*.

Jegyzetek

¹ 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet, 4. melléklet.

² A budapesti tudományegyetemen 1948-ban Sarlós Márton mint „tanszéki jogú előadó” kezdte meg az általános jogtörténet kötelező tárgy oktatását, lásd ELTE ÁJK Kari Tanácsi Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: KTJKv.), 1948. október 7., 49. o., elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_AJTK_KARI_1948-49/?pg=48&layout=s. Az ELTE jogi karának általános jogtörténeti tanszékét 1952-ben alapította meg Bolgár Elek akadémikus, aki 1952. szeptember 4-én jelent meg először jogi kari professzorként a kari tanács ülésén, lásd a vonatkozó KTJKv. I. (276.) o. Bolgár Elek a tanszékét 1955 nyarán bekövetkezett haláláig vezette. Rövid ideig tartó működéséhez képest jelentős hatást gyakorolt az új szemléletű stúdium felépítésére.

³ Az általános jogtörténeti tanszék neve Bolgár halálát (1955) követően lett egyetemes (állam- és) jogtörténeti tanszék.

⁴ Horváth Pál: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1974, 328. o.

⁵ Előbb idézett munkája mellett lásd még Horváth Pál: *Bevezetés az összehasonlító jogtörténet alapelemeibe*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1979; uő: *Vergleichende Rechtsgeschichte. Wissenschaftsgeschichte und Methodik* [redigiert von Endre Nizsalovszky], Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

⁶ Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek Emlékkönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. Ugyanebben az évben védte meg Hamza Gábor „Az összehasonlító

módszer és az antik Mediterráneum jogai” című akadémiai doktori értekezését, amelynek címe tükrözi azt az óvatosságot, amely a jog-összehasonlítással kapcsolatban abban az időben a szocialista országokban, így hazánkban is szükséges volt. Mindazonáltal e mű könyv alakban már *Jogösszehasonlítás és antikvitás* címmel jelent meg (Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1985).

⁷ Horváth Pál (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. II. Budapest, 1994.

⁸ Horváth Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet*. I–II. Bp. 1997–1999;

Rácz Lajos (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. I–II, HVG Orac, Budapest, 1998–2002; Kajtár István – Herger Csabáné: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. 4. kiadás, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2013. Eltérést mutat ehhez képest a következő művek címadása: Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): *Általános jogtörténet*. I. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994; Ruzsoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2011.

⁹ 12/2010. (III. 30.) KT. sz. határozat az egységes, osztatlan jogász mesterképzési szak tantervének elfogadásáról, elérhető itt: http://www.ajk.elte.hu/file/KT_hat_100330.pdf

¹⁰ Marton Géza mindenkor szorgalmazta a római jognak a propedeutikus funkciótól való megszabadítását, és ennek megfelelően javasolta a stúdiumnak az I. évről legalább a II. évre, de akár magasabb évfolyamra való áthelyezését, lásd összefoglalóan Szabó Béla: „Ernyedetlen szorgalommal...”. A debreceni tudományegyetem jogászprofesszorai (1914–1949), Debrecen 2014, 359. skk. o. Lásd hasonlóan KTJKv. 1948. aug. 25. 14. (591.) o.

- ¹¹ Megjegyzendő, hogy bizonyos „dehistorizálási” avagy „juridicizálási” tendencia már az 1960-as évek óta érvényesült az EAJT tananyagokban, és amennyire meg tudom ítélni, különösen jelentős erőfeszítéseket tettek ez irányban a rendszerváltozást követően Ruszoly József és Rácz Lajos.
- ¹² Az ókor és a középkor súlyának csökkentése szintén több évtizede folyamatosan napirenden volt, és ezen anyagrészek súlya az EAJT oktatásában fokozatosan csökkent legkésőbb az 1970-es évek óta.
- ¹³ Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 643 o.
- ¹⁴ Vö. Eötvös Loránd: *Az egyetem feladatáról*. Magvető, Budapest, 1985, 24. o.
- ¹⁵ Lásd Kelemen Miklós: *A birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közszolgálat*. Budapest, 2007; Kisteleki Károly: *Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának fejlődése*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2011.
- ¹⁶ Siklósi Iván 2013-ban védte meg PhD-értekezését, amely könyv alakban is megjelent *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban* címmel (ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014).
- ¹⁷ Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. 2. átdolgozott kiadás, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 678 o.
- ¹⁸ Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. 3. javított kiadás, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 680 o.
- ¹⁹ Lásd ennek a determinációnak a leírását Coing nyomán Márkus Eszter vonatkozó fejezetében, in Földi 2016, 599. sk. o.
- ²⁰ Hajdu Lajos – Horváth Pál – Nagy Lászlóné (szerk.): *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba (A feudális jog forrásai)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966; Horváth Pál – Nagyné Szegvári Katalin (szerk.): *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba (Burzsoá források)*. I–II, Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. E nemes hagyományt folytatta Kelemen Miklós a Codex Iustinianus 12. könyvének lefordításával (ELTE ÁJK, Budapest, 2008).
- ²¹ Péteri Zoltán: Történetiség a jogösszehasonlításban. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/4., 213. skk. o.; Fekete B., *Jogi Iránytű*, 2012/4, 65. o. [= http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/Jogi_Iranytu/Jogi_Iranytu_2012_4_Konyvszemle.pdf]; uő: A jogösszehasonlítás magyarországi történetének és alkalmazásának alapkérdései. In Menyhárd Attila – Jakab András (szerk.): *A jog tudománya*. HVG Orac, Budapest, 2015, 440.
- ²² A 21 államtörténeti organogramot Kelemen Miklós és Kisteleki Károly szakmai irányításával Nemes Szilvia és Rigó Balázs állították össze.
- ²³ Kajtár–Hergemé 2013, 9. sk. o.
- ²⁴ Péteri: id. h.
- ²⁵ Fekete: id. h.
- ²⁶ Eszembe jut, hogy elsőéves hallgatóként részt vehettem az ELTE ÁJK munkaértekezletén, amelyre 1977. február elején került sor az ELTE visegrádi üdülőjében. Néhány évfolyamtársammal egyeztetve kritikailag szóvá tettem, hogy az EAJT-jegyzet valósággal hemzseg lexikális adatok tömegétől, így pl. csak a XIV–XVI. századi lengyel jogtörténetből nyolc, név szerint megnevezett státutumról kellett bizonyos konkrét ismeretekkel rendelkezniünk (lásd Horváth Pál [szerk.]: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976, 134, 149. sk., 220, 242. o.), miközben a jogtörténet nagy tendenciáit és az azokat determináló gazdasági és társadalmi tényezőket a jegyzet alig vagy egyáltalán nem ismertette. Ez a nyilvános kritika kimondottan kínossá vált azáltal, hogy a kari értekezleten jelen volt Földesi Tamás élénk tetszésének hangot adva maga is szorgalmazta, hogy a tanszék igyekezzék a hallgatók jogos igényeinek eleget tenni az EAJT oktatása során. A tanszék az értekezleten Nagyné Szegvári Katalin képviselte, aki csak jó néhány évvel később bocsátotta meg nekem ezt a „kellemetlenkedést”. Hal-kan jegyzem meg, hogy hiteles hallgatói visszajelzések szerint ma már nemcsak a lengyel jogtörténet részleteinek (amelyekről már legfeljebb elvétve szólunk), hanem akár az angol jogtörténet legalapvetőbb forrásainak (pl. Magna Carta) bemutatása is nemkívánatosnak számít...
- ²⁷ Az európai jogtudomány művelői a középkor óta hajlamosak voltak arra, hogy keressék azt a panacéát, amelynek révén valaki – a hatályos jogszabályok ismeretén túl – „jó jogásszá” válhat. A glosszások úgy vélték, hogy a *Corpus iuris civilis* alapos tanulmányozásában rejlik a titok, később a bartolisták Bartolus kommentárjaira „esküdtek” (*nemo bonus iurista, nisi bartolista*). A humanisták meg voltak győződve arról, hogy az ókori görög és latin irodalom teljes körű és magas szintű ismerete tesz valakit jó jogásszá (*mos Gallicus*). A XVII–XVIII. században a matematika, főleg a geometria logikus szemléletmódjához fordulás vált prioritássá (*mos geometricus*), elegendő e tekintetben Leibniz és Christian Wolff munkásságára utalni. A XIX. századi historizmus ekként a humanista tradícióhoz való visszatérést jelentett, ám egy magasabb, szintézissel felérő szinten. *Nota bene*, az ókori görög és latin irodalom ismeretét még Joseph Story is alapvető fontosságúnak tartotta a jó jogásszá válásban, lásd Daniel R. Coquillette: „Mourning Venice and Genoa”: Joseph Story, legal education and the ‘lex mercatoria’. In Vito Piergiovanni (ed.): *From ‘lex mercatoria’ to commercial law*. Duncker & Humblot, Berlin, 2005, 25. o. A historizmusnak azonban a XIX. század vége felé leáldozott, és ezzel megszűnt a jogászok hite bármiféle panacéában. A XX. század óta a jó jogásszá válásnak számos, egymással konkuráló kritériuma nyert megfogalmazást (pl. az összehasonlító módszer, a jog gazdasági elemzése), ugyanakkor ismét felértékelődött a jogász dogmatika jelentősége, amelytől Julius Kirchmann (Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft, Springer, Berlin, 1848) is megtagadta a tudomány jellegét. Lásd mindehhez összefoglalóan Sajó András: *Kritikai értekezés a jogtudományról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, passim; Hamza Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1998, 27. skk. o.; Peter Stein: *A római jog Európa történetében*. Osiris, Budapest, 2005, passim; Fekete Balázs: *A modern jogösszehasonlítás paradigmái*. Gondolat, Budapest, 2011, passim.
- ²⁸ Michael Stolleis: *Jogtörténetírás – rekonstrukció, elbeszélés, fikció?* In Menyhárd–Jakab 2015, 745. skk. o. Pessimistán ítéli meg a római jognak a jogtudomány számára való, vagy akár más irányú hasznosságát korunk talán legnagyobb romanistája, Dieter Nörr müncheni professzor is, lásd Dieter Nörr: Sulla utilità e gli svantaggi della storia del diritto per la vita, ovvero: un romanista si sottopone al test di Nietzsche. In Emanuele Stolfi (cur.): *Dieter Nörr e la romanistica tra XX e XXI secolo*. Giappichelli, Torino, 2006, 67. skk. o.
- ²⁹ Vö. Mádl Ferenc: Nizsalovszky Endre. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. II. Budapest, 2001, 129. skk. o.
- ³⁰ Vö. Hamza Gábor: Visky Károly. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. II. Budapest, 2001, 169. skk. o.
- ³¹ Világhy Miklós utolsó évfolyamának hallgatójaként 1977 szeptemberében némi meglepetéssel hallottam tőle az egyik első polgári jogi előadáson, hogy a (jó) jogásszá váláshoz a római jog mellett a középkori és az újkori jogtörténet alapos ismerete is nélkülözhetetlen. Világhy Miklós értékeléséhez lásd legújabban Vékás Lajos: Emlékezés Világhy Miklósról születésének századik évfordulóján. *Jogtudományi Közlöny*, 2016/12., 585. skk. o.
- ³² Vö. Gyertyánfy Péter: Aki vetett minden széllel. *Magyar Szemle*, XXIV/7–8., 2015.
- ³³ Az ügyvédként, alkotmánybíróként, római jogászként, jogtörténész-ként és magánjogászként egyaránt excelláló Zlinszky János különösen sokat tett azért, hogy bizonyítsa a jogtörténet és a római jog gyakorlati hasznosságát. Eletművének impozáns összefoglalását adja utolsó kötete (*A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig*. Szent István Társulat, Budapest, 2013).
- ³⁴ Az a benyomásom, hogy hasonló „túlfejlődésbe” torkollott a humanista jogtudomány a XVI. században, aminek következtében máig hatóan mély árok keletkezett az elméleti és a gyakorló jogászok között. Még inkább kóros elfajulást produkált a XIX. században a *Begriffsjurisprudenz*, ami kiváltotta Jhering éles kritikáját (*Scherz und Ernst in der Jurisprudenz*. Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1884, passim). Érdekességképpen megjegyzem, hogy maguk a humanisták (pl. Guillaume Budé vagy Ulrich Zasius) a glosszát és a kom-

mentárokat tekintették az ókori római jog tiszta forrásaihoz képest kóros elfajulásnak, lásd szemléltetően Stein 2005, 100.

³⁵ Stein 2005, 170. o. kifejezése.

³⁶ Lásd részletesebben Földi András: A római jogi kutatások néhány aktuális kérdéséről. In *Szalay Gyula ünnepi kötet*. Győr, 2010, 167. skk. o. Az e cikkben jelzett kutatási problémák mellett utalhatok pl. az actio iniuriarum aktív legitimációjának szakirodalmi tisztázatlanságára, lásd ezzel kapcsolatban Földi András: Konkurrencia problé-

mák az actio iniuriarum aktív legitimációjának körében, *Acta Jur. et Pol. Szeged.* 76 (2014) [= Ünnepi kötet Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára], 131. skk. o.

³⁷ Természetesen nem tagadható, hogy ilyen irányú törekvések, sőt dicséretes erőfeszítések is vannak. Mégis fájdalmas, hogy Emil Seckel óta senki sem akadt, aki az 1907-es *Handlexikon*nak egy újabb (10.) kiadását elkészítette volna, és hosszasan lehetne sorolni a hasonló példákat.

Stipta István

A jelenkori jogtörténet-tudomány (Értelmezési kísérlet)

A jogtörténet-tudományban gyakran használjuk a „Zeitgeschichte” kifejezést a közelmúlt állam- és jogtörténeti vizsgálódásainak kormeghatározó kereteként. A fogalom azonban nem takar pontos tartalmat, így használata során nem alakult ki egységes álláspont a hazai jogtörténészek között sem. Van, aki a köztörténet-írásban meghonosult (ott is gyakorta változó) kutatási időszakot ért rajta, és vannak jogtörténészek, akik a német jogtörténet-tudományban állandósult értelemben használják. Természetesen az is előfordul, hogy a jelentéstartalmat feltételezettnek, tudottnak véelve, a kategóriát egyszerű tükörfordítással honosítjuk. A fogalomtisztázás igénye ebben az esetben sem csupán elvi kíváncsóság, hiszen a jelenkor pontosabb körének meghatározása összefügg a történettudomány, benne az állam- és jogtörténet időbeli „hatáskörének”, főleg a kutatási terület záró időhatárának kérdésével. A közelmúlt globális történelmi folyamatai, a hazai alkotmányos változások, a történeti hagyományaink alaptörvényi relevanciája és a régi jogintézményeink egy részének rekodifikálása új kihívásokat teremtett a jogtörténet művelői számára is. Az alábbi tanulmány kísérletet tesz a fogalom tartalmának kibontására, egyben felveti *jogi kortörténet*, a *jogtörténeti jelenkor* és a *jelenkori jogtörténet* kifejezések elkülönítésének lehetőségét és az ezzel kapcsolatos tudományos diskurzus igényét.

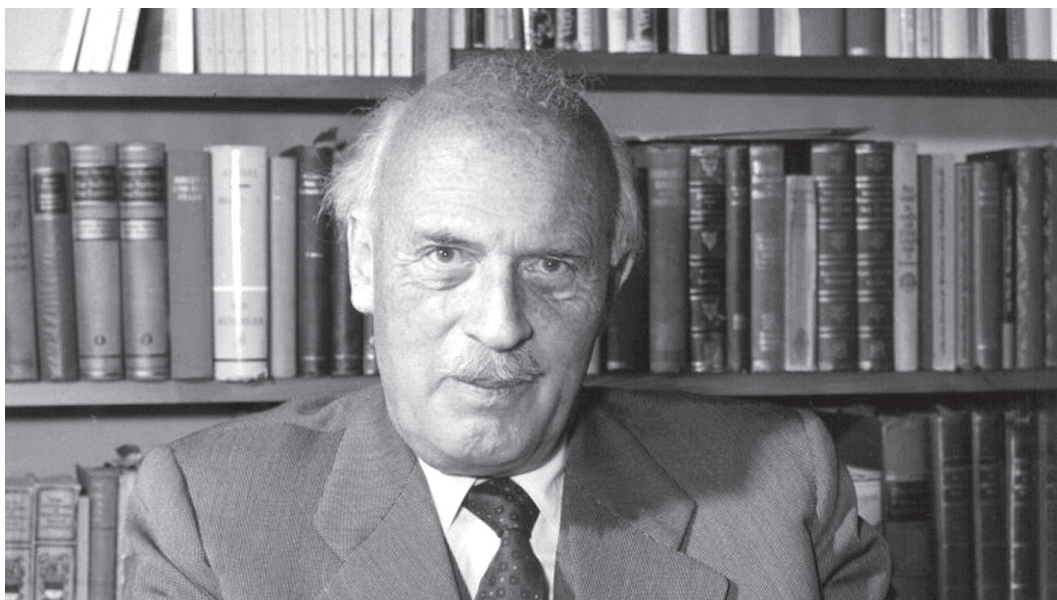
1. A jelenkortörténet (Zeitgeschichte) fogalma, történettudományi előzményei

A német történettudományban az 1940-es évek végén Hans Rothfels munkássága révén vált általánosan ismertté és elfogadottá a „Zeitgeschichte” kifejezés. A jeles német

köztörténész által 1952-ben létrehozott müncheni Institut für Zeitgeschichte forrásszintű válaszokat keresett a nemzetiszocialista időszak nyitott kérdéseire. A későbbi német köztörténetírásban a magyarra leggyakrabban „kortörténet”-ként fordított kormegjelölő időszakot általában három – eltérő módszertani közelítésmódot igénylő – alperiódusra osztották. Az első szakaszt az első világháború végétől 1945-ig számították, a második kronológiai részegység az 1945 és 1989 közötti időszak, míg a harmadik történettudományi vizsgálati szakaszt a rendszerváltás utáni évek története képezi.¹

A kortörténet fogalma viszonylag korán megjelent a magyar történettudományban is. Első komoly elemzését Incze Miklós végezte el, aki úgy foglalt állást, hogy e periódus a legújabb kor legutolsó szakasza, a legújabb kori történelem éppen folyamatban levő, még nem lezárt történeti periódusa. Eltérően a (nyugat)német tudományos felfogástól, arról írt, hogy a „jelenlegi kortörténet” világviszonylatban a második világháború lezárulása után kezdődik, mivel ekkor indultak meg a legújabb, napjainkban is folyamatban levő, lezáratlan történeti folyamatok² Incze alapozó jellegű tudományos interpretációjában különös hangsúlyt kapott a kormeghatározás legfontosabb szempontja, a történeti források hozzáférhetőségének kérdése. Incze szerint éppen azért tekinthetjük az utolsó ötven év történetének feldolgozását kortörténetírásnak (jelenkor-kutatásnak), mert ennek az időszaknak a primer (levéltári) forrásanyaga általában nem áll a történeti kutatás rendelkezésére.³

A tárgykörben született újabb hazai köztörténeti művek többsége a jelenkortörténet (Zeitgeschichte, contemporary history) fogalmán továbbra is a második világháború után kezdődő történeti időszakot érti. Ezzel szemben van olyan értelmezés, miszerint a jelenkortörténet azt a négy és fél évtizedes időtartamot jelenti, amelynek során Magyarország a szovjet befolyási övezethez tartozott: a háború utáni demokratikus átmenet néhány éves időszakát leszámítva e periódus azonos a szovjet típusú berendezkedés hazai történetével. E felfogásban az 1989–90-es rendszerváltás utáni időszak ma még inkább a politikatudomány, a politikai elemzés tereuma.⁴ Vannak olyan hazai szerzők is, akik tágabbra tolják a kronológiai kezdeteket: Sipos Levente a jelenkortörténetet 1918-tól számítja és kutatói szempontból három szakaszra (1918-tól 1945-ig, 1945-től 1990-ig tartó és az 1990 utáni évekre) tagolja.

Hans Rothfels (1891. április 12. – 1976. június 22.)

Standeisky Éva szerint a jelenkortörténet tárgya a „rövid 20. század”, az 1914-től maig tartó periódus, amely a „kommunikatív emlékezet kora, amikor az emlékek még megoszthatóak”.⁵

A köztörténeti irodalmunkban jól tükröződnek a jelenkortörténettel szembeni elvi kételyek és módszertani fenntartások is. A hagyományos történeti szemlélet szerint a közelmúlt nem tekinthető valódi kutatási tárgynak, történeti módszerek szerint feldolgozható időszaknak, hiszen nélkülözniük kell az objektivitást garantáló archivált forrásokat, és hiányzik az elfogulatlan elemzéshez szükséges történelmi távlat is. Ezzel szemben Gecsényi Lajos legendának minősítette azt az állítást, hogy a kortörténetírást a dokumentumok hozzáférhetetlensége nehezíti. A források ma már – kevés kivétellel – kutathatóak. 1989-ben Magyarországon is sor került a „levéltári forradalomra”, hiszen Glatz Ferenc művelődési miniszter 1989 őszén miniszteri rendeletben intézkedett minden 30 évnél régebbi irat felszabadításáról, egyben állampolgári jogként határozta meg a levéltári kutatást. Igaz, e rendelet nem biztosította a szabad kutatás lehetőségét az eredeti forrás helyükön maradt, tehát a külügyi és a belügyminisztériumi forrásokhoz.⁶ Az 1995-ös (többször módosított) levéltári törvény hatalmas mennyiségű, a jelenkortörténet szempontjából alapvető fontosságú állambiztonsági iratanyagot tett szabaddá a kutatók részére. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára a jogtörténet legújabb időszakának kutatásához szükséges alapvető forrásokat is hozzáférhetővé tette. A hiányzó levéltári forrásokat egyébként számos esetben pótolhatja az oral history felhasználása, amely azonban sajátos módszertani megoldásokat igényel.

2. A kortörténet a német jogtörténetírásban

Hivatásunk közelmúlt és jelenkori történetének feldolgozása terén a német nyelvű jogtörténet-tudomány – jogtörténeti tankönyvekben is nyomon követhető – számos megoldást produkált. A mértékadó jogtörténetészek jelentős része, közöttük Adolf Laufs, a jogtörténeti kutatások záró határát a nemzetiszocialista kor vázlatával zárja, tehát a jelenkori időszakot nem tekint a jog- és alkotmánytörténet releváns területének.⁷ A német tudományos jogtörténet másik emblematikus alakja, Bernhard Diestelkamp szaktörténeti tanulmánygyűjteményében már állást foglalt a jelenig érő jogtörténet mellett, és szorgalmazta a jelenkor – társtudományokkal közösen végzett – levéltári szintű feldolgozását. A frankfurti jogtudós az állam- és jogtörténet jelenkori („jüngste Zeitgeschichte”) kutatásait különösen a jog érvényesülésének archivált források alapján történő elemzésére kívánta kiterjeszteni.⁸

Hans Schlosser szintén széles körben ismert tankönyvében már (Grundrisse des Rechts címmel) kitekint a jelenkor időszakára, de csupán tézisszerűen foglalja össze a szocialista (benne az NDK-s jogot). A jelenkor-történeti fejezete egy rövid európai kitekintéssel, az európai közös jog szerepének taglalásával, és egy új európai polgári törvénykönyv megalkotásának víziójával zárul. A mű elmélet-történeti és jogelméleti tartalmú 15. fejezete a 20. századi modern jogtudományról és a jogtörténeti kutatások időbeli határainak elkerülhetetlen – az aktuális jogi kérdéseket is felölelő – kiterjesztéséről szól.⁹

Ulrich Eisenhardt jogtörténeti tankönyvében szintén elemzi a nemzetiszocialista jogot, és válaszol a korabeli tényleges joggyakorlatot is. Ő már bővebb terjedelmet szentel az 1945 és 1949 közötti időszaknak, és viszonylag részletesen mutatja be a két német állam jogának kortör-

ténetét is. A tankönyv a német újraegyesítési folyamat alkotmányjogi és szakágtörténeti elemeit is összefoglalja.¹⁰ Hans Hattenhauer nagy terjedelmű kézikönyvében már megjelenik a „real existierendes sozialistisches Recht” fogalma. A tankönyv a jelenkori jogtörténet figyelmét kiterjeszti az európai integrációs folyamatok részleteire is, jelentős terjedelmet szentelve az egységesülés alkotmányjogi, magán- és büntetőjogi folyamatainak. Herbert Küppert invenciózus művében módszertani megalapozottsággal ír a keleti jog szocializmus bukása utáni helyzetéről. Felveti a posztoszocialista államokat érintő jogi kontinuitás és a jogi megújítás történeti összefüggéseit mint tipikus jelenkor-történeti kérdést. Napjaink alkotmányozási és törvényalkotási folyamatai visszaigazolják mindhárom ajánlott módszerét. Az utóbbi bő két évtized alatt jogalkotóink egyaránt éltek a korábbi jog kiiktatásával (Ersatzlose Streichung), az 1949 előtti jogrend egyes intézményeinek (pl. közigazgatási bíraskodás) restaurációjával (Rückgriff auf vorsozialistisches Recht) és egy új karakterű joganyag megalkotásával (Die Schaffung neuen Rechts).¹¹

Az osztrák jogtörténetben Rudolf Hoke könyvének utolsó előtti fejezetében – jelentős terjedelemben – taglalja az első világháború utáni periódust. Szükségesnek tartotta azt is, hogy a második világháború utáni időszak hatályos jogára kitekintsen. A tankönyv kronológiai íve Ausztria esetében az állami önállóság helyreállításáig, a két Németországot tekintve az újraegyesítésig tart.¹² Wilhelm Braunerder közkedvelt, és Kajtár István által magyarra is lefordított tankönyve végén húsz oldal terjedelemben foglalkozik a hatályos közjogi állapotokkal, majd összefoglalja az Osztrák Köztársaság hatályos alkotmányjogi normáit. A könyv nem használja a Zeitgeschichte kifejezést.¹³

Ugyanő Gerhard Kohllal 2011-ben írt, az osztrák jogtörténet-tudomány helyzetéről szóló munkájában tárgyunk szempontjából is irányadó gondolatokat fogalmazott meg. Hiányolta az 1945 utáni, legújabb alkotmánytörténettel foglalkozó munkákat. Szólt a jogtörténettel szembeni – időközben nálunk is megjelent – komoly szellemi kihívásról, az aktuális napi kérdések történeti magyarázatát igénylő elvárásokról, és a nyilvánosság kényszerítő hatásáról. A jogtörténet képviselői napjainkban már Ausztriában sem háríthatják el a jelenkor kérdéseivel történő foglalkozást.¹⁴ Megállapítja, hogy Lajtán túl is megjelent egy új kutatási irány, a módszerében is sajátos jogi kortörténet, amely „nem csupán a középkor háttérbe szorulásával áll komplementer kapcsolatban, hanem túlnyomórészt a nemzetiszocializmus éveire és annak feldolgozására koncentrált”.¹⁵

Braunerder fájjalja azt is, hogy egyes osztrák jogtörténeteszek az aktuálisnak tartott tematikai súlypontok képzésével, és a társadalmi elfogadottság nyomásának következményeként gyakran aktuális kérdéseket vetítenek vissza a történelembe, ahol ezek ebben a formában ismeretlenek voltak. Az autochton jogtörténeti kérdésfeltevés és kutatás ezzel jelentős teret veszített. A jogtörténet-tudományt komolyan veszélyeztetik azok, akik „a jogtörténeti intézmények jogfejlődése címszóval inkább jogpolitikát művelnek vagy támogatnak”.¹⁶

3. A magyar jogtörténeti irodalom és a jelenkortörténet

Máthé Gábor már 1990-ben utalt rá, hogy a német jogtörténeti jellegű szakkutatás egyre inkább kiterjeszti hatókörét a jelenkor kérdéseire.¹⁷ Ennek ellenére hosszú ideig meghatározó volt az a tankönyv- és szakkönyvírói tendencia, hogy a jogtörténet időhatára legfeljebb 1945-ig terjed. Igaz, sokszor idéztük a történész Eckhart Ferenc szentenciáját, miszerint „Ha a jogtörténet nem tudja a jelen viszonyait a múlttal összekötni, úgy jogrégészetté válik”. De az is igaz, hogy legendás tankönyvében ő is csupán szűk három oldalt írt a Horthy-korszak alkotmánytörténetéről. Ezt a módszert követte Degré Alajos is, aki öt év múlva a magyar alkotmány- és jogtörténetről szóló tankönyvében az alkotmányfejlődés keretében szintén két oldalban foglalta az „ellenforradalom korát” (1919–1944). Munkájában – a korszellemmel egyező ötosztatú történeti korszakolást alkalmazva – a kapitalista kort, egyben az alkotmány-és jogtörténeti munkája időrendi áttekintését 1944-ig zárta.¹⁸

Az egyetemi oktatásban sokáig használatos, Csizmadia Andor szerkesztette tankönyv már részletesen tárgyalja a két világháború közötti időszakot, de ez a munka sem lépte át az 1945-ös korszakhatárt. Ruszoly József az európai jog és alkotmánytörténelem tárgykörében írt könyvében elvi óvatosságot tanúsított a kutatásai záró időhatárai terén. Következtesen képviselt álláspontja volt, hogy a jogtörténet felső korszakhatára a levéltári források szabad hozzáféréseinek függvénye. E munkájában még a két világháború közötti időszakot sem érintette minden esetben, a német fejlődést lezárta 1933-mal, a szovjet jogot nem tárgyalta. A Rácz Lajos által szerkesztett egyetemes állam- és jogtörténet az áttekintést szintén a polgári kor végéig vállalta. A tankönyv ennek ellenére kitekint a Szovjetunió alkotmánytörténetére, és olvasható egy rövid áttekintés – a jelenkortörténethez tartozó – magyar közigazgatási eljárás 1945 utáni fejlődéséről is.¹⁹ A záró történeti időhatárokat tekintve 2015-ös egyetemes tankönyvünk megírásakor hasonló megoldást választott Kajtár István és Herger Csabáné is. A könyv szerzői nem foglaltak állást történeti időhatárokról, az áttekintésük a polgári állam időszakával zárul. Az egyes térségek történetének bemutatásakor találunk 1945 utáni eseményekről szóló utalásokat (pl. prágai tavasz) is. A pécsi jogtörténeti műhely másik ismert műve a magyar tradicionális jogot dolgozta fel, vállalt időhatára 1848, a szerző a jogi modernizációnk későbbi eredményeit a tételes jog előzményeként tekinti.²⁰

A legújabb jogtörténeti tankönyvek már tudatos elhatározás nyomán tárgyalják a legújabb kor állami és jogi intézményeinek történetét. A Horváth Pál szerkesztette *Egyetemes jogtörténet* II. kötete a szocialista állam és jog kérdéseinek, továbbá az európai integráció előtörténetének alapos elemzését vállalta.²¹

A többszerzős *Magyar alkotmánytörténet*²² „A szovjet típusú államberendezkedés Magyarországon 1949–1956” címmel bő terjedelemben foglalkozik jelentőrténettel. A magyar jogtörténetet tárgyaló társkötet a szocialista jog-

ági kodifikációkig követi a hazai jogfejlődést.²³ A Nemzeti Közszolgálati Egyetem állam- és jogtörténeti tankönyve elvi alapvetésében érinti a korszakhatárok módszertani kérdését. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a jogtörténetnek az éppen hatályos jog alkalmazását és megértését is elő kell segítenie. A tankönyv külön fejezetben foglalkozik a Horthy-korszakkal és „A szovjet típusú diktatúra” időszakának alkotmánytörténeti és tételes jogi kérdéseivel, mely fejezetekben alapvetően az ítélkező, igazságtételi attitűd dominál.²⁴ Az ELTE „Összehasonlító jogtörténet” címen megjelent friss tankönyve „Az újkori állam és jogfejlődés néhány aspektusa a XIX. század óta” címen kitekint a napjainkig ható folyamatokra.²⁵

4. Összegzés

A rendszerváltás utáni évek sajátos kihívást teremtettek a jogtörténet-tudomány területén is. Ezek egyike, hogy a tudományos történeti törvénymagyarázat képviselőinek vállalniuk kell a jelenkor vizsgálatát. E feladat csaknem előzmény nélküli, hiszen a jogtörténet hivatásos képviselői a 20. század közepéig lényegében középkorászok voltak. Később felvetődött ugyan az igény a közelebbi korok kutatására, de ez a törekvés – a kutatások politikai korlátozottsága miatt – nem érinthette a jelenkorig tartó folyamatokat. A napjainkig ható tendenciák jogtörténeti elemzését nem háríthatjuk át a köztörténészekre vagy a tételes jogtudomány művelőire. Ehhez azonban szemléletváltásra, biztos módszertani innovációra, a külföldi párhuzamok alapos ismeretére van szükség. Ami a hazai jogtörténeti kutatásokat illeti, a kortörténet belső tartalma terén is differenciált közelítést kellene alkalmaznunk.

A jelenkortörténet általános keretein belül elkülöníthetjük a *jogi kortörténetet*, amely az 1945-től a rendszerváltásig tartó időszak alapvetően levéltári kutatásokra épülő irányzata lehet. Ennek keretében hagyományos

történeti eszközökkel, de a jogi szféra sajátosságait figyelembe véve kutatható a jogalkotás, a jogérvényesítés bő négy évtizedes folyamata. Ebbe a kutatási körbe tarthatna a hiányzó jogtörténeti forrásgyűjtemények kiadása is.

Létjogosultnak tűnik ezen túl a *jogtörténeti jelenkor* tematikai és módszertani megalapozása is. Ennek időhatára szűkebb lehetne, lényegében az 1980-as évek közepétől napjainkig tartó időszak feldolgozásához nyújtana segítséget. E történeti tényfeltárásban nagy szerepe lehetne az oral history módszereinek. Figyelni kellene arra is, hogy ebben a korszakban is más törvényszerűségek érvényesültek az alkotmánytörténetre és a szűkebb értelemben vett jogra. Az előbbi esetben markáns változások történtek, az utóbbinál inkább a kontinuitás jellemző. Végül a napi tapasztalat is azt indokolja, hogy külön kellene tekintenünk a *jelenkori jogtörténetre*, amely olyan, napjainkban különös fontosságú kutatási tárgyra koncentrálna, amelynek hosszú időre visszanyúló történeti előzményei vannak. A múltbeli eredők feltárása nem nélkülözheti a jogtörténeti szaktudást. A történeti alkotmányunk vívmányairól, a Szent Korona-tanról, a kodifikációkról, a közigazgatási bíráskodásról szóló viták tisztázásához ennek keretében járulhatnánk hozzá. Ha nem vállaljuk ezt a feladatot, természetesen elvégzik mások, történészi

felkészültség nélkül, szakmai szempontoktól függetlenül – Pótó János kifejezésével – a „minden narratíva egyenlő” elv jegyében. A hazai jogtörténészek számára ezért is megszívlelendő Ernest Labrousse (Incze Miklós által idézett) véleménye arról, hogy megírhatja-e a történész saját kora történetét. Eszerint „nincs választásunk, ez a történet mindképpen megíródik, és leggyakrabban a történelem ellen íródik meg. Annál inkább a történelem ellen íródik majd, minél jobban tartózkodnak a történészek az ebben való részvételtől.”

Eckhart Ferenc (1885. november 18. – 1957. július 28.)

- ¹ Rothfels, Hans: Zeitgeschichte als Aufgabe. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1, 1953, 1–8. o.; Sandkühler, Thomas: Zeitgeschichte in Deutschland am Ende des 20. Jahrhunderts. In Cornelißen, Christoph (Hrsg.): *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*. Frankfurt/Main, 2004, 114–129. o. Vogler, Günter: Probleme einer Periodisierung der Geschichte. In Goertz, Hans-Jürgen (Hrsg.): *Geschichte. Ein Grundkurs*. Reinbek bei Hamburg, 1998, 253–263. o. Vö. Fehér M. István: Filozófia és kórkritika. *Magyar Tudomány*, 2000, 107. köt. Új folyam 45. köt. 8. sz. 960. o.
- ² Incze Miklós: A kortörténet elvi és módszertani problémái. *Századok*, 1970. (a továbbiakban: Incze 1970) 549. o.
- ³ Incze 1970, 550–551. o.
- ⁴ Incze 549. o.; *Vademecum-Jelenkortörténet Magyarország. Vezérfonal az archívumokhoz, kutatási intézményekhez, könyvtárakhoz, egyesületekhez, múzeumokhoz és emlékhelyekhez*. Szerk. Rainer M. János, M. Topits Judit, Ulrich Mählert. Berlin–Budapest, 2005 (a továbbiakban: *Vademecum-Jelenkortörténet*) 9. o.
- ⁵ Takács Róbert: Jelenkortörténet-írás és a történeti folyóiratok. *Múltunk*, 2009, 4. sz. (a továbbiakban: Takács) 296. o.; Konok Péter: A jelenkortörténet-írás problémái. Kerekasztal-beszélgetés a Politikatörténeti Intézetben. *Múltunk*, 2010, 4. sz. (a továbbiakban: Konok) 173. o.
- ⁶ *Vademecum-Jelenkortörténet* 10. o.; Konok 173. o.
- ⁷ Adolf Laufs: *Rechtsentwicklungen in Deutschland*. 2. Auflage. Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1978.
- ⁸ *Rechtsgeschichte als Zeitgeschichte. Beiträge zur Rechtsgeschichte des 20. Jahrhunderts*. Baden-Baden, 2001, 271. o.
- ⁹ Hans Schlosser: *Neuere europäische Rechtsgeschichte. Privat- und Strafrecht vom Mittelalter bis zur Moderne*. München, C. H. Beck, 2012, 398. o.
- ¹⁰ Ulrich Eisenhardt: *Deutsche Rechtsgeschichte*. 3. überarb. Aufl. München Beck, 1999, 638. o.; Hans Hattenhauer: *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg, Müller Juristischer Verlag, 1992. X, 825. o. Bibliogr.: 779–812. o.
- ¹¹ Herbert Küpper: *Einführung in die Rechtsgeschichte Osteuropas*. (Studien des Instituts für Ostrecht München, 54.) Frankfurt am Main [etc.] Lang, 2005. 709. o.
- ¹² Rudolf Hoke: *Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte*. Wien; Köln; Weimar, Böhlau, 1992, 545. o.
- ¹³ Wilhelm Brauner: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. 10. Auflage. Manz Studienbuch. Wien, 2005, 267–281. o.
- ¹⁴ Wilhelm Brauner – Gerard Kohl: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011 (a továbbiakban: Brauner–Kohl), 13, 16. o.
- ¹⁵ Gernot Hasiba: Die Österreichische Rechtsgeschichte und die Rechtliche Zeitgeschichte. In H. C. Faussner – G. Kocher – H. Valentinisch (ed.): *Die Österreichische Rechtsgeschichte. Standortbestimmungen und Zukunftsperspektiven*. Graz, 1991, 161. o.; Hinrich Rüping: *Anwalts-geschichte als Juristische Zeitgeschichte*. Jubilumsband. 2007, 239–255. o. Vö. Rüping, Hinrich: Az ügyvédség története jogi korszaktörténetként. *Jogtörténeti Szemle*, 3. sz. 2014, 12–18. o.
- ¹⁶ Brauner–Kohl 23. o.
- ¹⁷ Máthé Gábor: Intézménytörténet és jelenkor. [The history of institutions and the present time.] *Jogtörténeti Szemle*, 3. sz. 1990, 103. o.
- ¹⁸ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1946, 438–440. o.; Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Pécs, 1950/1951.
- ¹⁹ Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1972; Ruzsoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged, 2011; Rác Lajos (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. HVG-Orac, Budapest, 2002.
- ²⁰ Kajtár István – Herger Csabáné: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Pécs, 2015; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2009.
- ²¹ *Egyetemes jogtörténet*. II. Szerk. Horváth Pál. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- ²² *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk. Mezey Barna. Budapest, 2003.
- ²³ *Magyar jogtörténet*. Szerk. Mezey Barna. Budapest, 2007.
- ²⁴ *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk. Horváth Attila. NKE, Budapest 2014.
- ²⁵ *Összehasonlító jogtörténet*. Szerk. Földi András. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.

Mezey Barna¹

Börtönügy a jogtörténet tükrében

(európai adaptációk, modellek)

A jogtörténet-tudomány kialakulása óta bizonyos vonatkozásokban a jogtudományok „szolgálóleánya”. Nem egyszerűen a múlt megismerésének eszköze, nem a jogtudományok pusztá propedeutikája, hanem az érvényes jog érvényesülési mechanizmusainak egyik lehetséges értelmezési kerete. A jog köztudomá-

súan történeti jelenség, gyakorlatának valósága megannyi történelmi kötöttségtől terhes. Megérteni, magyarázni a jogalkotói reakciókat, a társadalom fogadókésztségét vagy az ellenhatásokat sokszor csak a történeti képletek megismerésével lehetséges. Ez azonban sokkal több annál, mint egy törvény megalkotásának történetét indoklásokon, esetleg országgyűlési vitákon keresztül ábrázolni vagy a törvénytörzset felülte és hasonlóságokat keresve rácsodálkozni a százados normaszövegekre. A valódi jogtörténet a maga eszközeivel támogatja a jogalkotást és a joggyakorlatot, válaszokat keres a kihívásokra, a maga eszközeivel magyarázza a jelenségek okait, történeti fejlődésünkbe ágyazva okolja meg a lehetséges fejleményeket. E szerep jellegzetességeinek illusztrálását szolgálja az itt következő előadás egy speciális területen, a börtönügy terepében.

1. A jogtörténet-tudomány születése: közjogi harcok

A polgári átalakulás előtt a jog maga volt a történetiség, a 18. századig a maga nyolcszáz esztendő európai keretekben érlelt hagyatékával és ősi előzményeivel. Amikor a tételes jogász érvelt, történeti argumentációval tette azt, amikor jogot alkalmaztak, az ősi magyar jogot vették kézbe, nemritkán az első magyar uralkodó, Szent István akusaira hivatkozva. A jogtörténet a hétköznapi jogának része volt. Ezzel egy időben „jogtörténetet” művelni aligha lehetett, hiszen a joghistória felölelte az egész magyar jogrendszert és fordítva. A joghistória önmagában parttalan fogalom volt. Nem véletlen, hogy a magyar polgári átalakulásig önálló stúdiumként nem jelent meg az egyetemi képzésben sem, tudományos kontúrajai sem alakultak ki, mert határai föloldódtak a tételes jog művelésében. A történeti intézmények a hatályos „hazai jog” (ius patrium) részeként jelentek meg első királyaink törvényeitől a Habsburg pátenstjogig, az országos és helyi szokásjogtól a törvénykezési tradíciókig.²

A magyar rendi álláspont a Habsburg-kormányzattal folytatott közjogi vitájában és politikai harcában az ún. rendi alkotmányra, a magyar nemesség ősi előjogainak rendszerére hivatkozott, mely a történeti jogi elemeket erősítette. Az udvar válaszul megteremtette a maga „udvari jogtörténetírását”, melynek céljával szabta, hogy közjogi viták esetére a kormányzat rendelkezésére tudjon bocsátani megfelelő minőségű, a tradicionális jogot meghivatkozó és idéző érvelést a rendi argumentációval szemben. A politikai viták szolgálatába állított kutatók kronologikus rendbe szedve szerkesztették egybe a magyar közjogtörténet dokumentumait, s állították elő az ellenzéki és a kormányzati érveket. Okleveles forráskutatásnak, elemző tudományos feltárásnak ekkor még nyoma sincs.

A polgári átalakulás felszámolta, átalakította ezt az állapotot. A népképviselőre, parlamentarizmusra, a törvények uralmára támaszkodó új alkotmányos rendszer bár szellemében fenntartotta a történeti alkotmányt, s az alkotmányos jogfolytonosság gyakorlata továbbgörgetett számos alkotmányos és jogi intézményt, a mindennapok érveléséből lassan eltűnt a direkt jogtörténeti hivatkozás. A kibontakozó kodifikáció, a polgári jogrend új törvényei, a jogforrási hierarchia a jogtörténetet az egyetem (1872-től egyetemek) és a jogakadémiák katedráira szorította vissza.³

Egyben új funkciót nyert: értelmezési kereteket adott a jogfejlődésnek, táplálékot a kodifikációnak, alapokat a jogalkotásnak. Miközben a jogértelmezés elképzelhetetlen volt történeti vizsgálat nélkül.⁴

2. Reformkori jellemzők

A nemzetté válás folyamatának egyik jellemző ismertetőjegye lett a nemzeti szimbólumok és a szimbolikus nemzeti üzenetek kialakítása, ezek egyre erősödő publicitása és befolyása a közpolitikán keresztül a szakmai kérdések

megoldására. A nemzetté válás szimbolikus manifesztálódása a büntetés-végrehajtást (a börtönügyet) több vonatkozásban is mélyen érintette.

A nemzetté válás közjogi értelmezésének sarkalatos pontja volt a magyar államnyelv, és ezen belül is a jogi szaknyelv(ek) formálódása és diadalra jutása.⁵ Tudott, hogy a magyar államnyelv csak nehezen törte át a latinság falait. Igaz, a magyar hivatali nyelv és a jogi szaknyelv (különösen a protestáns erdélyi fejedelemség időszakára vonatkozóan⁶) bírt ugyan előzményekkel.⁷ Mindennek ellenére a latin (nem kevésbé a németnek a felvilágosult abszolutizmus egységesítő törekvéseiben játszott szerepe ellenében) a 19. századig megmaradt hivatalos (és jogi) nyelvnék. 1790-ben⁸ vette kezdetét az a folyamat,⁹ melynek eredményeképpen a reformkorban diadalra jutott a hivatalos magyar nyelv.¹⁰ Az 1805:4. tc. hatására¹¹ lassan a vármegyékben,¹² majd az alsó táblán is használni kezdték a magyar nyelvet.¹³ Az üzenetek nyelve 1830-tól, a feliratoké 1840-től, míg a királyi leiratoké 1844-től lett magyar.¹⁴ Ez volt az a közjogi támasz, melynek mentén megújult, részben megteremtődött a magyar jogi szaknyelv.

A nyelvújító és nyelvtisztító törekvések a szó legtágabb értelmében vett politikai és jogi szakszókincsből indultak ki.¹⁵ Ezzel összefüggésben aligha vitatható a jogászság meghatározó szerepe a polgári átalakulásban. Ennek a szerepvállalásnak meghatározó összetevője volt az is, hogy egyfelől a jogász műveltség alapvető feltételeként fogalmazódott meg a rendi (vármegyei és kormányzati) hivatalokba készülő nemesség számára. Lett legyen az egyetemi vagy praktikus felkészülés. Másfelől az államtudományi ismereteket közvetítő, a kormányzat és közigazgatás világában eligazodást nyújtó jogi képzés egy olyan hivatásrend alapjait vetette meg, mely a legalkalmasabb volt a politikai mozgalmak kezelésére, az állam, az alkotmány megreformálására, a haladás előmozdítására. Témánk szempontjából nem tűnik lényegtelennek az sem, hogy a jogtudományi és politikai alapozás a fiatal reformer generációt különlegesen érzékennyé tette az alkotmányos változásokra, érdekeltté a mozgalmakban való részvételle.

Mindezeket tekintetbe véve nincsen semmi különös abban, hogy a jog- és államtudományi műnyelv a politikai vitáknak (is) homlokterébe került, s a Magyar Tudományos Akadémia tevékeny támogatásával néhány évtized alatt szinte teljessé vált.¹⁶ A fenyítőházi mozgalom képviselőinek nevéhez fűződő magyar elméleti alapvetés egyik legnagyobb eredménye volt, hogy kialakult a büntetés-végrehajtás magyar terminológiája. Szerencsés egybeesés, hogy a börtönügyi tudományosság a fogházjavító mozgalomnak köszönhetően a nyelvújítással egy időben zajlott, ami jelentős mértékben megkönnyítette a szakmai nyelvezet kialakítását.

A teljesség jogi szempontú feltétele volt az a folyamat, melynek eredményeként a feudális-rendi joggyakorlatból a társadalmi igényeknek megfelelően kibonthatókká lettek az egyes jogágak. A jogágazatosodást megelőzően hiábavaló elvárás lett volna a kifejezés-használatok elkülönülése, a szakterminusok pontosítása, definíciók rögz-

Eötvös József
(1813. szeptember 3.–1871. február 2.)

zítése, a terminológiai kérdések tisztázása. Közismert, hogy a magyar közjog keretei a rendi alkotmányvédő harcok, másrészt a Habsburg-dinasztia legitimációs törekvéseinek eredményeképpen már a 16–17. századra körvonalazódtak.¹⁷ A büntetőjog jogágazatosodása a 18. században következett be, párhuzamosan a büntető törvénykönyvek megalkotására irányuló szándékokkal.¹⁸ A kereskedelmi jog a 18. és 19. század fordulóján stabilizálódott.¹⁹ Amihez az utolsó pillanatig nem engedte a nemesség közel férközni a reformjogalkotást, az a törvénykezés és a rendi magánjog²⁰ volt, mert ezekben látta befolyásának legfontosabb garanciáit. Így az úri-szék eltörlésére, csakúgy, mint az ősiség felszámolására 1848-ig várni kellett.²¹

A börtönügy fókuszponttá válására (a fenyítőházi mozgalom kibontakozására) 19. századig várni kellett. Magyarországon a 18. században a szabadságvesztés-büntetésnek csupán gyakorlata volt. Elméleti munkásai, a börtönüggyel tudományosan foglalkozók nem akadtak, amit megmagyarázott egyfelől a büntetőjogi jogágazatosodás kései időpontja, de legalább ilyen lényeges volt a tömlöcügy sokszorosan alárendelt szerepe a büntető praxisban. A szabadságérték hiánya, a bűnelkövetőkről vallott, általánosan uralkodó felfogás nemhogy szükségtelené tette az idevágó gondolkodást, de kifejezetten ellene hatott. Ha fel is bukkant olykor egyik-másik munkában a börtön (mint a valóságban létező, igaz, főként a nemtelenekere alkalmazott szankciónem), nem képezte integráns részét a büntető elméletnek. Ezen nem változtatott a Domus Correctoria megnyitása sem; a szegénységgel kapcsolatos – főként rendészeti irányultságú – gondolkodás nem lépte át a dologházakra vonatkozó politikális elképzelések határait.

Pulszky Ferenc
(1814. szeptember 17.–1897. szeptember 9.)

Az áttörés a reformkorban következett be. Most sem szakmai forrásból indult a kezdeményezés, hanem jellemzően politikai kérdésként bukkant fel a tömlöc a magyar politikai közbeszédben. A magyar liberálisok a tömlöcöt mint a régi rend egyik meghatározó szimbólumát kezelték, s annak eltörlését, illetve megjavítását politikai jelzőként tűzték zászlajukra. Így azután a börtönről mint intézményről, illetve mint szankciónemről való gondolkodás erős politikai felhanggal a politikai zóna termékeként került a társadalom elé.²²

Szerb Antal jellemzi úgy az 1832–36-i országgyűlésen baráti társasággá formálódó előkelő származású (Eötvös, Szalay, Kuthy, Pulszky, Henszlmann Lukács és Trefort alkotta) írói kört, a harmincas évek országgyűlési ifjúságát, mint az elmélet és kritika irányába nyitót, a romantikus nemzedék költői lendületét intellektuális keretbe záró „gondolkozó, tanuló, gyűjtő, rendszerező, kultúra-közvetítő nemzedék”-et.²³ Kevés szót veszteget rájuk: mint mondja, kevésbé alkotó, mint inkább elmélkedő, az intellektuális regényben kiteljesedő generáció az övék. Éppen ez az intellektualizmus az, ami Eötvöst és társait a politikai reformok frontjára vezette, s mely lehetővé tette, hogy a nagy átalakulás égető kérdéseit ne pusztán költői hevülettel, hanem szakmai elmélyüléssel legyenek képesek kezelni.

3. A börtönügyi tudományosság megjelenése

Hazai börtönügyi irodalmunk alapjait az a külhonzáró mozgalom rakta le, mely az 19. század első harmadának utazási lázában fogant. A börtönügy magyar úttörői külföldi élményeik hatására vetették papírra elgondolásaikat. Bölöni Farkas Sándor²⁴ észak-amerikai utazásának tanulságait útinaplóba foglalva, mintegy mellékesen tért ki az általa meglátogatott fegyintézetek állapotaira, akárcsak nyugat-európai körútja hatása alatt Szemere Bertalan²⁵. Eötvös Angliából hazatérve fogalmazta meg a *Szegénység Irlandban* című munkáját, melyet hamarosan követett a *Fogházjavítás*. Szemere Bertalan jól ismert műve, az *Utazás külföldön* elkeseredetten szólt tömlöceinkről. 1837-es útja alkalmával volt módja megtekinteni a kontinens legkorszerűbb büntetés-végrehajtási intézeteit. Megfordult Párizs, London, Edinburgh, Glasgow fegyházaiiban, járt a korszerű porosz fegyintézetekben. Párizsban kilenc tömlöcöt és két „táplakot” (hospice-t, szegényházat) látogatott meg. Ő már ennek alapján kísérletezett az intézetek tipizálásával is. Műve kiválóan érzékelteti a magyar börtönügyi terminológia bizonytalanságait és kialakulatlanlanságát: a magyar javítóház, fegyencek dolgozóháza, fog- és fegyház, árestum, tömlöc szavak között nemigen talált megfelelőt elbeszéléséhez. Kénytelen volt a börtönügyi szóhasználat tétovásága folytán szinte szinonimaként váltogatni ezeket. Beszámolt azokról az intézetekről (a vádlottak házáiról), „melyekben a még el nem ítélték tartatnak, s újabb törvények által nem tömlöcznek,

mert ez becstelentető név, hanem csak »házaknak« neveztetnek”. A Maison de depot, a Maison d’arrêt és a Maison de justice az ún. „fenyítéki” fogházaknak volt egyik csoportja. Másikba az elmarasztaltak börtönei soroltattak, a Roquette utcai gyermekintézmény, a Saint-Lazarre a nők és a Sainte-Pélagie a férfiak számára. Franciaország fővárosában nagyobb fegyelmet szentelt azonban az általa „polgári” fogházaknak nevezett intézményeknek, az „adósok börtönének”, az „apai fenyítéket szenvedők” házának és az örültek házának.

A kibontakozó tudományos szakirodalomnak jelentős ösztönzés volt a magyar Tudós Társaság 1839-ben közzétett pályázata: „Határozottassék meg a büntetés értelme és célja; adassanak elő annak biztos elvei, s ezekhez alkalmazható nemei; fejtsék meg, találhat-e köztük helyet a halálbüntetés, és mely esetekben, miképpen és mily sikerrel gyakoroltatott ez a régi és újabb népeknél, különösen

hazánkban.” A pályázati lehetőség megmozgatta a fiatal liberális értelmiség (de legalább ilyen mértékben a tömlöccüggyel hivatalosan foglalkozók) fantáziáját, s a magyar büntetés-végrehajtás tudományának alapműveit köszönhetjük e kiírásnak.

Mint ismeretes, a börtönügyi szakirodalom két irányban bontakozott ki. Néhány mű a nyugat-európai és észak-amerikai börtönrendszerek és fegyintézetek tanulmányozásából eredő tapasztalatokat szűrte le. (Többek között Bölöni Farkas Sándor, Gorove István, Szemere Bertalan, Tóth Lőrinc kezdeti munkái.) Ezek az írások azonban a tünetek jelzésén alig jutottak túl. Amikor szerzőik szembesültek a modern börtönkoncepciók és gyakorlat ismeretében a magyar viszonyokkal, alig voltak képesek többet adni, mint az elretentő kép reprodukcióját. Miután a hazai fogházjavítóknak pozitív tapasztalatok nem állottak rendelkezésre, ezeknek a munkáknak jelentős része kritikai-feltáró jellegű volt. Munkáikban nagyobb részt foglaltak el a feudális állapotok ábrázolásai, mint az új koncepciók kifejtése. De hiszen logikus ez: az új kiépítését meg kell előznie a régi kritikájának.

A lassan bontakozó tudományosság a politikai propaganda hatására országos mozgalommá szélesedett. A fogházjavítók politikai szempontból a tömlöcöt, mint a rendi társadalom jelképét, szakmai okokból pedig a feudális tömlöccüggy gyakorlatát és mindennapi kereteit tagadták. Optimisták voltak, lelkesek, vadonatújat követeltek minden kérdésben. Szekfű Gyula írta róluk értékelésében: „Mivel az akkori viszonyokat az emberi méltóság szempontjából tűrhetetlennek látták, sok vonatkozásban tabula rasa-t akartak.”²⁶ S ezzel kezdetét vette a nagy adaptációs kísérlet. Vajon

a magyar jogász társadalom, a tudomány művelői és a gyakorlati szakemberek képesek lesznek-e elfogadtatni napnyugat modern eszmerendszerét és meghonosítani a korszerűbb gyakorlatokat a büntetés-végrehajtási praxisban? Jellemző megközelítésük, hogy a megcélzott modernizációt új alapokra kell építeni, a börtönügy kérdését ezért szinte tisztán szellemi oldalról közelítették meg. A nyugati modellek alapján vázolták fel elképzeléseiket, törekedve a tökéletes modell realizálására. Politikusok voltak, reformerek, társadalmi gondolkodók, nem pedig tömlöcfelügyelők, rendőrök, kapitányok, kriminológusok. Ez segített abban, hogy magyar talajba plántálják a nyugati eszméket: A szerzők kisebb-nagyobb tapasztalataikat összekapcsolták a „nyugati” modellek ismertetésével, apróbb javaslatokat téve a hazai végrehajtás mikéntjére. A szakmai vitában lényegében csak a hallgató szisztéma és a magánrezsím hazai hívei törtek lándzsát – külhoni

Bölöni Farkas Sándor
(1795. január 15.–1842. február 2.)

munkák ellenérveit ismételve. Ennek ellenére e mozgalom eredménye lett jó néhány új elv meggyökereztetése hazánkban, miként a munkáltatás általános elfogadása és kötelezése, a szabadságvesztés-büntetés megtisztítása a dehonesztáló hatásoktól, a börtönfunkciók szétválasztása, a rezsimek megismertetése, a fogvatartottak bizonyos osztályozása, a rabjogok korlátozott tárgyalása. A fogházjavítók állást foglaltak a rabsegélyezés mellett, s új, egészséges börtönök építéséért szálltak síkra, a legmodernebb megoldások és a börtönügy legújabb eredményeinek figyelembevételével.

A büntetés-végrehajtás hosszú 19. századában jelentek meg az első átfogó rendelkezések, törvényi szabályozási kísérletek, börtönrendeletek, végrehajtási szabályok, házsabályok. Az 1792.²⁷, illetve 1795. évi²⁸ büntetőkódex-tervezet néven közismert munkálat büntetési rendszere a carcer két fokozata mellett már a domus correctoria (javítóház, dologház) alkalmazását is tervbe vette. 1843-ban újabb törvénykönyvjavaslat született, ezúttal a büntető törvénykönyv szerkezetéből kiemelt önálló börtönügyi törvény. Ez a plánum, ahogyan Pulszky Ferenc²⁹ följegyezte emlékirataiban: az összes elérhető európai büntető törvénykönyv és börtön szabály áttanulmányozásával megszületett büntető anyagi javaslat és börtönügyi plánum Európa „csúcsmínőségű” jogalkotási terméke lett. Igazi, eszmei munka volt, mely nem az adott feltételekből indult ki, hanem a tisztán megfogalmazott princípiumokból, a világ leghaladóbb tanaiból és elvi tanításaiból. Ennélfogva a törvényjavaslat konzisztens, logikusan felépített, világos mű lett. Előkészítése során folytatták le az első összefüggő és részletes vitát a börtönrendszerről. A hosszú elvi polémia eredményeként az előkészítő deputatio és az országgyűlés is a magányrendszer mellett tette le a voksot. Mint ismeretes, ez lett veszte is: a pénzügyi lehetőségek számbavétele után a lényegesen drágább magányrendszerű építkezésekre nem látott lehetőséget a felsőtábla, s így előbb csak mintabörtön felállítására redukálta a tervet, utóbb a kancellária ugyanerre hivatkozva mellőzte a törvény továbbterjesztését szentesítésre. Ezt követően a forradalmi események és a szabadságharc fontosabb kérdésekre koncentráltó irányítása elterelte a figyelmet a börtönügy szabályozásáról.

A magyar reformkor, az 1848-as forradalmi mozgalom az európai liberalizmus hatása alatt érlelték a polgári átalakulás magyar modelljét.³⁰ A börtönviszonyokban ugyan alapvető fordulatot nem hoztak, a Deák Ferenc

igazságügy-miniszter által kibocsátott börtönügyi rendelet azonban már a modern polgári börtönügy jogi szabályozásának előképét rajzolta meg.³¹ Az önkényuralom állama pedig nemcsak a diktatórikus módszerekkel, a magyar szuverenitás megvonásával, hanem a magyar kereskedelmi és magánjog korszerűsítésével, modern büntetőjogi elvek intézményesítésével is jellemezhető. Ebben az időszakban vált általános büntetési nemmé hazánkban a szabadságvesztés-büntetés, és ennek megfelelően ekkor épültek fel a magyar börtönügy alappilléreit jelentő országos fegyintézetek is.

4. Viszonyítások

Az a folyamat, melyben a magyar börtönügyi tudományosság megszületett, jellemző formája volt a kelet-közép-európai államok jogfejlődésének, a szélső nemzeti létből következő ciklikus megújulásoknak és modernizációs minták adaptációjának. Ahogyan kereszténnyé váló magyar államiségünk 11. századi történetében a latin

kultúrkör alkotmányos, művelődési, politikai, diplomáciai és jogi intézményeinek átvétele szervezett rendben történt, úgy ismétlődött meg ez a szerveződés évszázadról évszázadra. Nyugat-Európa „keleti peremén” (Szűcs Jenő) „aránytalanul nagyobb szerep jutott a »felülről« való átrendezésnek, mint a strukturák kiforrásának eredeti színterein”. Ez a társadalomreformáló „irány” végül is mindmáig fennmaradt; e régió államainak, a „perifériának” (Kulcsár Kálmán) mindennapos politikai feladata a modernizáció. A modernizáció lényege „annak az ellentmondásnak a feloldása, mely a centrum-társadalmak történetileg szervesen kibontakozott fejlődésének jelenségeiből következő kihívások, és a periféria-társadalmak szerves fejlődését megbontó és eltérítő,

a centrumból fakadó kihívásokra adandó válaszkényszerűk között kialakult”. Így azután a felzárkózási kísérleteknek a középkortól a felvilágosult abszolútizmuson keresztül a polgári átalakulásig nagy szerepe volt a keleti „peremzóna” (Kosáry Domokos) életében. A jogtörténetnek a modernizációs folyamatok támogatásában mulhatatlan szerepe van, hiszen a jogi emlékezet fenntartásával, a tudományosság, a gyakorlati tudások, a processusok, a technikák őrzésével, gondozásával és alkalmas helyzetben történt felidézésével lényeges minőségi biztosítókat nyújthat a jogrendszer alakítói számára.³²

Deák Ferenc
(1803. október 17.–1876. január 28.)

A magyar börtönügy története a sikeres harmonizációs folyamatoknak, a modernizáció érdekében folytatott heroikus küzdelmeknek a története. A joganyag tanúsága szerint a jogszabályokban időről időre a korszerű európai szellemiséget és jogi szabályozást befogadó magyar börtönügy mindenkor feladata volt a technikai feltételek hozzáigazítása a magyar börtönügyi tudomány és a jogalkotás által közvetített követelményekhez. Ezt a feladatát rendre elvégezte. Így történt a reformkorban is.

A német-osztrák közvetítéssel Magyarorszáig is eljutó (amszterdami) fenyítőházi alapmodell mintája alapján Szempcen nyílt meg az első országos intézet, mely akár forrása és kiindulópontja is lehetett volna a magyar börtönügyi megújulásnak. 1770-ben gróf Eszterházy Ferenc magyar kancellár adományának köszönhetően 1772-ben Szempcen megnyílt egy valóban korszerű, (legalábbis alapító dokumentumai szerint) európai léptékkal mérve is modern fenyítőház. A Domus Correctoria, az amszterdami és északnémet dologházak eszméjét magyar talajba ültető elképzelés terméke volt, ám a délnémet-osztrák szűrőn közvetített szemlélettel. Ez pedig már a kezdet kezdetén tudomásul vette az intézet feltöltését kriminális elemekkel, ami a feudális társadalomban egyet jelentett a tömlőcviszonyok beszívargásával és a „becsületesség karakter” elvesztésével. Hiába a munkára alapozott, lelki gondozással egybekötött egészséges ellátásra, egészségügyi gondoskodásra épülő koncepció: a halálbüntetésről kegyelemből életfogytiglani szabadságvesztésre változtatott büntetésüket töltő, az osztrák tartományokból Magyarországra „exportált”, súlyos bűnelkövetők adták meg az intézet fő hangsúlyait. Ez, és a felvilágosult abszolútizmus feudális felfogása érvényesült abban a döntésben is, melynek eredményeként 1780-ban az intézetet Tallósra telepítették, az addigi árvaház helyébe, egy nedves, hovatovább lakhatatlan, javíthatatlannak ítélt rozgó épületbe. A továbbköltöztetés szinte már törvény-

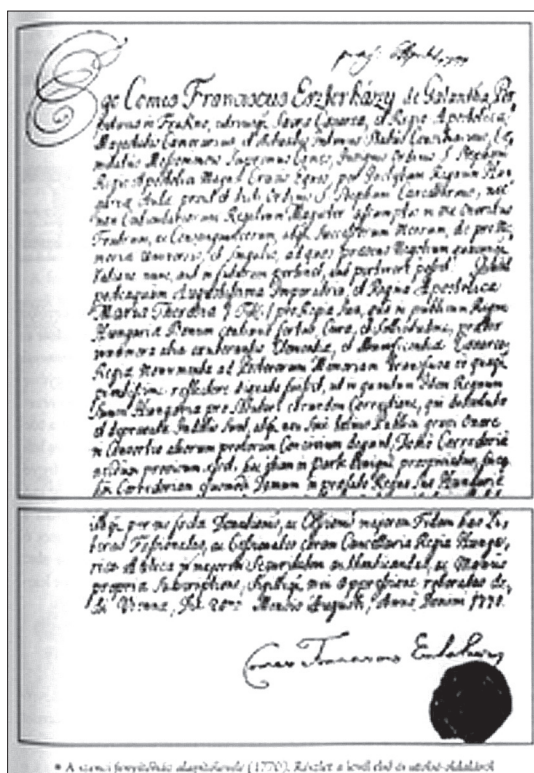
szerű: a szegedi vár fogadja be 1785 és 1831 között a javítóházat. Az eredeti koncepció már eltűnt, helyébe a kazamaták mocska és levegőtlenége jellemezte tömlőcviszony lépett.

5. Jogharmonizáció – jogmodernizáció

Az európai fejlődés és a magyar harmonizáció kérdéskörét vizsgálva, évezredes történeti tapasztalat birtokában állítható: ebben a folyamatban a politikai elitnek, az államvezetések mindenkor egyik legkézenfekvőbb eszköze volt a jog a modernizáció sikeres végrehajtásában. Aligha tévedünk tehát, ha úgy fogalmazunk, a büntetés-végrehajtási jog fejlődése organikus kapcsolatban állt a modernizációs erőfeszítésekkel.

A modernizáció a 19. század börtönügyének vonatkozásában két nagy területen fogalmazott meg döntő kihívásokat és körvonalazott lényeges feladatokat. A felzárkózás, a világ (de főleg Európa) haladó eszméihez mindenekelőtt a jogi szabályozás harmonizációját igényelte. A szabályozás körüli viták, a kibocsátott rendelkezések, majd törvényi rendezések előbb-utóbb kiváltották a büntetés-végrehajtás technikai feltételrendszerének kimunkálását is. Kezdetben a két modernizációs pálya története egymástól függetlenül alakult: az uralkodói akarat és az országgyűlés reformlendülete leginkább a jogalkotásban fejeződött ki, a börtönügy feltételrendszere csak utóbb, a szabályozásnak megfelelően alakult ki.

Szinte már közhelyszámba menő tapasztalat, hogy az adaptációs technikák ismerete és rutinszerű alkalmazása alapvető feltétele a sikeres modernizációs akcióknak. A sikerességhez elengedhetetlen a történeti „környezet” ismerete, az alapok és a feltételek összegzése, az általános jogfelfogás

Szempcei fenyítőház alapítólevele

Tallósi fenyítőház

hez elengedhetetlen a történeti „környezet” ismerete, az alapok és a feltételek összegzése, az általános jogfelfogás

értelmezése, a társadalom vélekedésének megismerése és figyelembevétel, az ellenható tényezők számbavétele. S mivel a hazai jogtudósok és professzorok főként a hazai jog rendszerezésével és magyarázatával voltak elfoglalva, s mivel a modernizációs interpretáció korszakában, az európai centrumhoz történő fölzárkózás liberális lendületében főszerepet az adaptáció játszott, a politikai szakjogászok túlnyomó fölányba kerültek a jogbölcseletet képviselőkkel szemben. A jogtörténetnek pedig megint csak a régi feladat jutott: azt vizsgálni, hogy a kodifikációs folyamatban megtestesülő politikai-jogi akarat milyen mélységig volt képes eljuttatni a jogi praxisba a szándékot, hogyan realizálódott a jogalkotói intenció.

Rövid távon mondhatnánk: vajmi kevéssé. A politikai események, az alkotmányos átalakulás diétabeli küzdelmei, az új politikai irányok vetélkedése, a megnyílt távlatok, majd a szabadságharc elterelte a figyelmet a börtönügy immáron kevésbé lényegesnek tűnő kérdéséről. Ahogyan a politikai mozgalom igényei keltették fel az érdeklődést a tömlőcállapotok reformja iránt, ugyanúgy a politikai figyelem változásai miatt fordult el az érdeklődés a témától. Ennek eredményeként, a sikertelen törvényjavaslat elbukását követően lekerült napirendről a börtönügyi tematika. S nem csak a jogalkotásban, de a büntetés-végrehajtás technikai feltételeinek kialakításában is megállt az idő. Néhány kisebb helyi (vármegyei) kezdeményezést leszámítva a negyvenes évek hagyatéka a 18. századi tömlőrendszer továbbélése a kiegyezés korára; az országos fegyintézet hiánya, a börtönállapotok elmaradottsága.

Miután az 1848/49. évi szabadságharc leverése után bevezetett diktatórikus kormányzat a magyar közigazgatást és igazságszolgáltatást osztrák belügyként tekintette, osztrák közigazgatás, osztrák mintájú börtönrendtartások jellemezték a korszakot. Az 1852. évi osztrák Strafgesetz és annak kísérő rendeletei a legközvetlenebb, legdirektebb "jogharmonizációt" valósították meg: Magyarországon életbe léptették az osztrák büntető jogszabályokat. Az 1852. évi Strafgesetz az osztrák büntetőjogban az 1803. évi büntetőtörvény óta amúgy polgárjogot nyert szabadságvesztést a halálbüntetés mellett fő büntetési nemé tette. Az osztrák kormányzatnak azonban szembe kellett néznie azzal a helyzettel, hogy Ausztriával ellentétben, ahol a fegyintézetek és dologházak átfogó, az egész országra kiterjedő hálózata funkcionált, Magyarországon ennek halvány nyomait sem lehetett felfedezni. A vármegyei és városi tömlőhálózat jellemezte a magyar börtönügyet. A Habsburg-kormányzatnak most kellett tehát bepótolnia a korábbi tétlenség keletkeztette hiányt évszázados mulasztást pótolva néhány esztendő alatt létrehozni legalább az országos fegyintézetek hálózatát. Így jött létre a jelentős számában még a 21. században is működő hálózat: Illaván, Lipótváron, Vácott, Munkácson, Márianosztrán, Nagyenyeden, Szamosújvári, Lepoglava és Zágráb fegyházai.³³

Az új magyarországi fegyházak egy kivétellel korábbi, más célú, úgynevezett egyetemes intézet keretein belül létesültek. Az általánosság tette hasonlatossá a tébolyda, az árvaház, a kollégium, a kolostor, a kaszárnya és a börtön formai külsőségét: az elzártágot, a fegyelmet, a szabályozottságot. Egy pillanatnyi kétely sem merült fel a börtönügyi kormányzatban a helyes megoldást illetően: már nem működő egyetemes intézmények falai közé telepíteni a börtönt. Az osztrák börtönügyben egyenesen alapvető elv szintjére emelkedett az egyházakkal és rendekkel kialakított szerződéses kapcsolat a büntetés-végrehajtásban. S ez a kényszerű architekturális szemlélet, benne a technikai hagyatékkal és a kényszerű rezsimmal örökségül maradt a kiegyezési kormányzatra.

*

Ilyen tapasztalatok után, ha a magyar alkotmánytörténetet és/vagy jogtörténetet kutató, előadó egyetemi tanár szembe találkozik a nagy kérdéssel: hol is a jogtörténet-tudomány helye, s mi a funkciója (úgy a tudományok rendszerében, mint a jogászképzés rendszerében, körvonalazódik a válasz. A jogtudomány jogtörténetet valahová a történettudományok és a jogtudományok határmezsgyéjére helyezte. Oda, ahol a 20. századi első felének állapotait jellemezve így írt Degré Alajos, amikor úgy fogalmazott, hogy „*az eseményeket, az életet néző történészek és a jogszabályokat kutató jogászok... mint két ellenséges tábor álltak szemben egymással. Jobb esetben csipkedték egymást, rosszabb esetben tudományt sem vettek egymásról. Köztük mind szélesebb lett a hasadék. Egészséges viták a problémák tisztázására nem indultak.*”³⁴ Eckhart Ferenc jogtörténetről adott meghatározása szerint jog és történelem nem szétválasztható kategóriák. „*A jogtörténet egyrészt valamely nép jogi biográfiája, másrészt az általa alkotott jogrend története, ami nem biografikus, hanem rendszerező anyag; mindkettő legalább olyan fontos a történetírás, mint a jogtudomány számára.*”³⁵ Eckhart ezzel a kéznívéliséggel sokat tett a jogászok, jogtörténészek és történészek ösztömbékítéséért. A történelemtudomány szövetsége pedig, melynek nagyköveteként a történész Eckhart a jogtörténet-tudományt művelte, esélyt adott a racionális együttműködésre, s arra a következtetésre vezetett, hogy a jogtörténet csak interdiszciplinárisan művelhető. A jogtörténésznek egyszerre kell állnia a történettudomány pozitívista feltáráselemző és a tételes jogtudományok realista-racionalista elvárásainak hatása alatt. Képviselői többnyire történettudományt is művelő jogászok és jogi problémákat is kutató történészek. Ezzel a municiószerű felvértezéssel képesek arra, hogy a jogtörténeti jelenségnek azon intézményeihez (azok szabályozásához, kodifikálásához, hatásmechanizmusának felderítéséhez) adalékokkal és a tételes jogot művelők számára tanácsokkal, magyarázatokkal szolgáljanak.

Jegyzetek

- ¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452
- ² Csizmadia Andor: A magyar állam- és jogtörténet-tudomány. In Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1975, 31. o.
- ³ Degré Alajos: A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2004, 19. o.
- ⁴ Mezey Barna: A jogtörténet oktatása a budapesti jogi karon. In *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. Szerk. Takács Péter. ELTE Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest 2003, 78. o.
- ⁵ Hönich Henrik: Nyelv és nemzeti közösség viszonyrendszerének néhány aspektusa egy 18. század végi hanyatláskonceptió tükrében. *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon*. Országgyűlési hivatala, Budapest, 2013, 261. o.
- ⁶ Márki Sándor: *A magyar, mint államnyelv 1607-től 1711-ig*. Ifj. Klein Mórnál, Arad, 1879, 27. o.
- ⁷ Szép Beáta: Adalékok a magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéhez. *Magyar Nyelvőr*, 2009, 133. évf. 3. sz. 310. o. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1333/133305.pdf>
- ⁸ 1790:16.tc. hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.
- ⁹ Vö. 1792:7.tc a magyar nyelv tanításáról és használatáról.
- ¹⁰ Novák Barnabás Nyelvpolitika a jogi szaknyelv tükrében. In *A nyelvújítás, mint nyelvpolitikai aktus*. Szerk. Kassai Ilona. Pécsi Nyelvtudományi Doktori iskola, Pécs, 2013, 67. o.
- ¹¹ 1805:4.tc a magyar nyelv használatáról.
- ¹² Csákány Béla: Jogi szaknyelv – jogi köznyelv. *Korunk*, 1972/10. 1469. o.
- ¹³ Vö. Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975, 216–217. o.
- ¹⁴ 1844:2. tc. a magyar nyelv és nemzetiségről.
- ¹⁵ Nyomárkay István. Nyelvújítások Közép-Európában a 19. században. Kísérlet az anyanyelvi terminológiák kialakítására a közép-európai nyelvekben. *Magyar Nyelvőr*, 2007, 131. évf. 2. sz. 186. o.
- ¹⁶ Vö. *Törvénytudományi műszótár*: Közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság. Pesten, 1843, 1847² Eggenberger J. és Fia Acad. Könyv-árusnál.
- ¹⁷ David, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 59. skk. o.
- ¹⁸ Bónis György: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. 44. o.
- ¹⁹ Horváth Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Rejtjel, Budapest, 2005, 113. o.
- ²⁰ Homoki Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Jatepress, Szeged, 2004, 19. o.
- ²¹ 1848:11. tc. azon ügyekről, melyek eddig a földesúri hatóságok által intéztettek és 1848:15. tc. az ősiség eltörléséről.
- ²² Mezey Barna: *A magyar polgári büntetőügy kezdetei*. Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 13. o.
- ²³ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978⁶ 343–344. o.
- ²⁴ Bölöni Farkas Sándor: Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában 1834*. Cluj, 1935, Ifj. Tilsch János, kiadása
- ²⁵ Szemere Bertalan: Szemere Bertalan: *Utazás külföldön*. Buda-Pest, 1840, A Magyar Királyi Egyetem Betűjével. I–II.
- ²⁶ Szekfü Gyula: *Forradalom után*. Cserépfalvi, Budapest, 1947, 19. o.
- ²⁷ Fayer László: *Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok Anyaggyűjteménye*. IV. k. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895.
- ²⁸ Hajdú Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntető-kódex tervezet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- ²⁹ Pulszky Ferencz Életem és korom. Ráth, Budapest, 1880–1882.
- ³⁰ Finkey Ferenc: *A büntetőügy haladása az utolsó száz év alatt*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930, 18. o.
- ³¹ MNL OL H 69. 1. kútfő 96 tétel a. 2. d. ff.1-5.
- ³² Vö. Kosáry Domokos: Az európai fejlődési modell és Magyarország. In *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1987, 9. o. és Szücs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, 1983, 10–11. o.
- ³³ Mezey 1995, 75. o.
- ³⁴ Degré Alajos: *A magyar jogtörténetírás a Horthy-korban*. A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei 1969. 1–2. sz. 91. o.
- ³⁵ Eckhart Ferenc: Jog- és alkotmánytörténet. In *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Budapest, 1931, 272. o.

I. A jogtörténet kettős élethez vezet

A jogtörténet (historia juris, histoire du droit, storia del diritto, legal history, historie práva, istorija prava, jog történelem... stb.), mint ahogy már neve is mutatja, egyszerre két tudományos diszciplínához tartozik: a jogtudományhoz és a történelemtudományhoz. Azaz egy olyan interdiszciplináris tudomány családjába tartozik, amit jogászok és történészek, mindenekezlőtt azonban különösen képzett és specializált jogtörténészek művelnek. A jogtörténet lehorgonyozása ezért mindkét anyadiszciplínában szükséges és természetes, így semmi esetre sem szabad kizárólag és egyoldalúan a kettő közül az egyiket elsajátítani. Ez szükségszerűen a kutatási távlatnak mindkét szövege jövő tudományág egyikére történő szűküléséhez vezetne – nem is beszélve arról, hogy ekkor mindig csak a jogtörténet anyagának részaspektusait ragadnák ki és kutatnák. A hiteles, jogtörténetileg orientált módszerek

Werner Ogris

A jogtörténet mint tantárgy pozíciójáról, feladatairól és jelentéséről¹

Fordította: Mireisz Tímea²

és kérdésfeltevések szükségesek ahhoz, hogy a jog és a történelem között olyan diskurzust lehessen fenntartani, amely mindkét tudomány számára gyümölcsöző. Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy a *historia iuris* ingája egyedi esetben és személyes hajlam alapján és/vagy

az adott alkalom függvényében teljesen és gyakran elég messzire kilenghessen az egyik vagy a másik irányba: a szigorú dogma- és intéstitúciótörténet egyik oldaláról mintegy az eszme- és tudománytörténeten át a gazdaság- és társadalomtörténet másik oldaláig. Viszont mindig azon alkotóelemekről és hatóerőkről kell szólnia, amelyek a mindenkori jogrendszer karakterisztikus jellegét adják. Ehhez hozzátartozik a kérdés, amit természetesen csak nemrég ismertek el, a jog kikényszerítésének és elfogadásának fokát illetően.³ Összefoglalva mintegy azt is mondhatjuk: a jogtörténet feladata az, hogy a világnézeti, szociális, gazdasági és egyéb politikai „hajtóerőket” felderítse, amely a jog továbbfejlesztéséhez mint minden társadalom életfeltételeit meghatározó rendszerhez vezet, és amelyben egy kultúra mindenkori értékviszonyai visszatükröződnek. Fő célja tehát röviden a különböző történelmi és jelenkori jogok magyarázata és megértése.

A jog- és történelemtudományhoz való tartozása a *historia iurist* kettős léthez vezet, ami mindkét életterület követelményeinek, az ismereteinek és gondolkodási kategóriáinak egyaránt megfelel, ugyanakkor mindkettő módszerének önállóságát megóvjá. Ez nem mindig könnyű és alkalmanként a jogtörténet két szék közé esik, vagy ha úgy tetszik, két tűz közé kerül. Mialatt a jogdogmatikusokat (sokszor a jogtörténeti célkitűzések és hatások egyértelmű félreismerése miatt) gyakran szíves örömet hibáztatják a jogtudományi eszköztár elégtelen alkalmazása miatt, addig a történelmi oldalt éppen e miatt a jogtudományba való gyökerezés miatt feddik meg. Kritizálják, hogy a jogtörténet jogi rendszerfogalmakat és fogalomképzést használ, amellyel a történelmi események csak hiányosan foghatók át, és hogy ezenfelül nem vagy nem kielégítően veszi figyelembe a jogfejlődés jogon kívüli (vagyis a politikai-katonai, társadalmi-gazdasági vagy szellemi-kulturális) alapjait és feltételeit. Ezen különböző nézőpontokból alakult ki pár évtizeddel ezelőtt egy módszertani vita, ami lényegében ma megoldódott. Egyik oldalról egy együttérző jogtörténész sem fogja a történelmi élet sokszínűségét és az egymásba fonódó fejlődésmenetet az újkori jogi fogalmak és rendszerképzések prokrutészi ágyába erőltetni; másrészt a történelmi oldal kész arra, hogy jellegét és jogosultságait illetően elismerje a specifikus jogtörténeti kérdésfeltevéseket, módszereket és megoldási kísérleteket. A jogtörténet mindig feltételezett egy specifikus, a mindenkori választott témának vagy a meghatározott feladatnak megfelelő, és ahhoz megállapítandó olyan jogi fogalmat, ami a legcélszerűbbnek tűnik, hogy a konkrét kérdésfeltevést kidolgozzák és megoldják.⁴

Ezt itt mindenekelőtt tisztáznunk szükséges! A jogtörténetnek mint olyannak elviekben nincsenek „természetes” időbeli és térbeli határai. Közel álló gyakorlati okokból persze itt nem lehet és nem kell beszélni a világjogtörténetről, amely ugyanolyan értékes és vonzó lehet,⁵ sokkal inkább az európairól. Ezen anélkül, hogy ezt (az alig megoldható) problémát közelebbről megvizsgáljunk, Eurázsia azon részét kell érteni, amelynek kultúrája eredetileg a görög-római ókor talaján keletkezett, és mindenekelőtt a kereszténység, később a felvilágosodás és a természetjog által sajátos formáláson ment keresztül. Itt szintén

helytálló, hogy egy (össz-) európai jogtörténetnek ugyan kétségtelenül van létjogosultsága és feladata, de – szintén könnyen belátható gyakorlati megfontolásból – korlátozások és strukturálás nélkül nem lehet észszerűen művelni, legalábbis nem az (itt tárgyalt) oktatási területen. Az anyag sokaságát ezért az átláthatóság és az uralhatóság kedvéért több szaktudományágra osztották fel, mondhatni azért, hogy ne essen szét. Mindenekelőtt az ókori jogtörténet, figyelemmel forrásai, nyelve(i) és módszere sajátosságára, önálló szakterületté fejlődött, ami persze ma az oktatási intézmények képzésében már alig képvisel említésre méltó mennyiséget. Ami tehát „megmaradt”, az a Római Birodalomtól (majdnem) a jelenkorig terjedő időszak, melynél három nagy részterület keletkezett: a római kor (Római Birodalom és továbbélése); a kánonjog kora (egyházjog az egyházi jogtörténettel együtt); a germán kor (a mindenkori egységes jog a természetjoggal együtt stb.).

Ez a hármas felosztás, ahogy az a „*Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*” ZRG-ben megnyilvánul⁶ – a régebbi megközelítések sérelme nélkül – lényegében a XIX. század (a történeti iskola) produktuma. Megtalálható volt és azóta is megtalálható a legtöbb európai jogi kar tananyagában, persze mindegyikben nagyon különböző jelleggel, összeállításban és súlyozással. Vitathatatlanul és biztossággal legtöbbször a római jog jelenik meg; a kánonjog a világ legtöbb karán, még ha csak választható tárgyként is, de jelen van, és/vagy egy általános tárgyban az „egyházjogban (beleértve az állami egyház jogot)” vagy a „Jog és vallásban” vagy hasonlóban tűnik fel.

Problemátikus azonban annak a helyzete, amit a német nyelvű térségben német jognak vagy német jogtörténetnek hívnak vagy hívtak.⁷ Az elnevezéssel eredetileg semmi mást nem jelöltek, mint azt, ami a római jogba és az egyházjogba nem értendő vagy a helyi jogba tartozik. Ennek feleltek meg vagy felelnek meg még ma is más államokban a mindenkori nemzeti jogtörténetek, mintegy a lengyel, a szlovák, a magyar, az osztrák stb.⁸ Ezt a nemzeti *historiae iurist* egészítette ki és egészíti ki gyakran egy általános jogtörténet, ami tovább tágitja ezt, és nagyobb összefüggéseket és általános érvényű alapstruktúrákat igyekszik szemléltetni. Ma úgy tűnik nekem, hogy helyükbe vagy melléjük egy speciális európai kapcsolatokhoz igazított jogtörténetnek kell lépnie.⁹ Ehhez következő lépés a megfontolás.

II. Európai dimenzió

Ma mindenki Európáról és az integrációról beszél. Európa már nemcsak látomás és utópia, mint a múltban, hanem valóság és gyakorlat a jelenben és remélhetőleg a jövőben is (minden nehézség ellenére, ami ebben a fejlődés- és integrációs folyamatban lezajlott). Kézenfekvő emiatt, hogy a jogtörténeti kutatás és tanítás is tágabb értelemben foglalkozzon Európa jogtörténetével és szűkebb értelemben az európai integrációval. Természetesen Európa jogtörténetével már eddig is foglalkoztunk, mivel néhány intézmény per se Európa-szerte érvénnyel bírt. Gondoljunk csak a Szent Római Birodalomra, a birodalmi udvari

tanácsra és a Legfelsőbb Birodalmi Törvényszékre (Reichskammergericht),¹⁰ az egyházszakadásra és a harmincéves háborúra a vesztfáliai békével együtt vagy a bécsi kongresszusra. Az európai integrációs folyamat is különböző előadások témája volt és témája most is, mind a jogtörténet keretében, mind az európai jog sokszínű tanítási ajánlatában. Mégis úgy tűnik számomra, hogy röviden az következik ebből, amit talán európai jogi kultúraként hátrózhathunk meg.

Európai jogi kultúra. Létezik ilyen? Úgy gondolom: igen. Biztos persze az, hogy az európai jogi kultúra nem az EU szinte már sok ezer oldalt felölelő normáiban nyilvánul meg, hanem történelmileg megnövekedett alkotórészekben és értékekben. Ez Európából nehezen felismerhető, mivel itt az öreg kontinensen legtöbbször nem látni a fától az erdőt. Ha azonban az Európán kívüli országban, az Egyesült Államok középnyugati részében például, Japánban vagy Kínában, annál kevésbé a buddhista vagy arab térségben a mindenkori jogi oktatást és/vagy a mindenkori joggyakorlatot tanulnánk és tapasztalnánk meg, akkor tisztán látszana, hogy az európai jogrendszerek, legalábbis a kontinentális Európa, mint egy jellegzetes és – minden nemzeti sajátosságnál – kívülről is meglehetősen homogénnek tűnő kultúra-kiválóságként tűnik fel. Habár természetesen ezen a területen is a mindenféle jogi recepciók sok különbséget elmostak, mégis egyre jelentősebb lett kívülről Európa jogi kultúrája, profilja és kontúrja.

Itt vegyünk sorra néhány alkotórészt, amelyekről azt gondolom, hogy ezek összejátszásában és/vagy ellenjátékában az európai jogfejlődés döntően jelentős és meghatározó volt. Elsősorban áll az ókori hagyaték, különösen Görögorszáé és a római jogé. Említeném továbbá a (különösen latin) kereszténységet, melyhez később csatlakozott a természetjog és a felvilágosodás. Megemlítendő és meggondolandó továbbá: a monarchia és rendi kötelek; a földesúr (uraság) és jobbágy (szolgák) kölcsönhatásukban; a feudum és a bürokrácia; az egyén elismerése és az alapvető jogszabályok alkalmazása az igények és jogok érvényesítésére; abszolutizmus és konstrukcionalizmus; a begyepesedett rendszer és a revolúció; centralizmus és föderalizmus; államigazgatás és (autonóm) igazgatás; kodifikáció és dekodifikáció, és sok más egyéb. Mindenekelőtt azonban úgy tűnik számomra, hogy a demokratikus jogállam egy mélységesen európai örökség és eredeti európai vívmány, amelyet az egykori keleti blokk államai is elfogadtak éppen, és amelyet a harmadik világ sok fiatal állama is több-kevesebb – legtöbbször sajnos kevesebb – sikerrel „exportált” és „exportál”. Aki ezt az államformát elismeri, nem veszi át a történelmet? Alapjogok, hatalmi ágak szétválasztása, választási jog, kisebbségvédelem, alapjogi-közigazgatási igazságszolgáltatás: ezeket mind csak történelmükön keresztül lehet teljes dimenziójukban befogadni és megérteni. Nem szabad elfelejteni a nyugati egyetemeket sem, amelyek szaklogikához és szisztematikához orientálódó módon tanították és tanítják a jogot, milyen sokban és meghatározóan hozzájárultak annak a fejlődéséhez, amit ma európai jogi kultúrának nevezünk (nevezhetünk).

Mindazonáltal magától értetődően, ha nem is feleslegesen, rögzítenünk szükséges: mindezen alkotóelemek-

nek nemcsak pozitív oldala van, sok tekintetben tévútra, vakvágányra, kerülőútra jutottak, és nemritkán hozzájárultak a negatív jogfejlődéshez. A jogtörténethez persze hozzátartozik, mint az érem másik oldala, a jogellenesség története. Ezt is felelősségteljes bánásmóddal szükséges figyelembe venni Európa történetével. Mindenesetre Európa története egy sor modellt tart készen, amely mindenképpen, persze *mutatis mutandis* a jövőbeli európai rendszerbe, a jövőbeli európai jogrendszerbe illeszthető vagy illeszthető lehet. Egy kifizetődő és fontos feladat, amelyre a jogtörténet kiemelkedő jelentőséggel hivatott és jogosult.

III. A *historia iuris* mint tantárgy

Következzen pár szó és elgondolás arról, amit a jogtörténet az egyetemi oktatásban tantárgyként nyújtani képes (és amit nem). E minőségében a *historia iuris* mindekelőtt a jogi karokon honosodott meg, és a leendő jogászok számára bír jelentőséggel; viszont rendelkezésre áll és rendelkezésre kell állnia minden más felsőfokú tanulmány, különösen a történelmi és egyéb társadalomtudományok számára is. Természetesen itt most nem lehet szó arról, hogy konkrét javaslatokat fogalmazzunk meg a tárgy különböző tantervekbe történő beépítésére és/vagy a jogtörténeti előadás és vizsga működésének kialakítására. Reális módon nem szabad túl magasra helyezni a mércét a tanulmányokat folytató fiatalokkal szemben, sem túl nagy reményeket táplálni az ötlet közvetlen átültetésére. Mégsem szabad azonban lemondani róla. Szeretnék ezért egész egyszerűen pár érvelést a tárgy érdekében összeállítani, milyenek bizonyult és milyen sikereket ért el a dolgoz az egyetemi hétköznapiakban.

A tudományban és a tanulmányokban többféle okból éppen a joganyag robbanásszerű növekedését éljük meg, és ezáltal együttesen a jogtudomány diverzifikálódását és specializációját, amely néha már szinte atomizálást ér el. Szeretik ezt a folyamatot okolni és eltűnődni azon, vajon tényleg szükséges és célszerű-e minden különleges területet a tananyagba beépíteni, és nem kellene inkább csak választható tárgy formájában vagy hasonlóban lenniük. Ezt a fejlődést azonban nem lehet megakadályozni vagy egyáltalán érvénytelené tenni. Úgy gondolom, hogy a jogtörténet nagy és jelentős feladat előtt áll. Feladata – esetleg a jogfilozófia mellett –, hogy kidolgozhassa és bemutathassa a nagy összefüggéseket. A *historia iuris* különös mértékben hivatott és alkalmas arra, hogy a megnövekedett jogrendszerrel mintegy légi felvételt, *bird's eyes view-t* készítsen, és a jogfejlődés sokrétű irányzatairól és ellenirányzatairól, mellékvágányairól és kerülőútajairól, korlátairól és zsákutcáiról áttekintést adjon, melyet a pozitív jogtan érthető módon nem tud nyújtani.

Azt gondolom továbbá, hogy a jogtörténet, amely *per definitionem* (történeti) jog-összehasonlítást is végez, didaktikai-pedagógiai szempontból elsősorban arra hivatott, hogy ballasztól és pozitívjogi részletek kényszerétől mentesen bizonyos alampintákat kínáljon fel különböző jogkérdésekre.

Megemlítek pár egyszerű példát úgy, mint a *Kauf bricht (oder bricht nicht) Miete*¹¹ tételt vagy a jóhiszemű tulajdonszerzés megengedhetősége, illetve kizárása meghatározott ingók esetén a híres jogi közmondás, *Hand wahre Hand*¹² után.

Végezetül még egy pont, ami különösen fontosnak és megszívlelendőnek tűnik: amennyiben a jogtörténet nyomon követi a jogrendszer(ek) változásait a történelem során, akkor ebben a mértékben arra is hivatott, hogy rámutasson bármely jogváltozás veszélyeire és kockázataira. Határozottan szembe kell szállnia azzal a hittel, voltaképpen babonával, hogy a jogrendszer fejlődése egyúttal automatikusan, mindig a tökéletesség magasabb fokához vezet, és hogy az egyszer elértet a fennmaradás garanciájával ruházzák fel. Az eset épp az ellenkezője: sem idő, sem jogrendszer nem mentes az ellentmondásoktól és a visszaeséstől (annak lehetőségétől). Ehhez a *historia iuris* könnyen szolgált szemléltetőeszközt: *fuert exempla, sunt exempla!* Ezért minden jogász generációt – függetlenül attól, hogy még képzést folytat, vagy már hivatását gyakorolja – fel kell hívni arra, hogy a jog mindenkor optimális formájáért küzdjön. Különösen érvényes ez a modern jogállam európai jellegére. A jogállamnak és alkotóelemeinek állandó gondozásra, védelemre és javításra van szüksége. Ha úgy tetszik, a jogállam még csak nem is egy állapot, hanem állandó továbbképzés, igazítás és egyeztetés folyamata a mindenkori politikai adottságokkal és igényekkel.¹³ A tapasztalatok azt mutatják, hogy a jogállam minden időben veszélyben volt és van. Ez a veszély ma

nem annyira fenyeget drasztikus alkotmányos megdöntéssel, mint ahogyan azt az előző évszázadban fájdalmasan kellett megtapasztalnunk; sokkal inkább fenyeget az alapvető jogelvek fokozatos aláaknázásával, lépésről lépésre történő aláadásával, szándékos vagy gondatlan megvetésével. Még a ma egyre gyakrabban megállapításra szoruló jogalkotói szándék is – hogy sok életterületet (minél pontosabban) szabályozzon anélkül, hogy a szabályokat ezt követően mereven végrehajtaná – a jogállami gondolatok aláadását szemlélteti. A sérelmek listáját még tovább sorolhatnám.

IV. *Conditio humana*

Ezt a védőbeszédet, amelyet még könnyen tovább lehetne fejtegetni, gyarapítani és elmélyíteni, ideiglenesen le kell zárunk. Remélem, sikerült világossá tenni, hogy véleményem szerint a jogtörténetet általában véve az európai jogi kultúra és különösen az Európai Unió megformálásában és továbbképzésében jelentős szerep illeti. Amennyiben a jogtörténet hozzá tud járulni, hogy a *conditio iuris* kontinensünkön olyan alakot öltjön, amely az európai együttélésnek emberhez méltó arculatot kölcsönöz a *conditio humana* igazi értelmében, akkor célja több mint beteljesültnek mondható. Ebben az értelemben jut közelebb kis tanulmányom is a mottóhoz, amit ezen ünnepi kötet kiadója a tanulmányok elejére tett: „*Auf der Suche nach Lebensqualität*” (az életminőség keresése).

Jegyzetek

¹ ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID ID: 0000-0002-5463-2236

² In Arkadiusz Wudarski (szerk.): *Az életminőség keresése. Nemzetközi tanulmányok*. Frankfurt–Chestochowa–Osnabrück, Akademia im. Jana Długosza w Czeszochowie, 2014, 672–679. o.

³ Vgl. W. Ogris: *Rechtsakzeptanz und Normdurchsetzung in der Geschichte*. In *Výmozite 'nost' práva v podmienkach Slovenskej republiky, Nadácia profesora Karola Planka*. Erste Karol Plank-Gedenktage, Bratislava 2003, 37–47. o.

⁴ Vgl. Th. Olechowski: *Rechtsgeschichte*. 3. Auflage, Manz Verlag, Wien, 2010, 15–18. o.; H. Schlosser: *Rechtsgeschichte*. In Th. Olechowski – R. Gamauf (Hrsg.): *Rechtsgeschichte – Römisches Recht. Studienwörterbuch*. 2. Auflage, Manz Verlag, Wien, 2010, 384. o. f., mit Literaturhinweisen. Bemerkungen zu Stellung und Aufgaben der Rechtsgeschichte in Forschung und Lehre finden sich in den Einführungskapiteln der meisten Lehrbücher, so z. B. bei: K. Kroeschell, *Deutsche Rechtsgeschichte Band I (bis 1250)*, 13. Auflage, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien 2008, 1. o. ff.

⁵ Im Rahmen des Max Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte in Frankfurt am Main ist eine Weltrechtsgeschichte in Arbeit oder zumindestens in Planung mehr ganz up to date, aber durchaus noch lesenswert: W. Seagle: *Weltgeschichte des Rechts*. (Titel der Originalausgabe „The Quest for Law”, aus dem Englischen übertragen von H. Thile-Fredersdorf). 3. Auflage, C. H. Beck Verlag, München/Berlin 1967, passim, vgl. meine Anzeige, in: ZRG GA 87 (1970), 532. o. f.

⁶ Zur Geschichte und Bedeutung der ZRG vgl. W. Ogris: Zum Erscheinen von Band 125 der Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. ZRG GA 125. (2008), XXXI–XLVIII. o.

⁷ Vgl. K. Luig, *Deutsches Privatrecht*. In *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (Hrsg.) A. Cordes, H. Lück, D. Werkmüller, Chr. Bertelsmeier-Kierst, Erich Schmidt Verlag, Berlin (HRG) I, Sp. 993–1003; A. Cordes, *Deutsches Recht*, ebenda, Sp. 1003–1007.

⁸ Die Rechtsgermanistik hat sich bedauerlicherweise dieses Themas bisher, soweit ich sehe, kaum angenommen.

⁹ Vgl. H. Hattenbauer: *Europäische Rechtsgeschichte* (Ius Communitatis). 4. Auflage, C. F. Müller Verlag, Karlsruhe, 2004; passim; R. C. van Caeneghem: *Legal History. A European Perspective*. The Hambledon Press, London/Rio Grande, Ohio, USA, 1991, passim; ders., *An Historical Introduction to Western Constitutional Law*, University Press, Cambridge, 1995, mit reichen Literaturhinweisen (international und national) 296–318. o.; U. Wesel: *Geschichte des Rechts: Von den Frühformen bis zur Gegenwart*. 3. Auflage, C. H. Beck Verlag, München 2006, passim; ders., *Geschichte des Rechts in Europa: Von den Griechen bis zum Vertrag von Lissabon*, C. H. Verlag, München, 2010, passim; H. Schlosser, *Neuere Europäische Rechtsgeschichte: Privat- und Strafrecht vom Mittelalter bis zur Moderne*, C. H. Beck Verlag, München, 2012, passim.

¹⁰ Über die europäischen Höchstgerichte in Geschichte und Gegenwart vgl. neuerdings: A. Wiffels, C. H. (Remco) van Rhee (Hrg.), *European Supreme Courts. A Portrait through History*. Third Millennium Publishers Limited, London 2013, passim.

¹¹ Vgl. I. Luig: *Kauf bricht nicht Miete*. HRG II, Sp. 1679 f.

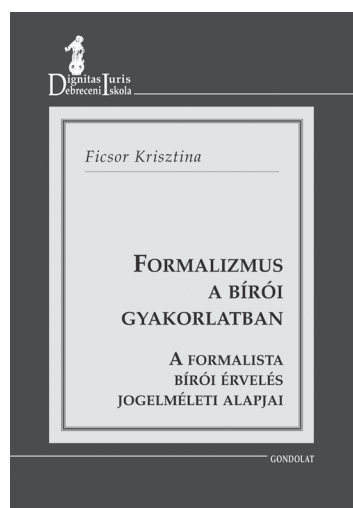
¹² Vgl. W. Ogris: *Hand wahre Hand*. HRG I, Sp. 698–702.

¹³ Vgl. W. Ogris: *Der Rechtsstaat – eine Einführung*. In G. Máthé – W. Ogris (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie auf dem Weg zum Rechtsstaat?* Kiadja a Magyar Közlöny Lap, Budapest / Wien 2010, 15–32. o.

A Gondolat Kiadó könyvajánlata

FICSOR KRISZTINA

Formalizmus a bírói gyakorlatban – A formalista bírói érvelés jogelméleti alapjai

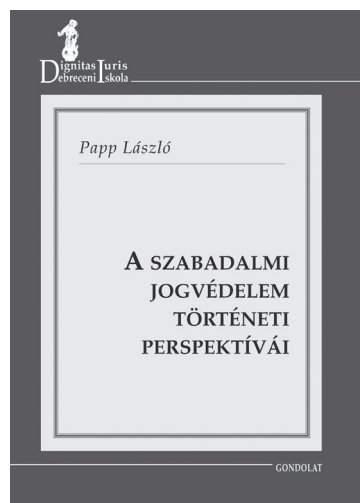
A jogelméleti vizsgálódások egyik legvitatottabb témája, hogy miképpen igazolhatóak, miképpen támaszthatók alá a bírói döntések. Ezzel a kérdéssel az ügyvezetett ítélkezéseméleti munkák foglalkoznak. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy alkotmányos demokráciákban a bírói ítélkezéssel szemben alapvető elvi követelmények fogalmazódnak meg. A bírának kötelezettsége, hogy döntéseiket, jogi állításait racionális igazolással lássák el, megfelelő jogi érvekkel és indokokkal támaszszák alá. Az ítélkezéseméleti írásokban vitatott, hogy melyek lehetnek azok az érvek és indokok, amelyek helyes jogi döntéseket alátámaszthatnak. Kérdéses, hogyan kezelje a bíró az olyan helyzeteket, amelyekben a jogi norma szövegéből következő döntés esetleg méltánytalan, igazságtalan vagy ésszerűtlen döntéshez vezetne, ha a norma szövegén túli releváns körülményeket vagy elveket is mérlegre tenne. Megteheti-e a bíró, hogy a jogszabály szövegével ellentétes döntést hoz erkölcsi, igazságossági, ésszerűségi szempontokra támaszkodva? Ezekre a bírói gyakorlatban is gyakran előforduló problémákra ad választ a formalizmus normatív elmélete, amelynek elemzésére, kritikai vizsgálatára e könyv vállalkozik.

A formalizmus határozott választ ad a helyes bírói döntés alapjainak problémájára, e könyv célkitűzése pedig, hogy a formalizmus téziseinek, elméleti hátterének bemutatásával gyümölcsöző szakmai vita kialakulását ösztönözze a bírói döntéshozatal problémáiról, megoldási lehetőségeiről.

212 oldal, 2950 Ft
ISBN 978 963 693 619 8

PAPP LÁSZLÓ

A szabadalmi jogvédelem történeti perspektívái

A szellemi alkotások védelme a társadalom és a jog olyan központi problémája, melyre statikus válasz, megoldás nehezen adható. Az ember alkotó, szellemi tevékenységének a védelme a civilizációs fejlődéssel egyidős, s egyúttal szorosan összefügg a technikai fejlődéssel.

A tudomány és technika rohamos fejlődése újabb kihívások elé állította és állítja a jogalkotót és jogalkalmazót egyaránt, melynek folytán a jogtudomány egy percre sem lélegezhet fel a megoldandó problémák terhe alatt. A szerző a szellemi alkotások területén belül a szabadalmi jogra fókuszál és történeti megközelítést alkalmazva mutatja be a hazai modern szabadalmi jog kialakulását és főbb eredményeit a második világháború végéig. A megrajzolt fejlődési ív olyan jogi, technika- és gazdaságtörténeti összefüggésekre világít rá, amelyek nemcsak a szabályozástörténet iránt érdeklődőknek, hanem más tudományterület képviselőinek is hasznos ismeretekkel szolgálhat.

284 oldal, 3500 Ft
ISBN 978 963 693 639 6

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Elemér, PhD, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Földi András**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék; **Horváth Attila**, PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Máthé Gábor**, CSc, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Mezey Barna**, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Mireisz Tímea**, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Stipta István**, CSc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szabó Béla**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szabó István**, PhD, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

E számunk megjelenését a Nemzeti Közszerzői Egyetem támogatja

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy a losonczy.eszter@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A Tanulmány, Műhely, Előadások, Disputa című rovatokban megjelenő cikkekhez, tanulmányokhoz rövid, kb. 1200–1800 leütés terjedelmű **összefoglalót kérünk német nyelven.**

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

MÁTHÉ, Gábor – Rechtsgeschichte – Rechtskultur	1
BALOGH, Elemér – Dogmatische Grundfragen der Strafrechtsgeschichte. Systematische Versuche in der frühen ungarischen Strafrechtskodifikation	3
SZABÓ, Béla – Rechtsgeschichte – Kulturgeschichte	12
SZABÓ, István – Öffentlich-rechtliche Überlieferungen und Rechtsgeschichte	23
HORVÁTH, Attila – Rechtsgeschichtliche Fragen der Zeit der Diktatur nach sowjetischem Muster	30
FÖLDI, András – Vergleichende Rechtsgeschichte: ein methodischer Versuch	32
STIPTA, István – Zeitgenössische Rechtsgeschichtswissenschaft	36
MEZEY, Barna – Gefängnissache in der Spiegel der Rechtsgeschichte (europäische Adaptionen, Muster)	40
OGRIS, Werner – Über Stellung, Aufgaben und Bedeutung der Rechtsgeschichte als Studienfach (Dolmetscherin: MIREISZ, Tímea)	47

Auf der Titelseite: Imre Hajnik

(Pest, am 5. April 1840 – Budapest, am 3. August 1902)

Rechtshistoriker, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Begründer der wissenschaftlichen ungarischen Rechtsgeschichtsschreibung. Er spielte eine herausragende Rolle in Erarbeitung der Methodik der ungarischen Rechtsgeschichte

Rechts geschichtliche Rundschau

Diese Publikation ist durch die Unterstützung von NKE erschienen.

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna

Redakteurin: Dr. Losonczy Eszter

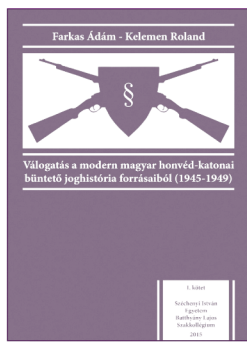

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

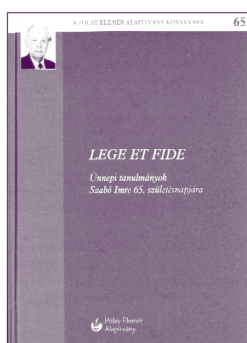

VÁLOGATÁS A MODERN MAGYAR HONVÉD-KATONAI BÜNTETŐ JOGHISTÓRIA FORRÁSAIBÓL (1945–1949)

Szerkesztette: Farkas Ádám, Kelemen Roland

A kötetben a szerkesztők folytatva a korábbi – 1867 és 1945 közötti időszakra irányuló – gyűjtő és válogató munkájukat, egy olyan időszak katonai büntetőjogi forrásait tették egy helyen elérhetővé az érdeklődők és kutatók számára, amelynek mélyreható elemzése és pártatlan újraértelmezése még ma is vár magára Magyarországon. A szerkesztők a korábbi munkamódszert követve a közölt források felhasználásának, értelmezésének segítéséhez bevezető tanulmányt építettek a kötetbe. Kelemen Roland „Erőterek szorításában... A magyar katonai büntetőjog és igazságszolgáltatás a megtorló-számonekérő jogintézmények árnyékában (1945–1949)” című bevezető tanulmánya közölt források rendszerszintű színvonalával kíván tehát segítséget nyújtani a Tisztelt Olvasónak, abban a reményben, hogy nemcsak a kutatókat, de az érdeklődőket is továbbgondolásra ösztönzi.

ISBN: 978-963-12-3311-7, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Széchenyi István Egyetem Batthyány Lajos Szakkollégium, 2015, 198 o.

LEGE ET FIDE ÜNNEPI TANULMÁNYOK SZABÓ IMRE 65. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Szerkesztette: Gellén Klára, Görög Márta

„Az egyetemi ember hagyományosan kétféle habitussal kell, hogy rendelkezzen: tudósi, kutatói és az ennek talaján álló, ennek gyümölcséből osztogató oktatói habitusból. Van, aki inkább tudós típus, aki inkább a kutatásban leli örömet és mutat fel szép eredményeket; s van, aki inkább pedagógus, aki tudásának átadását tekinti talán némileg fontosabb küldetésének. Ez az a kettős alap, amire hagyományosan ráépült, társult hozzá egy nem mindenki által vállalt, és nagyon különböző intenzitással gyakorolt harmadik komponens: az egyetem belső életét, személyi és tárgyi struktúráját mozgató vezetői tevékenység. Az ünnepelt, Szabó Imre kollégánk derekasan és fényes érdemeket felmutatva gyakorolta ezt a manapság olyannyira fontos részterületet. Mert a modern egyetem igazi nagyüzemé lett: költségvetését, társadalmi feladatvállalását, bonyolult és egyre sokrétűbbé váló belső szerkezetét tekintve egyaránt. Bizony, a mai egyetem már nagyon más ahhoz képest, ahová még mi jártunk hallgatóként. A mai egyetemnek, azon belül is egy jogi fakultásnak hovatovább önmagát kell finanszíroznia, egyszersmind megfelelnie az oktatáspolitikai magas elvárásainak, minőségi követelményeinek. Társul mindehhez a régi rossz örökség, hogy a legtehetségesebb, legtöbbször hivatott hallgatóinknak csak mérsékelt tud az egyetemi pálya anyagiakban is vonzó perspektívát nyújtani. Ilyen körülmények között vezetni tanszéket, egy egész kart: elismerésre méltó teljesítmény, s köszönet jár érte” (Balogh Elemér: Előszó, avagy a perjog dicsérete).

ISBN: 978-615-5411-44-1, Iurisperitua Kiadó, 2016, 707 o.

NATIO EST SEMPER REFORMANDA. TANULMÁNYOK A 70 ÉVES GERGELY ANDRÁS TISZTELETÉRE

Szerkesztette: Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla, Schwarzwölder Ádám

Gergely András professzor, az MTA doktora a 19. századi magyar és egyetemes történelem kiemelkedő kutatója 2016-ban lett 70 éves. Gazdag életpálya áll mögötte, amelyben az egyetemi oktatás (ELTE, Andrassy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem) jól megfér diplomáciai szerepvállalással (nagykövét a Dél-afrikai Köztársaságban, majd Hollandiában), s egyéb szakmai megbízatásokkal (OTKA, a KRE történettudományi doktori iskolájának volt vezetője, kutatócsoport vezető a Veritas Történetkutató Intézetben). Széchenyi-kutatóként vált ismertté, de tanítványai leginkább a magyar reformkor időszakának és az 1848-as „világforradalomnak” szentelt műveit forgatják, s nemcsak intellektusát, de elegáns humorát is nagyra értékelik. Az ünnepelt munkássága az említetteken túl felöleli a 19. századi hazai és közép-európai politika- és eszméletörténet, a történetfilozófia, historiográfia és a történeti kutatás módszertanának kérdéskörét, de sokáig érdeklődésének megfelelően személyét a magyar irodalomtörténet-írás is számon tartja. Az évforduló alkalmából pályatársai, kollégái és tanítványai félszáz tanulmánnyal köszöntik, amelyek kijelölik hazánk 18–20. századi történelmének főbb vonulatait. Emellett a kötetben egy életútinterjú is olvasható. Nemzet és reform – talán e két fogalom összegi leginkább Gergely András kutatói és közéleti krédóját, amelyre kötetünk címe is reflektálni kíván: a nemzetet mindig meg kell újítani.

ISBN: 978-963-41-4198-3, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2016, 650 o.

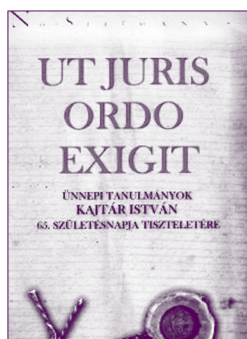
TÉVELYGÉSEK FOGSÁGÁBAN? TANULMÁNYOK AZ ÁLLAM FEGYVERES VÉDELMEKÉNEK EGYES JOGTANI ÉS ÁLLAMTANI KÉRDÉSEIRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁG KATONAI VÉDELMÉRE

Farkas Ádám

Dr. Farkas Ádám főhadnagy tanulmánykötetének eszmei irányultságát jól tükrözik a szerző által választott mottók. Elsőként a Tolsztojtól vett idézet hívja fel az olvasó figyelmét arra, hogy a szerző szerint a régi koncepciók és elképzelések menthetetlenül elavultak, s így napról napra – negatív irányba – változó biztonsági környezetben új irányok és új szabályok is kellenek a fegyveres védelem terén. Ezt azonban kiegészíti a szerző, mikor John Keegant idézve másik mottójában rögzíti, hogy „az olyan világ, amelyben nem léteznek hadseregek – fegyvelmezett, engedelmes, törvénytisztelő hadseregek –, lakhatatlan volna”.

Ebből érezheti az olvasó, hogy a szerző az új kihívásokhoz jogállami, haladó módon igazodó fegyveres védelem mellett tör lándzsát, méghozzá sürgetve a rendszerszintű és elméleti aspektusokra is kiterjedő állam- és jogtudományi háttér munkát a szabályozás és a reform mögött. A változást sürgetve a szerző előszavában úgy fogalmaz: „Napjaink történelmi szituációjában tehát mindennél aktuálisabb Tolsztoj mottóként választott sorainak parafrázálása: a fegyveres védelemről alkotott korábbi állami és jogi koncepcióink és megoldásaink menthetetlenül elavultak. Ha ezen elavultság ellen nem teszünk, akkor a mulasztásunk árát ma már túlzás és demagógia nélkül mondhatjuk: vérrel és megszokott biztonságunk standardjainak feláldozásával fizetjük meg, s csak követői és kárvallottjai, de nem formálói leszünk az eseményeknek.”

ISBN: 978-963-12-5593-5, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2016, 206 o.

UT JURIS ORDO EXIGIT. ÜNNEPI TANULMÁNYOK KAJTÁR ISTVÁN 65. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Szerkesztette: Béli Gábor, Korsós né Delacasse Krisztina, Herger Csabáné

„A jog rendjének követése, szem előtt tartása, olyan időtől és tértől függetlenül érvényes, mondhatni egyetemes követelmény, ami a történelmi és modern állam keretei között adekvát értelmet nyer és hordoz, mivel mindig az éppen fennálló jogrendet feltételezi. Kajtár István köszöntésére megjelentetett kötetünk 30 tanulmányt ölel fel. Ezek között műfajukat tekintve is változatos, kifejezetten jogtörténelmi témájú és feldolgozású, történelmi indíttatású, illetve történelmi előzményekre kitékintéssel készült, valamint jelenkori, modern jogi, intézményi és dogmatikai kérdéssel foglalkozó munkák egyaránt megtalálhatók. Ez az egyébként izgalmas sokszínűség megnehezíti az írások mindegyikére megfelelőképpen illő közös jellemző megjelenítését, ekként a régi formulánál kifejezőbb címet nem is lehetne találni: Ut juris ordo exigít.

ISBN 978-615-5457-69-2, Publikon Kiadó, 2016, 325 o.